

LATVIJAS UNIVERSITĀTE  
PEDAGOĢIJAS UN PSIHOĢIJAS FAKULTĀTE  
PIEAUGOŠO PEDAGOĢISKĀS IZGLĪTĪBAS CENTRS

**SPECIĀLO SKOLU ABSOLVENTU  
TURPMĀKĀS DZĪVES PERSPEKTĪVAS**

**DIPLOMDARBS**

Autors: Vija Lipska  
stud. apl. Nr. Sk Sp 000001

Darba zinātniskā vadītāja: docente, Dr. paed. Rasma Vīgante

RĪGA 2006

## ANOTĀCIJA

Bērnu ar speciālām vajadzībām audzināšanas, mācīšanas un attīstības būtība ir šo bērnu sagatavošana patstāvīgai, pilnvērtīgai dzīvei, spējai darboties sabiedrībā.

Lai izpētītu pusaudžu intereses un reālās iespējas speciālās izglītības iestāžu absolventiem, diplomdarba ietvaros tika aptaujāti pusaudži vecumā no 14 – 18 gadiem. Tika izstrādāta anketa ar kuras palīdzību darba autore noskaidroja vispārējās izglītības iestāžu un speciālo izglītības iestāžu skolēnu vēlmes pēc skolas beigšanas.

Pētījuma mērķis:

- izpētīt pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem vēlmes un reālās iespējas iekļauties sabiedrībā,
- iegūt plašāku informāciju par pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem iespēju atrast sev darbu vai iespēju apgūt arodu.

Lai veiktu pētījumu tika aptaujāti 50 skolēni. Pētījumā atspoguļojas visdažādākās pusaudžu vēlmes. Rezultāti parāda, ka vispārējās izglītības iestāžu audzēkņi pēc skolas beigšanas vairākums vēlas mācīties turpināt. Tai pat laikā speciālās izglītības iestāžu skolēni izsaka vēlmi pēc skolas beigšanas strādāt algotu darbu.

Tika aptaujātas Rīgas speciālo izglītības iestāžu direktora vietnieces mācību darbā. Aptaujātajās skolās absolventu tālākais dzīves ceļš ir aptuveni vienāds. Ir jaunieši, kuri pēc skolas beigšanas cenšas sameklēt darbu, daži vēlas mācīties vispārīzglītojošajā mācību iestādē. Parasti tās ir vakarskolas. Taču ņemot vērā pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem psiholoģiskās īpatnības, daļai jauniešu neizdodas savienot mācības ar darbu, vakarskola netiek pabeigta. Ir jaunieši, kuriem problēmas sagādā saskarsme un sākas konflikti ar darba devēju. Šie jaunieši bieži maina darbavietas.

Noskaidrots, ka Rīgas reģiona jaunieši ar garīgās attīstības traucējumiem 22 – 25 gadu vecumam, kuriem ir invaliditāte, var griezties Atbalstītā darba aģentūrā dienas centrā „Saule”. Diplomdarba pielikumā ir informācija par dienas centriem un grupu dzīvokļiem Rīgā.

Atslēgvārdi: socializācija, nodarbinātība, rehabilitācijas darbs, atbalstītā darba sistēma.

## ANNOTATION

Children with special needs education, learning and progressing essence are preparation for independent, wholesome life and including society. In purpose to study teenager's interests and real possibility of holders of school completion certificate of special education school, in diploma work were surveyed teenagers 14 – 18. Were formed questionnaire, where author to clear up comprehensive and special schools teenagers wish after school.

Study purpose:

- to study teenagers with insanity derangement wishes and real possibility to including in society,
- to get more information about possibility teenagers with insanity derangement to find job or acquire profession.

Were surveyed 50 teenagers. The results show, that teenagers from comprehensive schools wanted to continue education, but teenagers from special schools wanted to get job after school. Were surveyed deputy directors of Riga special schools. In surveyed schools way after school holders of school completion are similar. Most of them tried to find a job, but some try to continue education in comprehensive schools, common, in evening schools. In the light of teenagers insanity derangement there are started problems with employers and many teenagers not finished education.

The are teenagers whom are problems with communication and as result to begin conflict with employer. These teenagers often change job.

To clear up that Riga's regions' teenagers with insanity derangement from 22 to 25, whom are disablement, can to address for help to Job Centre „Saule”.

In supplement there are information about day centres and group flats in Riga.

Key words: socialization, employment, rehabilitation, support system.

## SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads	5
1. Bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem attīstības raksturojums	
1.1. Vēsturiskās atziņas par bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem mācīšanu, audzināšanu un socializāciju	9
1.2. Bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem psiholoģiskais un pedagoģiskais raksturojums	18
1.3. Pusaudžu psihofizioloģiskais raksturojums	25
2. Personības veidošanās īpatnības pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem	36
3. Darbaudzināšanas pamati speciālās izglītības iestādē	41
4. Speciālās izglītības iestāžu absolventu iespējas iekļauties sabiedrībā	45
5. Speciālo skolu absolventu izvēles iespējas	
5.1. Pusaudžu plāni turpmākajā dzīvē	53
5.2. Speciālo skolu absolventu tālākizglītības iespējas	59
5.3. Atbalstītā darba sistēma Rīgas reģionā un Latvijā	63
Secinājumi	68
Nobeigums	69
Izmantotās literatūras un avotu saraksts	71
Pielikumi	73
1. Arodpmācības un rehabilitācijas centri	74
2. Sabiedriskā organizācija „Saule”	77
3. Konferences materiāli	78
4. Informācija par dienas centriem un grupu dzīvokļiem Rīgā	84
5. Anketa	93
6. Atbalstītā darba pakalpojumi Rīgā	94

## IEVADS

Mans darbs ir mīlēt.  
Tā kā skudrai uz pleciem  
smilgu-baļķi nest un upi,  
kura maldās mežos aiz rokas  
līdz pat jūrai vest.  
Mans darbs ir mīlēt.  
Un nevienu no it neviena nešķirot.  
Leons Briedis

“Katram cilvēkam ir sava vērtība, neatkarīgi no tā, kas viņš ir un ko viņš dara. Cilvēka dzīvei ir vērtība pašai par sevi. Dzīves jēga ir dzīve pati” (5, 23. lpp.). Dzīvē pastāv un aizvien samilzt problēma, kuras risināšanā sabiedrība nedrīkst palikt vienaldzīga. Runa ir par bērniem, kuriem dažādu nelabvēlīgu faktoru ietekmē radušies fiziskās vai garīgās attīstības traucējumi.

Lasot dažādu autoru darbus var secināt, ka bērni ir tik dažādi. „Ir tādi, kas nemāk spēlēties, ir bērni ar valodas un mācību traucējumiem, bailīgi un īpaši jūtīgi, bez fantāzijas, nespējīgi kontaktēties” (5, 7.lpp.) Ir daudz bērnu, kuru attīstībā nav vērojami smagi traucējumi, kurus vienkārši nepamana, vai arī ja pamana, tad uzskata „gan jau pāries, gan jau nekas nav...” Visi šie bērni ir mūsu sabiedrības daļa, kas dzīvo un darbojas kopā ar mums, ir mums apkārt. Šādu bērnu skaits nevis sarūk, bet tieši otrādi, palielinās. Un bērni ir aizvien ar smagākām un nopietnākām diagnozēm. Patiesi vārdi teikti B. Eglītes darbā „Atstumtie”. „Vēl retāk notiekošajā iedziļināties tiktāl, lai aptvertu patiesību – tas ir tepat līdzās un vistiešākajā veidā skar arī ikvienu no mums, šajā sabiedrībā dzīvojošo” (6, 3. lpp.). Šādi bērni bija, ir un būs mūsu sabiedrībā un līdz ar to būs iespējamās problēmas ar bērnu mācīšanu, sagatavošanu un tālāk iekārtošanu sabiedriskā un darba dzīvē.

Mūsu valstī par bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem tiek domāts. Bērni ar attīstības traucējumiem un dažādām saslimšanām var iegūt speciālo pamatizglītību, vispārējo pamata vai vidējo izglītību, profesionālo izglītību speciālās izglītības iestādēs, rehabilitācijas un attīstības centros, vispārējās izglītības iestāžu speciālajās klasēs, vispārējās izglītības iestāžu parastajās klasēs, ilgstoši slimojošo bērnu apmācību ārstniecības iestādēs vai mājās.

Pēc Izglītības un zinātnes ministrijas datiem Latvijā uz 2006. / 2007. m. g. ir 63 speciālās izglītības iestādes un speciālās klases vispārējās izglītības iestādēs. No 1990. g. speciālajās skolās atvērta klases agrāk par neapmācāmiem uzskatītiem bērniem. Pēc IZM (Izglītības un Zinātnes ministrija) datiem skolēnu skaits ar īpašām vajadzībām ir aptuveni 10000 (31).

Skolēniem ar garīgās attīstības traucējumiem ir paredzētas vispārējās izglītības programmas deviņiem mācību gadiem, bet tās var ilgt līdz divpadsmit mācību gadiem, ja tiek nodrošināta iespēja iegūt profesionālo izglītību.

Kopš 1994. gada Latvijā uzsākta bērnu ar dažādām speciālām vajadzībām integrēšana vispārējās izglītības iestādēs. Viens no integrēšanas procesa sagatavošanas un veicināšanas veidiem ir speciālo izglītības iestāžu funkciju paplašināšana un Attīstības centru izveide.

Sabiedrības nostāja jautājumā par bērniem ar speciālām vajadzībām ir pretrunīga. Sabiedrību apmierina tas, ka bērni mācās speciālajās mācību iestādēs un neapgrūtina citus ar savu klātbūtni un problēmām. Taču nereti dzird apgalvojumus, ka speciālās skolas valstij nav izdevīgas, jo prasa milzum daudz valsts līdzekļu. Nereti presē parādās publikācijas, ka internātskolās bērniem ir siltumnīcas apstākļi, ka viņi pēc skolas beigšanas nav spējīgi iekļauties normālā darba un sabiedriskajā dzīvē. Tajā pat laikā pieredze rāda, ka vispārējās izglītības iestādes un pedagogi nav gatavi uzņemt savā vidū „īpašos” bērnus. Izteikti smaga šī problēma ir lauku rajonu vispārējās izglītības iestādēs.

Speciālās izglītības iestādes uzdevums ir dot skolēnam iespēju atbilstoši viņa veselības stāvoklim un spējām iegūt zināšanas vispārīgajās un speciālajās mācību priekšmetos, sagatavot skolēnus darbam un dzīvei sabiedrībā. Speciālajās mācību iestādēs bērniem ir iespējas darboties dažādos fakultatīvos un mākslinieciskās pašdarbības jomās. Psiholoģiskais mikroklimats speciālajās mācību iestādēs sekmē bērnu pašapziņas, ticības saviem spēkiem attīstību, veido pozitīvi tendētu personību.

Bērnu ar speciālām vajadzībām audzināšanas, mācīšanas un attīstības būtība ir šo bērnu sagatavošana pastāvīgai, pilnvērtīgai dzīvei, spējai darboties sabiedrībā atbilstoši pastāvošiem likumiem, normām un paražām. Skolas vidē bērni ātri iedzīvojas un apgūst uzvedības, pieklājības un citas sociālās normas, taču savās ģimenēs šīs normas, likumi un paražas dažkārt netiek ievērotas. Bērnu ģimenēs diemžēl ir liels skaits vecāku alkoholiķu, liels bezdarbnieku skaits, smagi materiālie apstākļi, paši vecāki beiguši speciālās skolas. Tas viss negatīvi ietekmē un grauj bērnu garīgo un fizisko veselību. Tādēļ skola nereti ir vienīgā vieta, kur iemācīties raksturīgākos cilvēku ikdienas dzīves noteikumus, prasības, likumus.

Ir samērā daudz metodiskās literatūras, kas palīdz darbā ar bērniem, kuriem ir garīgās attīstības traucējumi. Par bērnu ar garīgiem un fiziskiem traucējumiem mācīšanas un audzināšanas darbu runā V. Avotiņš, A. Dreimane, L. Ņeire, speciālās psiholoģijas pamatlicēja Latvijā S. Liepiņa, E. Teivāns, R. Vīgante un citi.

Tulkoti zviedru speciālistu A. Bakas, K. Grunevalda darbi, zviedru autora G. Kilena darbi. Krievijā bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem problēmām nodarbojas tādi slaveni

psihologi, defektologi kā S. J. Rubinšteins, M. S. Pevznere, L. V. Zankovs, Ļ. S. Vigotskis, S. D. Zabramnaja, G. M. Duļņevs, K. Š. Ļebedinska un daudzi citi.

Latvijas Republikas nacionālajā ziņojumā UNESCO „Izglītība Latvijā” formulēts izglītības mērķis – „radīt ikvienam cilvēkam iespējas veidoties par garīgi un fiziski attīstītu, brīvu, atbildīgu un radošu personību” (3).

Strādājot speciālajā izglītības iestādē darba autore saskārās ar problēmu, ka maz pētītas perspektīvas pēc skolas absolvēšanas jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem.

Izvēlētā darba tēma ir par turpmākās dzīves perspektīvām jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem pēc skolas absolvēšanas. Nav daudz informācijas par darba iespējām, iespējām izglītoties tālāk cilvēkiem ar speciālām vajadzībām. Arī valdība nav pievērsusi pietiekoši lielu uzmanību cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem speciālajām vajadzībām darba tirgū. Ir maz informācijas par tālākizglītību un nodarbinātību, kas ir svarīgs faktors, lai samazinātu sociālās izslēgšanas risku, kā rezultātā nereti šādiem cilvēkiem nav iespēju dzīvot patstāvīgu un pilnvērtīgu dzīvi, un viņi ir spiesti paļauties tikai uz valsts pabalstiem. Darba autore 2006. gada 22. septembrī piedalījās konferencē Dienas centrā „Saule”, kur tikās ar jauniešiem un uzklusēja pašu jauniešu viedokli par iespējām strādāt un veidot patstāvīgu dzīvi. Darba autori ieinteresēja šī problēma. Kur gan dodas pusaudži, jaunieši ar garīgās attīstības traucējumiem pēc skolas beigšanas? Kāds ir viņu iespējamais tālākais izglītības un dzīves, bet galvenais - darba ceļš? Darba mērķis ir izpētīt jauniešu ar garīgās attīstības traucējumiem iespēju atrast sev piemērotu darba un sadzīves vidi.

**Pētījuma objekts:** turpmāko iespēju izvēle pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem.

**Pētījuma priekšmets:** perspektīvas dzīvē pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem.

**Hipotēze:** pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir lielākas perspektīvas pēc skolas beigšanas, ja:

- spēj iekļauties sabiedrībā,
- turpina izglītību kādā no pieejamām profesionālās izglītības iestādēm,
- ir Atbalstītā darba aģentūras klienti.

**Darba mērķis:**

- izpētīt pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem vēlmes un reālās iespējas iekļauties sabiedrībā,
- iegūt plašāku informāciju par pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem iespēju atrast sev darbu vai iespēju apgūt arodu.

**Uzdevumi:**

- izzināt pētāmās problēmas teorētiskās nostādnes,
- izpētīt, ar ko nākotnē vēlas nodarboties pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem,

- izziņāt speciālo izglītība iestāžu absolventu tālākizglītības iespējas,
- izziņāt, kādas ir reālās iespējas darba tirgū jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem.

#### **Pētīšanas metodes:**

- speciālās literatūras studēšana,
- pedagoģiskā novērošana,
- intervijas,
- anketēšana,
- skolēnu darbības rezultātu analīze,
- statistikas apkopošana.

#### **Faktoloģisko materiālu avoti:**

Darbā biežāk izmantoti S. Liepiņas, S. Tūbeles, S. Šteinbergas, J. Kravaļa, A. Šponas, V. Zelmeņa, G. Svences, V. Ļebedinska atziņas un pētījumi.

#### **Pētījuma bāze:**

Rīgas 5. speciālā internātskola, Rīgas 3. speciālā skola, Rīgas 1. speciālā internātskola, Gaismas speciālā intensīvpamatskola, Salaspils 1. vidusskola.

#### **Pētījuma laiks:**

No 2005. gada septembra – 2006. gada oktobrim.

#### **Darba struktūra:**

Darba pirmajā daļā apskatītas pētāmās problēmas teorētiskās nostādnes, dots ieskats speciālās pedagoģijas vēsturē. Izklāstīts bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem psiholoģiskais un pedagoģiskais raksturojums. Salīdzinājumam sniegts īss vecumposmu īpatnību psiholoģiskais raksturojums vispārējās izglītības iestādes apmeklējošiem pusaudžiem un pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Darba otrajā daļā īss ieskats pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem personības veidošanās īpatnībām. Trešajā daļā darba autore runā par skolēnu ar garīgās attīstības traucējumiem darbā audzināšanas pamatiem speciālajās izglītības iestādēs. Ceturtajā daļā analizētas speciālo skolu absolventu iespējas iekļauties sabiedrībā. Darba praktiskajā daļā, t. i. piektajā, apskatīti speciālo skolu audzēkņu un vispārējās izglītības iestāžu skolēnu plāni turpmākajā dzīvē. Pētītas speciālo izglītības iestāžu absolventu iespējas darba tirgū. Izziņātas speciālo izglītības iestāžu absolventu tālākizglītības iespējas. Apkopota informācija par Atbalstīto darbu Rīgas reģionā un sniegts neliels ieskats par atbalstīto darbu Latvijā.

Tālāk seko secinājumi. Nobeigumā darba autore īsi analizē sasniegto, kas izdevies, kas nē. Izmantotās literatūras saraksts ar 36 izziņas avotiem un pieciem pielikumiem. Pētījumā gūtie dati atspoguļoti deviņos attēlos, vienā zīmējumā, 6. pielikumos.

# 1. BĒRNU AR GARĪGĀS ATTĪSTĪBAS TRAUCĒJUMIEM ATTĪSTĪBAS RAKSTUROJUMS

## 1.1. Vēsturiskās atziņas par bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem, mācīšanu, audzināšanu un socializāciju

Atšķirīgi cilvēki bijuši vienmēr. Visos laikos, arī mūsdienās, cilvēki dažādi reaģējuši uz atšķirīgo, uz to, kam ir novirze no normas. Šie cilvēki prasa īpašu uzmanību, viņus nav iespējams nepamanīt.

Terminoloģija garīgās attīstības traucējumu apzīmēšanai Latvijā pagājušajā gadsimta laikā ir daudzkārt mainījusies.

Lai apzīmētu bērnus ar dažādām attīstības novirzēm, pagājušajā gadsimtā tika lietoti tādi apzīmējumi kā defektīvie bērni, anomālie bērni, dzīves pabērni, rūpju bērni, bērni ar speciālām vajadzībām, bērni ar īpašām vajadzībām u. c.

„Šaurākam garīgās attīstības traucējumu apzīmējumam tika lietoti tādi termini kā garīgā mazvērtība, garīgi atpalikušie bērni, garā vājie bērni, plānprātīgie bērni, bērni ar psihiskās attīstības novirzēm, bērni ar psihisko funkciju traucējumiem, bērni ar psihiskās attīstības traucējumiem, bērni ar intelekta attīstības traucējumiem, retardētie bērni, oligofrēnie bērni, slimie bērni, bērni ar garīgās attīstības traucējumiem” (10, 48. lpp.).

Mūsdienās pieņemtais apzīmējums ir „bērni ar garīgās attīstības traucējumiem”, bet vēl joprojām speciālajā literatūrā ir sastopams termins – „garīgā atpalcība”. Tomēr galvenā nav terminoloģija, bet svarīgākais ir aplūkojamās kategorijas bērnu izpratne. Arī paši bērni nekad netiek uzrunāti minētajā terminoloģijā. Autore savā darbā turpmāk lieto terminu „bērni ar garīgās attīstības traucējumiem”.

Sabiedrības attieksme pret savādākiem cilvēkiem atkarīga no daudziem faktoriem. To nosaka, pirmkārt, ekonomika, ražošanas attiecību raksturs, otrkārt, sabiedrības politiskie, reliģiozie un filozofiskie uzskati. Attieksmes pret cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem raksturu ietekmē arī izglītības līmenis, veselības aizsardzības līmenis, zinātne un kultūra kopumā. Dažādos civilizācijas attīstības etapos sabiedrībā pastāv atšķirīgi cilvēku nepilnvērtības kritēriji, kā arī personībai tiek uzstādītas dažādas prasības.

Jau kopš seniem laikiem sabiedrība pievērsusi uzmanību cilvēkiem, kam ir garīgās vai fiziskās attīstības traucējumi. Dažādās valstīs un dažādos laikos attieksme pret viņiem bijusi atšķirīga.

Laikā, kad cilvēki darbojās tikai ar primitīviem darba rīkiem, par īpašiem tika uzskatīti cilvēki ar stipri izteiktām, smagām psihiskās un fiziskās attīstības nepilnībām, kas liedza tiem

iespēju iegūt sev barību pat ar šiem vienkāršajiem darba rīkiem. Būdami nesagatavoti izdzīvošanai primitīvajos apstākļos, slimie parasti gāja bojā, jeb cilvēki, kurus apgrūtināja slimnieks, kurš nemācēja pats sev rast barību, meklēja ceļu, kā atbrīvoties no šī sloga. Vēsturē ir ziņas par bērnu, kuriem ir ļoti izteikti attīstības traucējumi, iznīcināšanu senajā Grieķijā, īpaši Spartā, arī senajā Romā. Vēlākos gados garīgi un fiziski nepilnvērtīgie bērni tika pamesti likteņa varā, bez uzraudzības un palīdzības Šādu slimu bērnu iznīcināšana saglabājās līdz pat 4.-5. gadsimtam. Šo faktu centušies pamatot, attaisnot tādi filozofi kā Aristotelis, Platons u.c. Visos laikos attieksmi pret savādākiem cilvēkiem jūtami noteica sabiedrībā pastāvošie reliģiozie uzskati. Pastāv dažādas reliģijas un tās atšķirīgi attiecas pret garīgo nepilnvērtību. Viena šos cilvēkus sauc par Dieva bērniem, cita par velna bērniem (17, 12. lpp.).

Bībele aplūko garīgi atpalikušos kā Dieva sodu par vecāku grēkiem, likdama pieņemt šo sodu, necenšoties labot Dieva gribu.

Žēlums pret cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, ko kultivēja atsevišķas reliģijas, aprobežojās ar žēlastības naudas vākšanu, lai šos cilvēkus turētu izolēti. Viduslaikos baznīca stāvēja zinātnes un kultūras attīstības ceļā. Garīgā nepilnvērtība tika uzskatīta par ļaunā gara apsēstību. Likumi prasīja sodīt „velna apsēstos cilvēkus- dedzināt raganas, burvjus.”

Ne inkvizīcijas, ne uguns kuri nespēja apturēt zinātnes attīstību. 14.- 15. gadsimtā sāka atjaunoties sengrieķu, romiešu jēdzieni par garīgām slimībām. Speciālās iestādes garīgi slimajiem sāka atvērt 14. gadsimtā. Pirmā šāda veida iestāde atvērta arābu Spānijā, Valensijā. Te slimos novēroja, pētīja. Jāatzīmē medicīnas personāls, kurš strādāja Bāzelē – F. Platters, kurš deva pirmo garīgi slimo klasifikāciju, izdalot četras grupas. Arī mūsdienās lieto Plattera pirmās grupas nosaukumu – *imbecilitas*, lai raksturotu smagu garīgu atpalcību. Platters bija viens no pirmajiem psihietriem, kas starp psihisko slimību formām atsevišķi izdalīja intelekta traucējumus. Iezīmējās arī garīgās attīstības traucējumu pakāpju raksturojums.

Sabiedrība bija aizņemta ar to, lai norobežotos no cilvēkiem, kuru uzvedība tā vai citādi skar tās intereses, šo cilvēku liktenis maz uztrauca sabiedrību. Daudzās valstīs bagātos namos tika turēti īpatnējas uzvedības cilvēki – āksti, muļķi ciemiņu un mājas ļaužu uzjautrināšanai, kā arī „viltus muļķi” – āksti, kuri spēlēja slimus, un kuriem bija samērā liela loma monarhu galma dzīvē, pat valsts politiskajā dzīvē. Savukārt baznīcas vājprātīgos izmantoja kā ubagus, žēlastības līdzekļu vācējus. Klosters uzņēma nelielu skaitu vājprātīgo, bet lielākā to daļa līdz 18.gs. beigām klīda pa ceļiem, mira no bada, bezpajumtes; tā kā lielākā daļa ģimeņu negribēja un nevarēja uzturēt slimos.

Renesanses laikos radās un attīstījās humanitārās tendences attiecībā pret cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Šim jautājumam pievērsās ārsti, filozofi, literāti un pirmo reizi pedagogi. J. A. Komenskis – slavenais čehu pedagogs – pirmais sāka runāt par cilvēku ar

īpašām vajadzībām audzināšanu un mācīšanu. J. A. Komenskis izteica domu, ka: „audzināšana nepieciešama aprobežotiem cilvēkiem, lai atbrīvotu viņus no dabas dotā truluma” (8, 60. lpp.) un secināja, ka visiem, kas dzimuši par cilvēkiem „katrā ziņā nepieciešama audzināšana tāpēc, lai viņi būtu cilvēki, nevis mežonīgi dzīvnieki” (8, 60. lpp.).

18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā starp ārstiem, pedagogiem, sabiedrības darboņiem radās pārliecība, ka smagi slimajiem vajadzīgas speciālas iestādes, kurās būtu viņiem pienācīga aprūpe. Pedagoģa Pestalocija izteikumi par smagi slimo cilvēku audzināšanas un apmācības nepieciešamību netika ņemti vērā. Laikā no 1828. – 1841. gadam vairākās Francijas pilsētās tika atvērtas skolas smagi slimajiem cilvēkiem.

Šveicē, 1848. gadā ASV tiek atvērtas patversmes pie klosteriem, reliģiozām organizācijām, mūku ordeņiem, privātpatversmes.

Garīgi atpalikušie bija tikai viena no daudzām dažādu traucējumu piemeklētām cilvēku grupām, kas sāka saistīt sabiedrības uzmanību, piemēram, vergi, ieslodzītie, psihiski slimie, aklie, kurlie.

Garīgi atpalikušo pedagoģija veidojās un attīstījās no tām pasniegšanas metodēm, ko lietoja strādājot ar kurlajiem un kurlmēmajiem. Bija pierasts, ka garīgi atpalikušos pielīdzināja šīm grupām.

Pirmās skolas, kurās apvienoja bērnus ar dažādiem traucējumiem – bija skolas kurlmēmajiem un neredzīgajiem bērniem. Pirmie pedagoģiski organizētie pasākumi attiecībā pret smagi slimajiem cilvēkiem, sākās 19. gadsimtā. 1803. gadā vācu pilsētā Zaitcē organizētas nodarbības pamatskolu mazspējīgiem skolēniem. Pirmo lielāko un vispārzināmo iestādi cilvēkiem ar kūrām gara spējām 1841. gadā Šveicē atver ārsts J. J. Gugenbūls. Pēc viņa domām cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem jādzīvo augstu kalnos, fiziski jātrenējas, jāvingrina prāts un griba.

1842. gadā Berlīnē atver pirmo skolu mazspējīgiem bērniem.

19. gadsimta vidū bija izveidojušās divas apmācības metodes, kas saglabājušās līdz pat mūsu dienām:

- īpaša audzināšana un apmācīšana,
- aprūpēšana slēgta tipa iestādēs lielās grupās.

Pedagoģiskā pieeja visvairāk nostiprinājās Francijā, aprūpe iestādēs – Vācijā. No šīm valstīm metodes izplatījās uz Angliju, pārējām Eiropas zemēm un ASV. Sākot ar 19. gadsimta vidu visās valstīs tika atvērtas slēgta tipa iestādes garīgi atpalikušajiem pamatskolu mazspējīgiem skolēniem.

Tālāk attīstība virzījās uz arvien biežāk sastopamo internātskolu organizēšanu dažādās valstīs tiem bērniem, kam bija izteikti garīgās attīstības traucējumi.

Viens no pirmajiem speciālās izglītības entuziastiem bija franču ārsts – pedagogs E. Segens. Viņa grāmata „Garīgi nenormālu bērnu audzināšana, higiēna un tikumiskā ārstēšana” daudzus gadus kalpoja kā oligofrenopedagogu rokasgrāmata visā pasaulē. E. Segena idejas daudzējādā ziņā ietekmēja visu turpmāko rietumu speciālās izglītības attīstību. Garīgi atpalikušo audzināšanas uzdevums, pēc Segena domām, ir saišu izveidošana ar apkārtējo pasauli, iemācot viņiem ražošanas iemaņas. Apmācības sistēma bija vērsta uz vispusīgu personības attīstību, uz bērnu iekļaušanu sabiedriski lietderīgajā dzīvē.

Bērna izpētes eksperimentālo metožu attīstība, objektīvi garīgās attīstības kritēriju meklējumi noveda pie psihometrijas rašanās, kas ar testu metodi ļāva noteikt bērna attīstības līmeni.

Pirmie praktiskie testu pielietojumi bija saistīti ar bērnu atlasu palīgskolām. Šajā laikā, 1904. gadā franču psihologi A. Binē, kas bija viens no testu metodes izstrādātājiem un ieviesējiem, un T. Simons izstrādā savu garīgās attīstības koncepciju, par pamatu liekot valodas komunikatīvās funkcijas attīstību. B. Mennelis bija pirmais, kurš iestājās par garīgi atpalikušo bērnu apmācības un audzināšanas metožu un līdzekļu dažādošanu, kā arī par to, lai apmācība būtu saistīta ar reālo dzīvi, ar bērnu dzīves pieredzi, par maksimālu mācību materiāla konkretizāciju. Viņš norādīja, ka bērnam ir svarīgs nevis zināšanu daudzums, bet gan prasme tās pielietot.

Nozīmīgi ir vācu oligofrenopedagoga A. Fuxa uzskati, kas ir pretrunā daudzu oligofrenopedagogu izteikumiem. A. Fuxs uzskata, ka garīgi atpalikušie jāattīsta harmoniski un vispusīgi, lai sagatavotu dalībai vissarežģītākajās sabiedriskajās attiecībās. Pēc viņa uzskatiem nav iespējams pilnīgi likvidēt garīgo nepilnību, bet ir iespējams palīdzēt garīgi atpalikušajiem kļūt par pilnvērtīgu sabiedrības locekli, apgūt sociāli sadzīviskās normas. Oligofrenopedagogs iesaka nodrošināt un attīstīt garīgi atpalikušo saskarsmi ar normālo skolu skolēniem, lai tie labāk apgūtu labās manieres. Galvenais mācību procesa mērķis pēc A. Binē uzskatiem, ir apmācīt garīgi atplaukušos bērnus darboties un domāt. A. Binē aicināja skolu gatavot bērnus reālajai dzīvei, par galveno uzskatot nevis skolotāja darbību, bet paša skolēna aktivitāti, ko izraisa skolotāja radītā interese, viņu pozitīvais bērna sasniegumu novērtējums. Ž. Filips un Pols – Bonkūrs savos darbos lielu uzmanību veltīja audzināšanas darba korekcijas raksturam, bērnu sociālās rehabilitācijas iespējām. Kā savā darbā norāda I. Langmeiers un Z. Mateičiks, viņiem pieder termins „pielāgošanās koeficients”, ko ieviešot aprītē, viņi bāzējās uz to, ka audzināšanas process faktiski ir pielāgošanās sabiedrības dzīvei. Viņi norāda, ka „uzmanīgi attiecoties un strādājot ar visu kategoriju garīgi atpalikušiem bērniem, var izstrādāt speciālas spējas, tieksmes, tikumiskās jūtas, pienākuma apziņu, ģimeniskumu” (25, 50. lpp.).

R. Vaiss izstrādā ārstnieciskās pedagoģijas principus, kas pēc sava satura un virzības it kā apvieno, summē visus iepriekšējo teorijas un prakses atzinumus. Galvenais mācību un audzināšanas princips pēc R. Vaisa domām ir darbības princips. Ar to R. Vaiss it kā piesaka 20. gadsimta psihologu L. Vigotska, S. Rubinšteina, A. Ļeontjeva, P. Galperina un citu atzinumus par to, ka garīgi atpalikušā bērna personības attīstības galvenais priekšnosacījums ir darbība.

Katrā valstī izveidojās savas tradicionālās palīdzības formas cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem..

„Katrā valstī bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem mācību un audzināšanas jautājumi tiek risināti savdabīgi, un tas ir atkarīgs no valsts ekonomiskiem apstākļiem, kultūras attīstības līmeņa, vēsturiskām tradīcijām, bet galvenais, no tā, kā valsts un sabiedrība attiecas pret vienādu tiesību praktisku ievērošanu visiem bērniem, tai skaitā arī anomāliem, lai tie iegūtu izglītību” (20, 7. lpp.).

Daudzi oligofrenopedagogi sāka atzīt cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem audzināšanas un sagatavošanas darba dzīvei lietderību. Iestāžu darba dzīve pierādīja, ka bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem apmācības darbam izdevumi ar laiku atmaksājas, tā kā viņi gandrīz pilnībā spēj sevi uzturēt.

Pirmo vietu pamazām ieņēma izglītojošie uzdevumi. Mācību audzināšanas darba galamērķis kļuva bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem sociālā adaptācija.

Vācijā, Anglijā, ASV tika uzskatīts, ka bērns ar garīgās attīstības traucējumiem piemērots dzīvei sabiedrībā, ja ar savu uzvedību tas nedara ļaunumu apkārtējiem. Cilvēkus ar īpašām vajadzībām negatavoja dzīvei cilvēku sabiedrībā. Viņiem tika veidota tāda iestāžu sistēma, kā dažādu veidu kolonijas, speciālās darba mājas. Pieaugušos ar garīgās attīstības traucējumiem, pat ar vieglām formām, turēja slimnīcās.

Dažās Vācijas pilsētās palīgskolas beigušie tika ievietoti nabagmājās vai speciālos namos. Labākos gadījumos atdeva viņus uz fermām, kurās viņi strādāja par ēdienu un pajumti.

“Norvēģijā garīgi atpalikušie, kuri sasnieguši 16 gadu vecumu, no iestādēm atgriezās mājās pie radiem vai apvienībās. Apvienības garīgi atpalikušos atdeva ģimenēs par nelielu samaksu vai bez maksas, ja pusaudzis bija spējīgs veikt kaut kādu darbu mājas apstākļos. Tikai neliela daļa garīgi atpalikušie bija spējīgi atrast sev darbu, galvenokārt fermās. Tādējādi sociālā adaptācija bija ļoti ierobežota” (20, 176. lpp.).

Pēc pirmā pasaules kara, kad visās valstīs bija liels darbaspēka trūkums, sākās cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem darba apmācības uzlabošanas meklējumi, lai viņus varētu izmantot darbā lauksaimniecībā un ražošanā. Pēc tam uzmanība atkal mazinājās.

Vēlāk visas garīgi nepilnvērtīgo iestādes kļūst valsts iestādes. Ir aptverti visi bērni ar garīgās attīstības traucējumiem. Mācību, audzināšanas, ārstēšanas gala mērķis ir nodrošināt šo bērnu trūkumu korekciju, attīstības traucējumu novēršanu, uzlabošanu, lai iekļautu šos cilvēkus ražošanas un darba dzīvē, audzinātu spēju dzīvot un strādāt parastos darba kolektīvos. Valsts uzņemas rūpes par šo bērnu darbā iekārtošanu, beidzot palīgskolu.

Pēc otrā pasaules kara ārzemēs plaši sāka lietot terminu „sociālā rehabilitācija”, ar kuru tika norādīts bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem mācīšanas un audzināšanas galamērķis. Tika noteikts, ka visai mācību un audzināšanas sistēmai jānodrošina bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem sociāli sadzīvisko normu, iemaņu apguvi, kas ļautu viņiem dzīvot pārējo cilvēku vidū. Praktiski šī rehabilitācija paredzēja ikdienas dzīves noteikumu apguvi; sadzīves prasmju, iemaņu, paradumu apguvi, kas ļautu bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ar neadekvātu uzvedību neizcelties savā šaurajā sociālajā vidē. Šī sociālā rehabilitācija nedod iespēju cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem piedalīties ražošanas darbā kopā un līdzvērtīgi ar citiem cilvēkiem.

Padomju speciālās pedagogijas attīstībā izcilu lomu ieņem psihologs Ļ. Vigotskis. Ļ. Vigotska idejas, kas saistītas ar garīgās atpalcības problēmas risināšanu, ir kļuvušas par padomju defektoloģijas pamatidejām un nav zaudējušas savu aktualitāti arī mūsdienās.

Speciālistu aprindās populāra ir G. Suharevas izstrādātā oligofrēnijas klīniskā diferenciācija:

1. Endogēnas izcelsmes oligofrēnija – Dauna slimība, mikrocefālija, vielmaiņas traucējumu izraisīta oligofrēnija.
2. Oligofrēnija, kuru rada grūtnieces saslimšana ar sarkanguļu, vīrusu slimībām, toksoplazmozes, iedzimta sifilisa radīta oligofrēnija.
3. Oligofrēnija, kas radusies citu kaitīgu ietekmju rezultātā, daemdību laikā vai agrā bērnībā.

Tā oligofrēnijas pakāpes raksturo T. G. Gurovecs savā darbā (21, 98. lpp.).

Jāatzīmē, ka 50. – 70. gados nozīmīgus pētījumus speciālajā pedagogijā veica L. V. Zankovs, G. M. Duļņevs, B. I. Pinskis, Ž. I. Šifa. Pētījumu galvenais priekšmets ir bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem īpatnības plašu sociālu norišu ietvaros. Bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem īpatnības pēta saistījumā ar viņu apkārtējo vidi.

Īpaši lielu uzmanību bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem sociālai adaptācijai, kulturālās, sadzīves uzvedības ieaudzinašanai, korekcijas darba pakļaušanai šiem uzdevumiem velta skolotāja A. N. Smirnova.

80. – 90. gados aizvien aktīvāki kļūst speciālistu pūliņi izstrādāt un pilnveidot bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem izpētes metodes. Ievērojami nopelni šajā laikā izpētes metožu izstrādē Krievijā ir V. Petrovai, S. Zabramnajai, Ž. Šifai, S. Rubinšteinam u. c.

Labāko speciālo skolu skolotāju šajā laikā publicētā pieredze pierāda, ka speciālo skolu skolēni var un apgūst mūsu sabiedrībā noteiktās sadzīves, uzvedības normas. Daudzas Krievijā izstrādātās metodes joprojām tiek izmantotas arī Latvijā, ko pēdējos gados psihologi un speciālie pedagogi papildina ar Eiropā, Skandināvijā un ASV izstrādātām metodēm.

Iekams Latvija bija viena no cariskās Krievijas guberņām, bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem uzmanība netika pievērsta. Progresīva, sabiedriskā cīņa par demokrātisku skolu izvēršās tikai 19. gadsimta beigās, kad aktuāla kļuva šādu bērnu uzturēšana, audzināšana un mācīšana.

Vispusīgu darbu tautas izglītībā varēja īstenot tikai pirmajos brīvās Latvijas gados. Neraugoties uz kara radītajiem ārkārtīgi grūtajiem apstākļiem, valdība gādāja, lai visi bērni varētu mācīties. Likumu par Latvijas iestādēs obligāto mācīšanos attiecināja arī uz bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem. 1920. gadā nodibināja Defektīvo bērnu skolotāju biedrību, kas iestājās par šādu bērnu mācīšanu, speciālo skolu tīkla paplašināšanu, nepieciešamās literatūras izdošanu, pedagogu sagatavošanu utt. Līdztekus 1854. gadā nodibinātai patversmei Rīgā, garīgi atpalikušiem atvēra vairākas palīgskolas. Lielākā daļa šo skolēnu bija apmeklējuši parasto skolu vai vispār nemācījušies. Pamatskolu pirmās klasēs, kā toreiz rakstīja prese, bija 2 – 3% garīgi atpalikušu skolēnu. Pēc tā laika Izglītības Ministrijas Skolu departamenta pārskata, 1935. gadā nemācījās 1188 psihiski defektīvo skolas vecuma bērni, no kuriem 965 konstatētas garīgās atpalcības dažādas pakāpes. Visvairāk (574) viņu bija Latgalē, Rīgā (69), Vidzemē (204), Kurzemē (180), Zemgalē (161) (11, 28. lpp.). Pēc Latvijas defektīvo bērnu skolotāju biedrības iniciatīvas un sabiedriskās domas ietekmē IM (Izglītības ministrija) sāka organizēt bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem mācīšanu. Valdība saprata, ka, ja nerūpēsies par šiem bērniem, viņi var kļūt klaidoņi, noziedznieki. Speciālās skolas izveidoja Rīgā, provincē.

Nesekmīgos skolēnus pārbaudīja un nosūtīja uz speciālajām skolām Rīgas pilsētas Psihotehnikas un arodizvēles institūts. Šis institūts konsultēja lielāko daļu lauku speciālo skolu skolotājus. Pēc institūta ieteikuma tika atvērta Reņģes palīgskola, Rīgas 4. īpatnējā pamatskola, 1938. gadā Rīgā sākās logopēdiskais darbs.

Speciālo skolu uzdevums Latvijas brīvvalsts laikā bija sagatavot audzēkņus patstāvīgai dzīvei, tāpēc tajās liela nozīme tika veltīta praktiskajam darbam, mājturībai un kulinārijai, skolēnu iepazīstināšanai ar saimniecības vadīšanu, dzīvokļa un apģērba sakopšanu, uzturvielu sastāvu un to vērtību, taupības ievērošanu (9, 42. lpp.). Lauku speciālajās skolās lielu vērtību

veltīja audzēkņu sagatavošanai dažādiem laukkopības, dārzkopības un lopkopības darbiem. Jaunieši pēc skolas beigšanas strādāja vai nu vecāku mājās, vai par kalpiem pie lauksaimniekiem.

Speciālajās skolās bija izvērsta pašapkalpošanās: bērni tīrīja un uzkopa telpas, strādāja virtuvē, gādāja par sevi. Tika ieteikts pie skolas ierīkot sakņu un augļu dārzu, lopu fermu. Lietderīgi bija izmantoti vaļas brīži, lai bērni nepierastu slinkot un draiskuļoties.

Negatīvas sekas atstāja vācu okupācija. Skolas tika izpostītas, inventārs izvazāts, tomēr atsevišķas skolas darbojās. Speciālo skolu un bērnu iestāžu tīklu paplašināja pēc 1961. gadā pieņemtā republikas Ministru Padomes lēmuma „Par pasākumiem, lai uzlabotu to bērnu mācīšanu un audzināšanu, kuriem ir garīgās un fiziskās attīstības traucējumi”.

Speciālo skolu tīkla izveidē bija diferencēta pieeja. Līdz 1940. gadam skolās mācījās bērni ar ļoti izteiktiem traucējumiem, turpmāk palielinājās šo skolu skaits, paplašināti to profili. Padomju varas gados bija tendence garīgi atpalikušos bērnus koncentrēt atsevišķās speciālajās skolās, tādējādi jau astoņu vai deviņu gadu vecumā atšķirot viņus no ģimenes. Speciālo klašu atvēršana pie vispārizglītojošām skolām palīdzēja apmierināt arvien augošās vajadzības pēc jaunām skolām. Speciālo pedagogu trūkuma dēļ šīs klases strādāja zemā līmenī. Kopš 1960. gada visas speciālās skolas sāka finansēt no pašvaldību budžeta. Šādas mācību iestādes izveidoja gandrīz ikvienā rajonā, pilsētā. 1970. gadā izveidoja skolas bērniem ar psihiskās attīstības aizturi.

„Padomju varas gados pilnīgi novārtā palika pētījumi defektoloģijā. Tiem nepievērsās arī Izglītības ministrijas Pedagoģiskās pētniecības institūts” (9, 120. lpp.).

1970. gadā institūtā nodibināja Pedagoģiskās psiholoģijas laboratoriju, ko vada psiholoģijas zinātņu kandidāts V. Avotiņš. Šīs laboratorijas pēta bērnus ar attīstības aizturi.

Visā pēckara periodā tika aizstāvētas divas zinātņu kandidāta disertācijas speciālajā pedagoģijā - B. Teivišs un M. Valce un viena speciālajā psiholoģijā - S. Liepiņa. Šie zinātnieki sadarbībā ar speciālo skolu pedagogiem veica pētījumus defektoloģijā, īpaši garīgi atpalikušo bērnu psiholoģijā, arodapmācībā, speciālajās metodikās un logopēdijā. Skolotāji rakstīja oriģinālas mācību grāmatas palīgskolām, izdeva metodisko literatūru, apkopoja labākās pieredzes materiālus.

Ar 1994. gadu, kopš UNESCO rīkotās „Speciālās izglītības pasaules konferences” Salamankā, kurā piedalījās 92 valstu valdības un 25 internacionālās organizācijas, sabiedrībā atskan doma par „iekļaujošo” skolu veidošanu” (3).

1998. gadā 22., 23. oktobrī Rīgā notiek starptautiskā konference „Bērns ar speciālajām vajadzībām vispārējās un speciālās izglītības iestādē” ar septiņu ārvalstu speciālistu līdzdalību. Latvijas speciālās pedagoģijas speciālisti, pedagogi iepazīs ar bērnu ar garīgās

attīstības traucējumiem apmācības un sociālās adaptācijas problēmu risinājumu Anglijā, Vācijā, Igaunijā, Lietuvā, Austrijā.

## **1.2. Bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem psiholoģiskais un pedagoģiskais raksturojums**

Lai izprastu cilvēkus ar garīgās attīstības traucējumiem, ir jāzina vecumposmu psiholoģiskās īpatnības, tāpēc autore savā darbā dod īsu bērnu un pusaudžu psihofizioloģisko raksturojumu.

Sabiedrības pamats ir vesela un laimīga ģimene, kurā aug veseli, fiziski un garīgi attīstīti bērni. Dažādu nelabvēlīgu faktoru ietekmē arvien biežāk piedzimst bērni ar fiziskās vai garīgās attīstības novirzēm no normas. Kā atzīmē I. Antiņa „smags ir zīmogs, kuru uzliek sabiedrība, kura vērtē, nemitīgi liek saprast, ka tu esi citādāks un tāpēc sliktāks. No laika gala sabiedrībai ir stingrs priekšstats – kas ir labi, kas ir slikti, kas ir pareizi, kas nav pareizi”(1) .

Garīgās atpalcības jēdziens, diagnostika.

S. Liepiņa atzīmē, ka par bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem uzskatāmi bērni, kam „psihiskās darbības ainā centrālo raksturojumu ieņem stabili, izteikti un neatgriezeniski intelektuālās darbības traucējumi, kas radušies organisku galvas smadzeņu darbības traucējumu rezultātā. Garīgās attīstības traucējumi nav kādu atsevišķu smadzeņu šūnu vai zonu traucējumu sekas. Tie aptver visu psihi kopumā: raksturīga visu neiropsihisko funkciju nepietiekamība un intelektuālo traucējumu hierarhija” (10, 49. lpp.).

Visos psihiskajos procesos izpaužas domāšanas traucējumi – uztverē, atmiņā, gribas un emocionālajā sfērā, visos darbības veidos un personībā. Garīgās attīstības diagnosticēšanā jāpievērš uzmanība tam, vai atklājas visas definīcijā minētās pazīmes:

- spilgti izteikti intelektuālās attīstības traucējumi,
- vispārēji un stabili centrālās nervu sistēmas organiski traucējumi.

Zinātniece M. Winzena, savukārt norāda, ka garīgās attīstības traucējumus raksturo šādi faktori:

- intelektuālās funkcijas traucējumi
- adaptācijas traucējumi
- attīstības periodu nobīdes (19, 23. lpp.).

Garīgās attīstības traucējumu psiholoģiskajā raksturojumā īpaši nozīmīgi ir domāšanas spēju, loģiskās atmiņas, uzmanības, iztēles u.c. procesu traucējumi. Jāpievērš uzmanība tādiem procesiem, kā emocionālajai nelīdzsvarotībai, gribas vājumam, psihisko procesu norises tempa un dinamikas traucējumiem, valodas savdabībai un traucējumiem.

Ļoti svarīgi, ka uzmanība pievēršama tam, „ka tikai ilgstoši un noturīgi izziņas darbības attīstības traucējumi liecina par garīgo atpalcību”, atzīmē S. Liepiņa (10, 49. lpp.).

Var būt gadījumi, kad kāds no traucējumiem rodas īslaicīgi: pēc smadzeņu traumām, slimības, pārdzīvojumu rezultātā, bada u. c. apstākļu ietekmē. Šādi bērni normālos apstākļos, medikamentozās terapijas un atbilstošas pedagoģiskās korekcijas rezultātā, atgūst iepriekšējās darba spējas un apgūst nokavēto.

Raugoties no sociālā aspekta, garīgās attīstības traucējumi ir viens no smagākajiem cilvēka attīstības traucējumiem. Garīgās attīstības traucējumi ietver ļoti daudz patoloģiju veidus, kas izpaužas izziņas sfēras nepietiekamā attīstībā. Garīgās attīstības traucējumu formas savstarpēji atšķiras pēc šādām pazīmēm:

- etioloģijas,
- patoģenēzes,
- klīniskās ainas,
- rašanās laika,
- pastāvīguma vai mainīguma.

Garīgās attīstības traucējumus raksturo arī citi psihiskās darbības attīstības traucējumi.

Apsekojot, vērojot un izmeklējot garīgi slimos bērnus, patopsihologam parasti ļoti svarīgi atklāt slimības cēloņus, to struktūru un slimības sarežģītības pakāpi. Bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem pētīšanā milzīgu ieguldījumu devis Ļ. Vigotskis, kurš noformulēja veselu virkni teorētisku atziņu, kas ietekmēja visus turpmākos pētījumus slimo bērnu attīstībā. V. Ļebedinskis atzīmē, ka Ļ. Vigoskis izpētījis, “vispirms slimo bērnu attīstība pakļaujas tādām pat likumsakarībām, kādas raksturo normālo bērnu attīstību. Ļ. Vigotskis izvirzīja hipotēzi par sākotnējo traucējumu, kas vistiešākā veidā saistās ar nervu sistēmas bojājumiem. Tāpat arī ar otršķirīgiem bojājumiem, kuri atspoguļo psihiskās attīstības bojājumus. Ļ. Vigotskis balstījās uz otrās pakāpes bojājumiem attīstības prognozēšanā un pedagoģiski psiholoģiskās korekcijas iespējām”(24, 3. lpp.).

Agrāk šie pētījumi ieņēma svarīgu vietu teorētiskos un eksperimentālos pētījumos, kas cieši saistīti ar slimo bērnu mācīšanas un audzināšanas nostādņu izstrādni. Tālākie pētījumi bērnu psiholoģijā un speciālā pedagoģijā parādīja, kopējo saikni starp normālu un bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem attīstību. Savukārt mediķi parādīja slimības simptomu mijiedarbību un attīstības novirzes, kas balstās uz psihiskām saslimšanām.

Metodoloģiski un funkcionāli CNS (centrālā nervu sistēma) ir visaugstāk organizētākā un sarežģītākā cilvēka organisma sistēma. Šīs sistēmas veidošanās norit ne tikai grūtniecības laikā, bet arī pirmajos trijos mūža gados. Attīstības traucējumi var rasties jebkurā organisma veidošanās stadijā:

- periodā, kad no olšūnas dīglīņiem specializējas šūnu un audu veidi,
- embrija periodā, otrajā un trešajā grūtniecības trimestrī,

- dzemdībās,
- pirmajās mūža nedēļās, mēnešos un gados.

Pēc traucējuma rašanās laika garīgo atpalcību iedala:

- prenatalajā ( iedzimtajā ) 70%,
- perinatālajā 15%,
- postnatālajā 15%, tā savā darbā norāda S. Liepiņa (10, 52. lpp.).

Pēc PVO (Pasaules Veselības organizācija) datiem no visiem iedzīvotājiem apmēram 1 – 3% ir garīgi atpalikuši (32). Atšķirība procentos skaidrojama ar to, ka starptautiski lietotā robeža pēc IQ ir 65 – 75. Tas var būt skaidrots arī ar reālo biežumu atpalcību dažādās valstīs. Ārzemju speciālisti garīgās atpalcības klasifikācijas pamatā izvirza intelektuālo spēju attīstības līmeni, ko izsaka IQ. To aprēķina pēc speciāliem testiem. Savukārt Latvijā uzskata, ka skaitliski izteiktais inteliģences koeficients pilnībā neatklāj intelekta defektu raksturu un struktūru, tāpēc nevar būt par pietiekamu bērnu ievietošanai speciālajā mācību iestādē. Šādu lēmumu drīkst pieņemt tikai kompetenta medicīniski pedagoģiskā komisija pēc katra bērna klīniskās, pedagoģiskās, psiholoģiskās un logopēdiskās izpētes. Slimību klasifikācijā garīgās attīstības traucējumus šifrē ar diviem skaitļiem: pirmais no tiem rāda garīgās atpalcības pakāpi, otrais etioloģiju.

Pedagoģiskais raksturojums.

Gan Amerikas psihiatru asociācijas, gan Garīgās atpalcības asociācijas kvalifikācijā izšķir četrus garīgās attīstības traucējumus:

1. Viegli garīgās attīstības traucējumi.
2. Vidēji smagi vai mēreni garīgās attīstības traucējumi.
3. Smagi garīgās attīstības traucējumi.
4. Dziļi garīgās attīstības traucējumi.

Latvijā ir šādi garīgās attīstības traucējumu līmeņi atbilstoši starptautiskajai slimību klasifikācijai:

1. Viegla garīgā atpalcība:
  - mācīšanās grūtības skolā.
2. Vidēji smaga garīgā atpalcība:
  - iespējama krasa attīstības atpalcība bērnībā, bet pacientu vairākums spēj mācīties.
3. Smaga garīga atpalcība:
  - nepieciešams nepārtraukts atbalsts.
4. Dziļa garīga atpalcība:
  - grūtības ar sevis apkopšanu, tīrību, kontaktiem, kustībām.

5. Cita veida garīga atpalcība.

6. Neprecizēta garīga atpalcība.

Taču „nevienu diagnozi nav nemainīga un uz mūžu noteikta, individuālās un sociālās adaptācijas laika gaitā var mainīties, uzlaboties mācīšanās un rehabilitācijas rezultātā” norāda S. Liepiņa (10, 60. lpp.). Autore savā darbā stāsta par bērniem ar viegliem un vidēji smagiem garīgās attīstības traucējumiem. Ar terminu „oligofrēnija (no grieķu valodas *oligos* – mazs, nedaudz + *phrēn*)” prāts apzīmē nevis kādu noteiktu slimību, bet gan slimību grupu ar kopīgām pazīmēm – iedzimtu vai pārmantotu galvas smadzeņu attīstības atpalcību” (12, 113. lpp.).

Profesore M. Pevznere izdala piecas garīgi atpalikušo bērnu pamatgrupas:

Garīgā atpalcība.

Tai raksturīgi galvas smadzeņu funkciju vispārēji, difūzi traucējumi. Vienkāršā oligofrēnija nav saistīta ar runas vai kustību koordinācijas mehānismu bojājumiem.

„Šādiem bērniem nav dziļāku neirodinamikas noviržu. Ierosas un aiztures procesi raksturojas ar zināmu līdzsvarotību. Bērni pakļaujas skolotāju prasībām, ir paklausīgi, centīgi, pietiekami organizēti, viņu emocionālās norises un griba sasniedz samērā augstu līmeni”, norāda S. Liepiņa (10, 28. lpp.). Bērni viegli iekļaujas kolektīvā. Labi tiek galā ar sabiedriskiem pienākumiem, orientējas sadzīvē, priecājas par kopīgiem panākumiem. Ir sirsnīgi, pieklājīgi, pieķeras skolotājiem, ciena tuviniekus. Gadās, ka bērni pārdzīvo, ka viņiem jānācās speciālā skolā, nereti to pat slēpj. Šo bērnu attīstības traucējumi izpaužas domāšanas, loģiskās iegaumēšanas un radošās iztēles traucējumos, tomēr vispārīzglītojošās skolas programmu apgūt nevar. Grūtības sagādā uzdevumu risināšana, kur nepieciešama abstrahēšana un vispārināšana, piemēram, teksta uzdevumu risināšana matemātikā, gramatika – latviešu valodā.

Bērni mīl darbu, veic to, ja ir patīkams. Arī mācību darbā veiksmīgi tiek galā ar uzdevumiem, kuri tos interesē. Tāpēc svarīga pareiza motivācija. Lai izkoptu izziņas intereses un mācīšanās motīvus, jāveltī īpaša uzmanība. Korekcijas darbā jāizmanto iespējas, lai attīstītu bērnu vispārināšanas spējas, bagātinātu zināšanu, iemaņu un prasmju apjomu. Jāveic savlaicīgs un pareizs profesionālās ievirzes darbs.

Garīgā atpalcība ar neirodinamikas traucējumu izraisītām komplikācijām, dalās apakšgrupās:

- viegli uzbudināmi bērni ar vāju aiztures procesu,
- bērni ar pastiprinātu aizturi.

Šo grupu pārstāvjiem līdzās vispārējiem izziņas procesu traucējumiem, ir paaugstināta vai pazemināta uzbudināmība. Bērniem spilgti izpaužas ierosas vai aiztures procesu nelīdzsvarotība. „Visbiežāk šo komplikāciju pamatā ir dzemdību traumas, asfiksija, agri

pārslimotas infekcijas slimības. Konstatējamas arī hidrocefālijas seku parādības: epizodiskas galvassāpes, reiboņi, slikta dūša. Traucējums spilgti izpaužas uzvedības izmaiņās un darbaspēju traucējumos”, tā šos bērnus raksturo S. Liepiņa (10, 67. lpp.).

Viegli uzbudināmie bērni ar vāju aiztures procesu. Šos bērnus raksturo psihomotorais nemiers, impulsivitāte, nelīdzsvarotība. Nepatvaļīgi pārslēdzas no viena darbības veida uz otru, no viena objekta uz citu. Bērniem trūkst mērķtiecīgas darbības. Bērni aktīvi un ātri reaģē uz visu notiekošo, bet iekšējās aiztures vājuma dēļ rīkojas neapdomīgi. Šīs grupas bērniem nav darbības secības, grūti saskatīt būtisko, paredzēt darbības rezultātus. Blakus domāšanas traucējumiem dominē arī koncentrēšanās spēju vājums, neprot sadalīt uzmanību, nav noturīga uzmanība. Šādi bērni stundā parasti pirmie paceļ roku, grib atbildēt, lai gan izteikumi neatbilst jautājuma būtībai. Dažreiz bērns sāk pareizi atbildēt, bet ātri novirzās no temata un runā par kaut ko citu. Viegli uzbudināmie ātri iegaumē, bet iegaumētais atmiņā strauji pārveidojas, radot pavisam citu kombināciju stāstījumā. Šo traucējumu rezultātā ir grūtības lasīšanā un rakstīprasmes apguvē. Lasot vai rakstot izlaiž burtus, vai pat vārdus, izpildot uzdevumu, aizmirst nosacījumu.

Bērniem ar paaugstinātu uzbudināmību, raksturīgi arī uzvedības traucējumi. Ir nemierīgi, grozās, traucē blakussēdētāju, slikti iekļaujas kolektīvā. Šie skolēni ir kaprīzi ja nesaņem savas rīcības pozitīvu vērtējumu.

Bērnu valoda ir diezgan bagātīga, samērā plašs vārdu krājums. Bieži piedalās pasākumos. Dažreiz lieto vārdus, kuru nozīmi nemaz neizprot. Viegli uzbudināmie bērni stāsta haotiski, bieži atkārtojas, runa izklausās sasteigta, dažreiz tā izklausās pēc stostīšanās. Viegli uzbudināmo bērnu intelekts ir zemāks nekā citiem bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem. „Tas izskaidrojams galvenokārt ar izteiktiem darbaspēju un domāšanas mērķtiecības traucējumiem, kas negatīvi ietekmē visu mācīšanās procesu (11, 30. lpp.).

Darbā ar bērniem jācenšas balstīties uz pozitīvajām iezīmēm. Bērnu darbībai svarīga motivācija, mērķtiecība. Darbības laikā jānovērš blakus kairekļu ietekme.

Ir jārūpējas par iekšējās aiztures procesu izkopšanu, ko veiksmīgi var realizēt ar ritmikas un ārstnieciskās fizikultūras nodarbībām. Rokdarbu stundās uzdevumi veicami secīgi, jāmača komentēt savas darbības vārdiski. Svarīga ir vide, kas ir mierīga un patīkama.

Garīgā atpauze ar pastiprinātu aizturi. Šo grupu raksturo tas, ka nepietiekamu intelektuālo attīstību padziļina aiztures procesu pārsvars pār ierosas procesiem jeb pazemināta uzbudināmība”, atzīmē S. Liepiņa (11, 31. lpp.). Bērni ir gausi, palēnināts uztveres, iegaumēšanas, domāšanas temps. Raksturīgs arī domāšanas inertums. Bērni ne labprāt sāk darbu, bet to sākuši, ātri pamet.

Bērni nemīl piedalīties rotaļās, labprātāk vēro citu rotaļas. Nepiedalās sacensību rotaļās.

Grūtības mācībās rada pastiprinātā aizture. Zīmīgi tas, ka bērni ātri iemācās lasīt, bet rakstīšana sagādā grūtības – izlaiž burtus vai zilbes, rēķinot – jauc darbības, ātri aizmirst nosacījumus. Bērni netiek līdzī pārējo tempam. Svarīgi šiem bērniem uzdevumus dot ātrāk nekā pārējiem, apjomam jābūt nelielam.

Savdabīga ir bērnu emocionālā un gribas sfēra. Bērni ir ļoti jūtīgi, nevarīgi, maz runā, neuzdod jautājumus. Valoda klusa, neizteiksmīga. Lai šos bērnus rosinātu runāt, pastāvīgi jāpamudina, pat jāpasaka priekšā. Arī praktiskajās darbībās šie bērni ir jāuzmundrina, jāpalīdz uzsākt darbu.

Bērni ir disciplinēti, skolotāja izteiktos aizrādījumus pieņem. Labi iejūtas kolektīvā, ja ir mierīgi apstākļi. Darbā ar bērniem jābūt ļoti uzmanīgiem. Darba apjoms sākumā ir pavisam neliels, pakāpeniski tas pieaug. Bērnus jāiesaista dažādos kopīgi veicamos pasākumos.

Garīgā atpalcība ar atsevišķu analizatoru darbības traucējumu izraisītām komplikācijām. Bieži šādiem bērniem konstatē runas aparāta darbības traucējumus. Nereti šiem bērniem ir arī citi dziļāki sensorie vai sensomotorie traucējumi. Bērni parasti apmeklē speciālās skolas, kas paredzētas audzēkņiem ar redzes, dzirdes, kustību traucējumiem.

Traucējumu novēršanā liela loma ir koriģējošajai vingrošanai, speciālām didaktiskām spēlēm.

Garīgā atpalcība ar psihopātiskai uzvedībai līdzīgām rīcības formām.

Pie šādas garīgās atpalcības formas sastopami bērni ar pastiprinātu noslieci uz afektīviem stāvokļiem. Bieži vien tās ir meningīta, galvas traumu, encefalīta sekas. Šīs grupas bērni ir ar noslieci uz agresiju, neapmierināti ar notiekošo, strīdas, kritizē citus. Bieži vien uzvedībā pārsvaru gūst organiskā un citas zemākās vajadzības. Bērni bieži vien pārlietu daudz ēd, raksturīga tieksme klaiņot, zagt. Pusaudžu vecumā sakāpināta dzimumtieksme un novirzes seksuālajā uzvedībā. Bērniem ir grūtības saskarsmē ar vienaudžiem, pieaugušajiem. Savas uzvedības dēļ bieži vien nonāk atstumto skaitā.

Domāšanas īpatnības saistītas ar viņu personības iezīmju savdabību. Galvenās grūtības sagādā personīgā sprieduma veidošana. Spriedumi vienpusīgi, sociāli nepamatoti. „Šīs grupas bērnu valoda ir diezgan attīstīta. Bieži lieto noklausītas frāzes, izteicienus, kurus paši neizprot. Pazemināta valodas regulējošā funkcija. Pārdzīvojumi un emocijas saistītas ar negatīvo un kritisko attieksmi pret visu. Neapmierinātība tiek izteikta skaļi. Intelektu bērniem samērā augsts, viņi spēj sekmīgi apgūt programmu. Galvenie traucējumi vērojami personības attīstībā, kas traucē mācību darbā, saskarsmē (10, 33. lpp.).

Darbā ar bērniem jācenšas saglabāt mieru. Jādod uzdevumus, kas atbilst viņu spējām, lai varētu gūt panākumus. Jāslavē daudz un bieži. Tā kā trūkst paškritikas, tad pie tās attīstīšanas daudz jāstrādā.

Garīgā atpalcība ar personības destrukciju. Šiem bērniem bez galvas smadzeņu traucējumiem raksturīgi izteikti smadzeņu pieres daļas funkciju traucējumi. Bērnu rīcība neatbilst attiecīgajai sadzīves vai mācību situācijai. Bērniem nav paškontroles, mērķtiecības, ir emocionāli nelīdzsvaroti, ar uzmanības svārstībām.

Šīs grupas bērniem, kā atzīmē S. Liepiņa ir vērojami kustību koordinācijas traucējumi. Bērni neievēro pieaugušo prasības, norādījumus. Bērnu runa var būt izteiksmīga, bet saturiski neizprotama (10, 36. lpp.).

Bērni nediferencē izturēšanos pret pieaugušajiem, tuviniekiem un svešiem cilvēkiem. Bērni ir augstās domās par sevi, savām spējām, nekritiski pret savu rīcību. Darbā ar bērniem uzmanību jāpievērš personības īpašību veidošanā. Jāļauj veikt vienkāršus uzdevumus, kuros var vingrināties pieklājībā. Bērniem jāliek savu darbību komentēt. Jāizmanto bērnu atdarināšanas tieksme.

Garīgā atpalcība vieglā formā vērojama pie CNS (centrālās nervu sistēmas) bojājumiem agrā bērnībā. Bērni parasti nāk no nelabvēlīgajām ģimenēm, kur audzināšanas un izdzīvošanas apstākļi ir smagi. Tāpēc svarīgas ir mācību iestādes, kur norit bērnu socializācija, kaut arī lēnāk. Svarīgi panākt bērna patstāvīgu darbību. Svarīgākais ir, ka „mazākais panākums liecina par bērnu spējām iekļauties normālā kolektīvā”, tā savā darbā raksta I. Langmeijers, Z. Mateičiks (25, 215. lpp) .

Kā norāda J. Kravalis savā darbā „rūpju bērns ir katras speciālās skolas audzēknis. Viņu vajag mācīt, audzināt, aprūpēt un cik iespējams, gādāt par ikviena audzēkņa turpmākās dzīves nokārtošanu”(9, 128. lpp.).

Lasot un analizējot dažādu ievērojamu un plaši pazīstamu autoru darbus, darba autore secinājusi, ka bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem attīstība pakļaujas tādām pat likumsakarībām, kādas raksturo normālu bērnu attīstību.

### 1.3. Pusaudžu psihofizioloģiskais raksturojums

Lasot dažādu autoru atziņas, darba autore secina, ka personība veidojas pašattīstīšanās procesā, taču arī iedzimtība un vide atstāj savu ietekmi uz personības veidošanos.

Iepazīstoties ar vairāku autoru darbiem, darba autore nonāca pie secinājuma, ka psiholoģijā tiek runāts par diviem vecumiem – psihisko un fizisko vecumu personības attīstībā. Pastāv dažādi viedokļi par vecumposmu iedalījumu. Mūsu valstī attīstības pedagoģijā pieņemts šāds vecumposmu apzīmējums:

- agrā bērnība,
- pirmsskolas posms (vidējā bērnība),
- jaunākais skolas posms (vēlā bērnība),
- vidējais skolas posms (pusaudži),
- vecākais skolas posms (agrā jaunība),
- vēlā jaunība (18, 62. lpp).

Tomēr praktiskajā darbā nonāku pie secinājuma, ka dalījums ir relatīvs. Vecuma posmu robežas ir aptuvenas. Atšķirīgs var būt arī individuālais attīstības līmenis katrā posmā, katrā dzīves gadā. Atšķirības ietekmē iedzimtība, dzimums, dzīves apstākļi, klimatiskā zona un citi faktori. Pēdējos gados fizisko attīstību paātrina labvēlīgi dzīves apstākļi, pareizs dzīves veids, informācijas bagātība un citi faktori.

Turpmāk darba autore pakavējas tikai pie pusaudžu un jauniešu psihofizioloģiskā raksturojuma.

Savā darbā Zelmenis V. uzsver, ka „pusaudžu vecums iedalās divās apakšgrupās:

- jaunākie pusaudži 10 (11) – 13 (14) g.
- vecākie pusaudži 13 (14) – 15 (16) g.

Robežu nosaka pubertātes jeb dzimumbrieduma parādības organismā. Meitenēm šīs pārmaiņas sākas agrāk nekā zēniem. Iespējamās arī dažādas individuālas novirzes” (18, 66. lpp.).

Turpmāk darbā ir sastopams tikai viens apzīmējums – pusaudži, jo atšķirības starp jaunāko un vecāko pusaudžu vecumu nav krasi izteiktas. Pusaudžu vecumā notiek strauja augšana garumā – sevišķi rokas un kājas. Šajā laikā sākas auguma nobriešana. Bez tam jāmin, ka meitenes nobriest ātrāk nekā zēni.

Pusaudžu vecumā strauji norit garīgā attīstība. To sekmē mācības skolā un grāmatu lasīšana, kā arī televīzijas pārraižu skatīšanās un radiopārraižu klausīšanās. Tomēr pusaudžu garīgajā attīstībā vēl ir sastopamas dažas īpatnības – nenoturīga uzmanība, konkrētā domāšana u.c. Raksturīga vēlēšanās līdzināties pieaugušajiem. Nereti pusaudži pārņem tieši negatīvās

Īpašības: agri sāk smēķēt, lietot alkoholu, tiecas izmēģināt narkotikas, dzimumsakarus. Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem bieži vien šīs īpašības izteiktas ļoti spilgti. Ja bērni ar normālu attīstību ātrāk vai vēlāk spēj saprast un atšķirt kas ir labi un kas ir slikti, tad bērni ar garīgās attīstības traucējumiem bieži vien nespēj nošķirt labo no sliktā, viņi tā dara jo tas patīk un var padīzoties citu priekšā. Šādas izdarības sekmē arī tieksme dižoties vienaudžu priekšā ar savu pieredzi, drosmi, spēku, asprātību un patstāvību. Rezultātā nereti rodas konflikti ar sabiedrību un pat likumpārkāpumi. Pamatskolas vecākajās klasēs vērojama liela atšķirība skolēnu fiziskajā un garīgajā attīstībā. Aktuāla kļūst turpmākās izglītības un profesijas izvēles problēma. Līdz ar dzimumbriedumu pieaug interese par pretējo dzimumu, veidojas savstarpējās simpātijas, zēnu un meiteņu draudzība, pirmās mīlestības jūtas. Šajā laikā rodas arī dažādi sarežģījumi un konflikti (pārpratumi, greizsirdība, ironija), kurus taktiski un iejūtīgi palīdz risināt skolotāji.

„Pusaudžu vecumā galvenais jaunveidojums izziņas procesu attīstībā ir prasmes un iemaņas veidot pašam savas hipotēzes, jaunu, abstraktu jēdzienu apguve, to lietošana uzdevumu risināšanā, teorētiskās domāšanas izveide. Pieaug pašizziņas, paškontroles nozīme, spējas izvēlēties no vairākiem variantiem vienu pēc noteiktām pazīmēm, spējas pašam improvizēt, nevis atkārtot pēc šablona, spējas plānot darbību, eksperimentēt” (14, 126. lpp.).

#### Atmiņa un uzmanība

Atmiņas procesos aizvien lielāka nozīme ir loģiskai un gribai – tīšās iegaumēšanas un tīšās reproducēšanas pastiprināšanās Iegaumējot informāciju, pusaudži meklē loģiskās kopsakarības starp informācijas elementiem. Pusaudžiem vēl dominē mehāniskā atmiņa – iekalšana pēc vairākkārtējiem atkārtojumiem. Pusaudžu periodā pieaug informācijas apjoms, pusaudži var sākt sūdzēties par atmiņu, bet tas nesaistās ar atmiņas pasliktināšanos, bet ar to, ka pusaudžiem ir jāiegaumē arvien lielāks informācijas apjoms. Atmiņa turpina būt par pamatu intelektuālajiem procesiem – neizprot to, kas nav iegaumēts, bet pusaudžu vecumā pieaug intelektuālo domāšanas operāciju nozīme.

„Pusaudžu augstākā nervu un psihiskā darbība raksturojas ar zināmu virzību un izvēli” (4, 81. lpp.). Tā par pusaudžu uzmanību psihiskā izpratnē runā Āboltiņa M. savā darbā un uzsver, ka „liela nozīme ir nosacījumu refleksu un dominantes teorijai. Uzmanības fizioloģijas pamatā ir uzbudinājuma un kavēšanas mijiedarbība galvas smadzeņu garozā. Starp uzbudinātiem centriem izceļas tas, kam šobrīd vislielākā nozīme cilvēka darbībā. Minētais centrs sāk valdīt pār visiem citiem. Tā nodrošinās izvēle, un notiek kontrole par notiekošiem procesiem” Āboltiņa M. savā darbā uzsver, ka smadzeņu aktivācija saistās ar fizioloģiskām nepieciešamībām (piem. izsalkums) vai ārējās vides kairinājumiem (briesmu signāls). Cilvēka smadzeņu darbu var virzīt pa diviem ceļiem: nespecifisko un specifiskiem uz garozas

sensorām un pieres daivu zonām. Šo daivu bojājuma gadījumos katrs sīkums, troksnis novirza uzmanību neļaujot koncentrēties” (4, 82. lpp.).

#### Domāšana

Tā ir visciešāk saistīta ar atmiņu. Ja sākumskolas vecumā bērni spēj domāt par to, ko atcerējās, tad pusaudžu vecumā nespēj iegaumēt, ja neizmanto loģiskās domāšanas operācijas – salīdzināt, analizēt, sintezēt, abstrahēt u. c. Pusaudžiem iegaumēt un atcerēties nozīmē domāt. Šajā vecumā jauniešiem ir raksturīgs nedaudz izklaidīgs domāšanas veids, kas saistās ne tikai ar loģiskām operācijām, bet arī ar agrās jaunības emocionālām īpatnībām. Nosliece uz abstraktu domāšanu ir raksturīga tieši jauniešiem (zēniem). Meitenes šajā vecumā labāk mācās, pārspēj zēnus sekmēs, meiteņu intereses ir mazāk abstraktas. Meitenes labāk risina konkrētus uzdevumus kā abstraktus. Meiteņu interesēs privalē mākslas un humanitārās zinātnes. Par jauniešu domāšanas īpatnībām savā darbā runā M. Āboltiņa „Uzmanības apjoms, spēja ilgstoši saglabāt tās intensitāti, pārslēgt no viena priekšmeta uz otru palielinās pakāpeniski. Vienlaicīgi uzmanība kļūst atkarīga no interešu loka. Pusaudži un jaunieši bieži sūdzas par nespēju koncentrēties noteiktā virzienā, par izklaidību un hronisku garlaicību. Uzmanības „neaudzināšana”, nespēja koncentrēties ir galvenais nesekmības cēlonis” (4, 155. lpp. ).

#### Īpašo spēju veidošanās

Pusaudžu vecumā attīstās vispārīgās intelektuālās spējas. Jauniešiem ir tendence nepieņemt gatavas hipotēzes, bet meklēt savas un pārbaudīt vecās. Parādās vēlme skaļi apliecināt savus sasniegumus, gūt novērtējumu par katru cenu, grib uzņemties vairāk nekā spēj izpildīt, labāk izvēlas prestižākos uzdevumus, kaut arī tie sagādā zināmas grūtības. Šajā vecumā jau parādās spēja spriest par sarežģītām, abstraktām idejām, salīdzināt alternatīvas. Pusaudži meklē jauno, neparasto, pašizglītojas. Salīdzinoši speciālo skolu audzēkņi šajā vecumā vēl nespēj pieņemt patstāvīgus lēmumus, viņus maz saista vai nesaista nemaz jauninājumi. Nereti gadās, ka pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem vispār izvairās no jaunā un nezināmā, neuzņemas vadošo vai atbildīgo lomu.

#### Skolēnu savstarpējās attiecības

G. Svence darbā „Attīstības psiholoģija” uzsver, ka „vienaudžu grupas kļūst par uzvedības, vispārīgo noteikumu etalonu un avotu” (14, 127. lpp.). Samērā spilgti parādās nesaskaņas starp pieaugušo un vienaudžu kodeksiem. Pusaudzis vairāk pakļaujas savu vienaudžu ietekmei, kas saistās ar savas neatkarības apliecināšanu. Šajā vecumā noteikumi būtu jāizstrādā kopā ar pusaudžu grupu, uzklusot viņu viedokli, jo noteikumi attiecas uz pašiem pusaudžiem. Pusaudži labi jūtas „barā”, viņi meklē kopības izjūtu, vēlas izjust sevi kā daļu no kāda grupējuma, kopas. Pusaudžiem patīk apliecināt savu piederību kādai kopai ar

apģērbu, ar izturēšanos. Savā pedagoģiskajā darbībā darba autore šajā jomā saskata daudz kopīga pusaudžiem ar normālu attīstību un ar garīgās attīstības traucējumiem. Pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem savu piederību kādam grupējumam demonstrē īpaši spilgti. Tas izpaužas gan apģērbā, gan uzvedībā. Nereti šajā vecumā pusaudžiem ar garīgo attīstību parādās vēlme smēķēt, lietot alkoholu. Sarunās ar jauniešiem, darba autorei izdevies noskaidrot, ka tāda uzvedība viņiem patīk, jo tādā veidā atdarina nedaudz vecākus jauniešus. Arī skolēniem ar normālu attīstību pusaudžu vecumā mainās uzvedība. Skolotājus un vecākus bieži var tracināt kādu pusaudžu uzvedība klasē vai draugu grupā. Zēns vai meitene, kas nesen bija rātns un paklausīgs absolūti mainās tiklīdz ir klāt kāds no grupas - kļūst vai nu cinisks, vai distancēts, vai nevērīgs. Mainās runas veids, gaita, ģērbšanās stils. Pusaudžiem ir svarīgi „būt kā visiem” . Šī vēlme „būt kā visiem” vērojama arī pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem, kas izpaužas runas veidā – kļūst rupji, jo nespēj atšķirt, kas patiesībā ir labi un kas slikti. Saskarsme ar vienaudžiem šajā vecumā ir savas lomas meklēšana, nemītīga sava nozīmīguma apstiprinājuma gaidīšana.

„Būtiskās pusaudžu psihiskās attīstības īpatnības ir fizioloģiskās izmaiņas, kuras ietekmē arī psihiskās izpausmes – dzimumhormonu daudzums asinīs, seksuālās nobriešanas pazīmes, ārējā izskata izmaiņas”. G. Svence savā darbā min, ka „organisma dažādas funkcionālās sistēmas attīstās nevienmērīgi, fizioloģiskā attīstība apsteidz sociālā brieduma attīstību” (14,135. lpp.). Vienaudžu grupas šajā vecumā kļūst par pusaudža personības attīstības, mācību darba, pašvērtējuma korekcijas galveno avotu. Pusaudžiem vēl ir zems pašvērtējums, ko kompensē ar izaicinošu, uzmanību piesaistošu uzvedību. „Pusaudžu attiecības ar pieaugušajiem saasinās tad, ja tiek pieļautas kļūdas attiecībās ar bērnu iepriekšējos attīstības posmos – vai nu pārāk sīkumaina aizbildniecība, kontrole, vai vienaldzība un brutalitāte. Pusaudžu vecumā izpaužas cilvēka identitāte vai tās meklējumi, sociālās lomas meklējumi un tās atrašana vai neatrašana” (14,135. lpp.).

„Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ir paliekoši intelektuālās darbības traucējumi, ko izraisa organiski galvas smadzeņu bojājumi vai nepietiekams CNS struktūras anatomiskais un funkcionālais briedums” (14, 33. lpp.).

Garīgās attīstības traucējumi nav kādu atsevišķu smadzeņu šūnu vai zonu traucējumu sekas. Tie aptver visu psihi kopumā: raksturīga visu neiropsihisko funkciju nepietiekamība un intelektuālo traucējumu hierarhija.

Domāšanas traucējumi izpaužas visos psihiskajos procesos – uztverē, atmiņā, iztēlē, kā arī emocionālajā un gribas sfērā, valodā, visos darbības veidos un personībā. Garīgās atpalcības noteikšanā jāpievērš uzmanība tam, vai atklājas abas definējumā minētās pazīmes:

## Garīgās attīstības traucējumi

Garīgās attīstības traucējumu psiholoģiskajā raksturojumā īpaši nozīmīgi ir domāšanas spēju ( vispārināšanas, abstrakcijas ), loģiskās atmiņas, uzmanības, iztēles u.c. izziņas procesu traucējumi. Raksturīgas tādas parādības kā emocionālā nelīdzsvarotība, gribas vājums, visu psihisko procesu norises tempa un dinamikas traucējumi, valodas attīstības aizture un savdabība. Cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem skaits ir dažāds atšķirīgās vecuma grupās. Pirmsskolas vecuma grupā tas ir samērā neliels tā iemesla dēļ, ka viegli garīgās attīstības traucējumi vēl nav spilgti izpaudušies, savukārt skolas vecumā tas kļūst lielāks, jo tad izvirzās prasības intelektuālajai darbībai, veikt visai sarežģītus uzdevumus, orientēties sociālajā vidē, komunicēt utt. Pēc skolas beigšanas jauniešu ar viegliem garīgās attīstības traucējumiem oficiālais skaits atkal samazinās, jo daudzi no viņiem spēj strādāt un pelnīt naudu tāpat kā visi pārējie.

Latvijā garīgās attīstības traucējumus un to pakāpes nosaka pedagoģiski medicīniskās komisijas. Bērnu pirms tam rūpīgi ir pārbaudījuši ārsti, ar viņu ir strādājuši skolotāji, psihologs, sociālais pedagogs, speciālās izglītības skolotāji. Ja vecāki piekrīt, bērnu ievieto speciālajā skolā. Ja nē, bērns mācās parastajā skolā pēc individuālas programmas.

Deviņi galvenie medicīniskie iemesli, kuru dēļ rodas garīgās attīstības traucējumi.

1. Infekcijas un saindēšanās grūtniecības laikā vai jaundzimušā vecumā.
2. Skābekļa trūkums vai fizisks bojājums.
3. Traucējumi vielmaiņā vai barības vielu piegādē.
4. Smagas smadzeņu sasilšanas.
5. Nezināmas izcelsmes augļu kroplības vai slimības.
6. Hromosomu anomālijas.
7. Pārāgras dzemdības (svars zem 2500 g), pārnēsāts bērns (vairāk nekā 42 nedēļas).
8. Autisms vai smaga psihiska saslimšana bērnībā.
9. Sajūtu (redzes, dzirdes) traucējumi.

Šādus iemeslus savā darbā min autori Tūbele S., Šteinberga A.(16, 35. lpp.).

Šo cēloņu vidū jāmin arī blakus apstākļi, kurus izraisa dzīves veids un apkārtējo attieksme. Ja bērns savas nevarības dēļ nespēj pārvietoties, bet neviens to viņam nepalīdz, tad viņam neveidojas interese uzzināt ko jaunu, kas notiek ārpus mājas. Ja bērns ir nācis pasaulē bez

psihiskās attīstības traucējumiem, bet negribēts, viņam tādi var sākties vecāku izturēšanās rezultātā.

Svarīgi pievērst uzmanību tam, ka tikai ilgstoši un noturīgi izziņas darbības attīstības traucējumi liecina par garīgo atpalcību. Var būt gadījumi, kad šādi traucējumi īslaicīgi rodas pēc smadzeņu traumām, slimības, dziļu psihisko pārdzīvojumu, bada u.c. apstākļu ietekmē. Normālos apstākļos un medicīniskās palīdzības rezultātā šie bērni atgūst darbaspējas, apgūst nokavēto un virzās normāli uz priekšu savā attīstībā. Garīgās attīstības traucējumi ir viens no smagākajiem cilvēka attīstības traucējumiem, raugoties no sociālā aspekta.

#### Izziņas procesu īpatnības

„Ikviens bērns jau no dzimšanas saņem ļoti daudz informācijas par apkārtējo vidi. Cilvēka ķermenis ir veidojies tā, lai tas spētu orientēties apkārtējā vidē, pie tam šis orientācijas līmenis ir dinamisks un atkarīgs gan no apstākļiem, kādos attīstās un dzīvo katrs cilvēks, gan no viņa paša iekšējiem faktoriem – no viņa spējām sajūst, uztvert un saprast apkārtējo pasauli (10,123. lpp.). Liepiņa S. savā darbā uzsver, ka garīgās attīstības traucējumus raksturo tas, „ka ir deformēta visu to psihisko procesu norise, kas ir pamatā izziņas darbībai: raksturīgas dziļas novirzes gan sajūtu un uztveres, gan arī atmiņas, iztēles un domāšanas attīstībā. Sajūtas un uztvere veido reālās īstenības jutekliskās atspoguļošanas un izpratnes pirmo pakāpi un ir bērna izziņas darbības sākotnējā forma. Saskaņā ar apkārtējo vidi viņš par to iegūst juteklisko pieredzi, zināšanas” (10. 123. lpp.).

#### Sajūtu īpatnības

Sajūtas ir vienkāršākais psihiskais process. „Sajūta ir ārējai vai iekšējai pasaulei piemītošu īpašību atspoguļojums, tām tieši iedarbojoties uz sajūtu orgāniem” (10,123. lpp.).

Ārējo kairinājumu enerģijas pārvēršanās nervu impulsos, to novadīšana uz galvas smadzeņu garozas attiecīgo centru un atbilstošas sajūtas rašanās – tas viss aizņem zināmu laika posmu, ko psiholoģijā sauc par latentu sajūtu veidošanās periodu. Zinātniski pierādīts, ka bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem šis latentais periods ir daudz ilgāks nekā bērniem, kuru attīstība noris normāli. Tas savukārt negatīvi ietekmē visus pārējos izziņas procesus. Šiem bērniem piemīt arī pazemināts sajūtīgums, t.i. pavājināta spēja sajūst, kas bieži vien saglabājas visu mūžu. Būtiska īpatnība bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ir vāja sajūtu diferenciacija jeb pazemināts izšķirības sajūtīgums. Viņi ilgāk par vienaudžiem neatšķir dažādas krāsas, neorientējas garšas, ožas, dzirdes, kustību sajūtās, kas skolā rada dažādas problēmas mācībā, bet pieaugušiem cilvēkiem tās saglabājas atbilstoši viņu spēju

līmenim un ietekmē gan pašaprūpi, gan profesionālo darbību. Tā savā pētījumā bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem sajūtu īpatnības raksturo Liepiņa S. (10, 124. lpp.).

#### Uztveres īpatnības

Cieši saistīta ar sajūtām ir cita īstenības atspoguļojuma forma – uztvere. „Uztvere ir apjēgta, viengabalaina dažādu sajūtu sintēze tēla veidā, kas iegūts, apkārtējās pasaules elementiem tieši iedarbojoties uz sajūtu orgāniem” (10, 12.).

Uztveres pasivitāte ir viena no raksturīgākajām bērna ar garīgās attīstības traucējumiem uztveres īpatnībām, kas parādās jau zīdaiņa vecumā. Šī īpatnība kavē viņu orientāciju apkārtējā vidē, palēnina iepazīšanos ar apkārtējo pasauli. Šo bērnu uztverei trūkst virzības, nav mērķtieksmes. Uztveres apjoms ir daudz šaurāks nekā citiem vienaudžiem, uztvere bieži ir neprecīza. Bērni ar garīgās attīstības traucējumiem ļoti savdabīgi uztver attēlus. Viņu uztveres īpatnības nosaka gan uztveres konstantuma un mērķtieksmes traucējumi, gan tās pasivitāte un šaurais apjoms, gan arī domāšanas un iztēles traucējumi, bērni parasti attēla objektus uztver pa vienam vai nelielās kopās. Viņi savdabīgi uztver citu cilvēku runu, īpaši svešu, nepazīstamu cilvēku teikto. Grūtības ir radio, televīzijas pārraižu, kino satura uztverē un izpratnē. Galvenās grūtības rada lēnais uztveres temps, mērķtieksmes un izpratnes traucējumi.

„Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem primāro izziņas procesu izmaiņas galvenokārt ir saistītas ar traucējumiem CNS darbībā, īpaši tajos analizatoru smadzeņu centros, kur no atbilstošajiem perifērajiem sajūtu orgānu receptoriem nonāk uzbudinājums” (10, 131. lpp.).

#### Atmiņas īpatnības

„Atmiņa ir uztveres un pagātnes pieredzes rezultātu organizēšanas un saglabāšanas process, kas ievērojamā mērā ir atkarīgs no augstākās nervu sistēmas darbības īpatnībām” (10,133. lpp.).

Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem lielas grūtības sagādā iegaumēšanas traucējumi. Viņi nespēj sev izvirzīt mērķi – iegaumēt, nemāk pielietot dažādus paņēmienus, koncentrēt uzmanību, atkārtoti uztvert, saistīt ar jau pazīstamo, veidot asociācijas. Šiem bērniem trūkst gribasspēka, viņi bieži vien ir neuzmanīgi un tāpēc nespēj iegaumēt vajadzīgo. Bērniem ir palēnināts iegaumēšanas temps un paātrināta aizmirstāšana. Iegaumēšanas grūtības nosaka augstākās nervu sistēmas darbības īpatnības, tādas kā palēninātais nervu procesu temps, saslēgšanās funkciju vājums, pagaidu sakaru nenoturība u.tml. Visdziļākie traucējumi šiem bērniem atklājas vārdiski loģiskajā iegaumēšanā, kas cieši saistīta gan ar domāšanu, gan

ar valodas attīstības traucējumiem. Raksturīga tendence iegaumēt materiālu mehāniski, neapzinoties loģisko sakarību starp tā daļām. Tēlainā atmiņa bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ir ļoti savdabīga. Viņiem veidojas priekšstati, ko raksturo fragmentārisms, neprecizitāte, bālums, rodas priekšstatu sajaukšanās, neatbilstība oriģinālam. Bieži atklājas šo bērnu kustības atmiņas traucējumi. Šī atmiņa izpaužas kustību iegaumēšanā un reproducēšanā, tā ir dažādu prasmju un iemaņu veidošanās pamats.

Darbā ar bērniem, kam ir garīgās attīstības traucējumi, jāvēršas pret paātrināto aizmirstāšanu, kas, kā jau minēts, šiem bērniem sākas tūlīt pēc iegaumēšanas, pie tam ar laiku arvien pieaug. Paātrinātā aizmirstāšana izpaužas kā:

- nespēja atcerēties, sameklēt atmiņā vajadzīgo informāciju, reproducēt,
- nepareiza atcerēšanās,
- aizmirstāšana uz kādu laika posmu.

Kā viens no galvenajiem aizmirstāšanas faktoriem jāmin slikti strukturētā atmiņa, kurā zināšanām nav sistēmas, daudzu bērnu atmiņā valda liels haoss, nav t.s. atmiņas semantiskās organizācijas, kas nodrošinātu sistemātiskas, strukturētas zināšanas.

Grūtības bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem padziļinās tāpēc, ka dažādie atmiņas veidi ir cieši savstarpēji saitīti un neeksistē neatkarīgi viens no otra. Kad bērns apgūst, piemēram, kādu darbības veidu, viņam jābalstās ne vien uz kustību atmiņu, bet arī uz daudziem citiem atmiņas veidiem.

#### Domāšanas īpatnības

„Domāšana ir cilvēka psihiskās darbības augstākā forma, vispārināta īstenības atspoguļošana smadzenēs; atklāj pašas būtiskākās attiecības starp priekšmetiem un parādībām” (10,154. lpp.). Domāšana dod iespējas iegūt informāciju par lietām un parādībām vai to īpašībām netieši, pastarpināti, secinājumu rezultātā, balstoties uz savu vai citu cilvēku pieredzi.

Viens no spilgtāk izteiktajiem būtiskākajiem intelekta traucējumiem šādiem bērniem ir viņu abstraktās domāšanas savdabība. Domāšanas traucējumi – tā ir obligāta un kardināla garīgās atpalcības pazīme.

Viena no būtiskākajām domāšanas iezīmēm ir tās vispārinājuma traucējumi. Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ievērojami aizkavējas prasme saskatīt atsevišķajā vispārīgo vai vispārīgajā izdalīt atsevišķo. Līdz ar to viņiem grūtības rodas vispārīgo likumību vai noteikumu izmantošanā konkrētās situācijās, piemēram, pareizrakstības likumus – gramatikā,

reizrēķina kārtulas – aritmētikā u.tml. Domāšanas vispārinājuma traucējumi saistīti ar iekšējo runu un rada grūtības orientācijas uzdevumos.

Svarīgi, lai domāšanas rezultātā bērns izprot to, kas viņam agrāk bija neskaidrs, nesaprotams. Tā viņš atklāj sev kādu jaunu sakarību, jaunu īpašību vai pazīmi, kas rada emocionālu pacēlumu – izziņas prieku, jaunatklāsmes gaidas un izbrīnu. Svarīgi, lai arī bērni ar garīgās attīstības traucējumiem domāšanas darbībā mācītos ievērot šādus svarīgākos posmus:

- jautājumu apjēgšana, kas saistīta ar dažādām asociācijām, zināmā, nezināmā noskaidrošana, gadījumu variēšana,
- hipotēzes jeb paredzējuma izvirzīšana,
- hipotēzes pārbaude, kas izpaužas visdažādākajās domāšanas operācijās, kuru norises gaitā hipotēze var apstiprināties, precizēties vai arī tikt noraidīta (rodas vajadzība sākt jaunu domāšanas darbību),
- domāšanas darbības noslēguma posms, t.i., - atrisinājums, slēdziens, secinājumi.

#### Iztēles īpatnības

„Iztēle ieņem svarīgu un īpatnēju vietu gan apkārtējās pasaules priekšmetu un parādību izziņāšanā, gan zināšanu apgūvē un izprašanā, gan arī apkārtējās pasaules pārveidošanā. Iztēle ir cieši saistīta ar visiem pārējiem izziņas procesiem, it īpaši ar uztveri, atmiņu un domāšanu. Iztēle operē ar tēliem, kas rodas sajūtās, uztverē un nostiprinās atmiņas priekšstatos. Iztēle ir psihisks izziņas process, kurā uz veco tēlu pārstrādes pamata veidojas jauns tēls (10,180. lpp.). Liepiņa S. savā darbā uzsver, ka bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem dominē netīšā iztēle, kam raksturīgas vairākas īpatnības:

- šis iztēles veids bērniem ir raksturīgs daudz ilgāk nekā normāliem vienaudžiem, dažiem pat līdz 9. klasei,
- iztēles priekšstati ir vairumā saistīti ar organisko, primāro vajadzību apmierināšanu,
- tie pārsvarā ir nenoturīgi un mainās līdz ar tieši uztveramo objektu vai situācijas maiņu,
- šie iztēles priekšstati var radīt neadekvātu, neapņējamu vai pat bīstamu bērna rīcību,
- pats bērns bieži vien nespēj raksturot, paskaidrot, sniegt vārdisku iztēles priekšstata aprakstu vai uzzīmēt to,
- jo bērnam intelekta traucējums ir dziļāks, jo viņam spilgtāk izteikta netīšā iztēle, kas biežāk saistīta ar organiskām vajadzībām (10, 180. lpp.).

Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem iztēles īpatnības rada problēmas mācību procesā, jo viņiem, kā jau minēts, grūti radīt jaunus iztēles priekšstatus jebkurā mācību priekšmeta stundā.

#### Uzmanības īpatnības

„Uzmanība ir cilvēka apziņas stāvoklis, kas izpaužas spējā koncentrēties uz kaut ko gan ārējā, gan iekšējā pasaulē” (10,189. lpp.).

Vara pār savu uzmanību bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem cieši saistīta ar nervu sistēmas stāvokli. Mērķtieksmes traucējumi, pārmērīgi uzbudināts psihiskais stāvoklis ir viens no lielākajiem uzmanības traucēkļiem. Faktori, kas nostiprina nervu sistēmu, veicina arī gribas un uzmanības veidošanos.

Liela nozīme darbā ar šiem bērniem ir kontrastiem, uzmanību izraisa priekšmets, kas atšķiras no pārējiem. Bērni pievērš uzmanību zilajam vai sarkanajam burtam vai ciparam tabulā, kur pārējie burti ir melni. Šī likumība atklājas arī attieksmē pret citām priekšmetu vai parādību īpašībām, piemēram, formu, lielumu, tempu u.tml. Netīši bērni pievērš uzmanību priekšmetiem un parādībām, kas rada emocionālus pārdzīvojumus. Audzētāji uzmanīgi aplūko interesantus, skaistus attēlus, klausās iemīļotu dziesmu.

#### Valodas apguves īpatnības

Bērņa valodas veidošanās ir dzimtās valodas apguves process, kurā viņš iemācās lietot valodu kā saziņas un apkārtējās pasaules izziņas līdzekli. Tātad valoda ir pastarpināta īstenības izziņas forma. Ar iekšējās runas palīdzību cilvēks regulē savu darbību, tādēļ tai ir ciešs sakars ar emocionālo un gribas sfēru. Šiem bērniem runas un valodas apguves posms sākas daudz vēlāk, ar lielu novēlošanos viņi sāk izprast pieaugušo runu. Daudz vēlāk kā normāliem bērniem viņiem veidojas vārda vispārinošās nozīmes izpratne. Biežāk kā normālajiem bērniem sastopama t.s. autonomā runa, kas izprotama tikai nedaudziem tuviniekiem, kas pastāvīgi kontaktējas ar bērnu.

Parasti bērniem vairums zināmo vārdu ietilpst aktīvajā vārdu krājumā, t.i., viņi tos lieto ikdienas sarunās, turpretī bērni ar garīgās attīstības traucējumiem pasīvais vārdu krājums pārsniedz aktīvo, un viņi ikdienas sarunās parasti iztiek ar nelielu zināmo vārdu daļu, īpaši izvairoties no īpašības vārdiem vai „iztiekot” ar vieniem un tiem pašiem vārdiem, kaut gan zina arī citus apzīmētājus.

Sarunu valodas attīstība bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem norit savdabīgi. Tā ir dialogiskā runa, kas prasa uzmanības sadalīšanu starp savām domām un sarunu biedra teikto, kas šiem bērniem grūti padodas. Viņi vai nu pakļaujas otra teiktajam, neiebilst un zaudē savas

domas, vai arī personīgās domas traucē otra teiktā uztveri. Tas ir dialogiskās runas veids, kurā šie bērni parasti paliek klausītāja vai atbildētāja lomā. Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ir īpatnējs, ierobežots un šaurs interešu loks, raksturīgs inertums, pasivitāte – viss minētais noved pie tā, ka viņus maz interesē apkārtējie notikumi, parādības, viņiem nav jautājumu, nav arī vēlēšanās izteikties, viņi retāk vēršas pie pieaugušā ar jautājumiem.

Lai gan bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem valodas attīstībā mācību laikā ir ievērojams progress, arī pieaugušiem viņiem joprojām saglabājas valodas regulējošās funkcijas traucējumi. Tomēr šie bērni iemācās sazināties gan rakstiski, gan mutiski. Valodas apguve skolā nodrošina viņu iespējas iekļauties darbā un integrēties sabiedriskajā dzīvē.

## 2. PERSONĪBAS VEIDOŠANĀS ĪPATNĪBAS PUSAUDŽIEM AR GARĪGĀS ATTĪSTĪBAS TRAUCĒJUMIEM

Cilvēkam kā personībai pievērsušās daudzas zinātnes, piemēram, antropoloģija, socioloģija, filozofija, pedagoģija, psiholoģija u. c. Katrā no tām šis jēdziens tiek aplūkots un lietots atšķirīgā aspektā. Pastāv atšķirīgi traktējumi psiholoģijā. Tiek uzdoti jautājumi: vai katrs cilvēks ir personība? Bija laiks, kad uzskatīja, ka cilvēks piedzimst kā balta lapa un ka audzināšana un vide raksta uz šīs lapas. Jau nedaudz vēlāk pastāvēja uzskats, ka personību nosaka iedzimtība, personība ir īpašību kopums, ko veido temperaments, atmiņa, domāšanas īpatnības, sajūtas, griba un tamlīdzīgi. Zināmu pavērsumu izdarījis Z. Freids, kurš „personības attīstību saistīja ar konfrontāciju starp bērna iedzimto, dabisko pasauli un ārējo pasauli, sabiedrību. Ārējā pasaule ietekmē bērna iekšējo dabisko pasauli un liek izstumt iedzimtās tieksmes un ievirzes zemapziņā”(14,11. lpp.).

Cilvēks ir unikāls jau fizioloģiski un ģenētiski. Tāpēc pastāv arī dažādas personības definīcijas. Lai viennozīmīgi definētu, kas ir personība, būtu jāņem vērā katrs cilvēks atsevišķi, bet tā kā tas nav iespējams, tad zinātnieki meklē kopsakarības, kas atkārtojas visiem kaut cik līdzīgi.

Psiholoģijā par personību tiek uzlūkots jebkurš cilvēks, kas ieņem noteiktu vietu sabiedrībā, kas apzinās savu esamību un spēj kontrolēt, vadīt savu rīcību. „Personībai raksturīga individuāla attieksme pret citiem cilvēkiem, pret dzīves apstākļiem, pret darbu, pret sevi pašu” (10, 216. lpp.). Personība ir arī cilvēks ar garīgās attīstības traucējumiem. Par personību cilvēks nepiedzimst, tāds viņš veidojas mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem iekšējo un ārējo faktoru ietekmē. Studējot pedagoģisko literatūru darba autore secinājusi, ka runājot par bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem personības veidošanās īpatnībām, autori akcentē tos personības aspektus, kuros spilgtāk atklājas šo bērnu personības veidošanās problēmas atšķirībā no vienaudžiem ar normālu attīstību. Strādājot speciālajā skolā, vairāku darba gadu prakse pierādījusi, ka bērni ar garīgās attīstības traucējumiem spēj pildīt noteiktas sabiedriskās funkcijas, sasniegt zināmu atbildības un patstāvības pakāpi un spēj regulēt savu darbību sabiedrībā. Katra indivīda, arī bērna un pusaudža ar garīgās attīstības traucējumiem, personības struktūra ir ļoti sarežģīta, kas veidojas apkārtējās vides un audzināšanas ietekmē.

Jebkura bērna personības veidošanos ietekmē ģimene, bērnudārzs, skola. Pusaudžu un jauniešu personība turpina veidoties skolas, darba kolektīvos.

„Personības attīstības ceļš ir garš un sarežģīts. To ietekmē:

- iedzimtība,
- sociālā vide,
- mērķtiecīga audzināšana,
- apzināta pašaudzināšana” (18, 41. lpp.).

Vairums psihologu uzskata, ka personības veidošanās sākas jau agrā bērnībā un ir nesaraucami saistīta ar bērna apziņas attīstību, ar viņa pašapziņas veidošanos. Cilvēks par personību nepiedzims, viņš piedzimst kā indivīds ar savām fiziskajām un psihiskajām īpatnībām, par personību viņš veidojas sadarbībā ar apkārtējo pasauli, ar citiem cilvēkiem, ar iekšējo un ārējo pasauli.

Pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem personības attīstību kavē tas, ka „viņiem jau no agras bērnības veidojas savdabīga personības virzība, viņiem nav vajadzības pēc jauniem iespaidiem. Personības veidošanās īpatnības skaidrojamas arī ar savdabīgo, pasīvo saskarsmi, bērna īpatnējām attiecībām ar apkārtējiem cilvēkiem” (10, 215. lpp.). Sevišķi negatīvi personības veidošanos ietekmē viņa attīstība nepiemērotā vidē, uzturēšanās vispārējās izglītības iestādē, ja tur nav nodrošināts integrācijas process. Toties pareiza audzināšana, atbilstoša un droša vide nodrošina labvēlīgu virzību pusaudžu personības veidošanā. Mācību un audzināšanas procesam jābūt pusaudžu spējām piemērotam, darbam jārada gandarījums, prieks. Ņemot vērā vides lielo ietekmi, jāraugās, lai pusaudžim būtu ārpuskolas attiecības, lai valdītu labestība gan ģimenē, gan uz ielas, gan sabiedriskajās vietās. Pusaudžu personības veidošanās īpatnības atkarīgas no laika, kad iestājušies attīstības traucējumi. Jo agrāk iestājies traucējums, jo sliktāk veidojas attiecības ar vidi. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem reti vērojamas izziņas intereses, garīgās vajadzības šajā posmā. Pusaudžu vecumā saglabājas zems darbības motīvu apzinātības līmenis. Speciālās skolas skolēns bieži vien nevar pateikt, kāpēc rīkojas tā vai citādi. Pusaudži nespēj vai arī nemāk izvirzīt galveno mērķi, pakļaut tam savu darbību. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir zems darbības motīvu apzinātības līmenis. Ātri notiek motīvu maiņa, nav vadošo motīvu noturības. Pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem bieži vien nespēj pateikt, kāpēc rīkojas tā vai citādi. Pusaudži nespēj vai neprot izvirzīt galveno mērķi un pakļaut tam savu darbību. Ar grūtībām un ļoti lēni veidojas plašāki sociāli nozīmīgi darbības motīvi. Pusaudžu vajadzību un interešu raksturu ietekmē motīvu veidošanās īpatnības – nav zinātkāres, līdz ar to nav vēlēšanās apgūt zināšanas, darboties, lai kaut ko jaunu uzzinātu. Tā vietā bieži vien dominē ziņkārība vai primārās vajadzības.

Lēni veidojas garīgās intereses. Izziņas intereses pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir situatīvas, nenoturīgas. Pusaudžu intereses ir šauras, vienpusīgas un trūcīgas. Cilvēka personības virzībā vadošā nozīme ir ideāliem un pasaules uzskatiem.. Pasaules uzskata veidošanās ir ļoti sarežģīts uzdevums, kas cieši saskatās ar vispārējiem jēdzieniem un priekšstatiem par dabas un sabiedriskajām parādībām.

Svarīgi veidot pozitīvus ideālus. Tomēr domāšanas traucējumu dēļ, tiem bieži vien ir savdabīgs, konkretizēts raksturs. Pusaudžiem nereti ir augsts pašvērtējums, jo viņi neapzinās savas iespējas. Augstā pašvērtējuma dēļ grūti izvēlēties reālus, sasniedzamus mērķus.

Grūti audzināt ticību saviem spēkiem, veidot nākotnes ideālus pusaudžiem, kam ir zems pašvērtējums. Bieži vien pusaudžiem raksturīgs pašapziņas trūkums, nekritiska attieksme pret savu rīcību. Pusaudžu vecumā pašvērtējums saistīts ar īpašu tendenci kompensēt savus trūkumus. Pusaudži nespēj objektīvi salīdzināt sava un biedru darba rezultātus. Pusaudži, kuriem ir zems pašvērtējums baidās piedalīties sacensībās, jo viņi baidās zaudēt, kļūdīties, saņemt zemu vērtējumu. Neveiksmes darbā savdabīgi ietekmē pusaudžu tālāko darbības gaitu. Parasti viņi cenšas apiet grūtības, ķeras pie vieglāka darba, vai arī pie pirmās izdevības atsakās turpināt darbu.

Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem atklājas dziļi traucējumi gan vērtējuma, gan pašvērtējuma spēju attīstībā. Viņiem raksturīgs pašapziņas trūkums, nekritiska attieksme pret savu rīcību, darbību. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem nav zinātkāres, nav vēlēšanās apgūt ko jaunu. Bieži vien pusaudži arī baidās ķerties klāt kam jaunam, jo tas nav zināms un prasa piepūli.

Savdabīgi pusaudžu personība veidojas ģimenēs, kur pašiem vecākiem ir garīgās attīstības traucējumi, jo viņi nespēj adekvāti novērtēt savu bērnu spējas. Kļūdas tiek pieļautas arī normālās ģimenēs, kur līdzās bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem aug normāli bērni. Ja vecāki nepiesardzīgi pusaudža klātbūtnē runā par viņa trūkumiem, aprobežotību, tas rada negatīvus pārdzīvojumus.

Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ilgāk saglabājas šaurs emociju diapazons un spilgtāk izpaužas tikai nedaudzas fundamentālās emocijas – prieks, dusmas, bēdas, bailes. Ar lielu novēlošanos veidojas plašāks emociju spektrs, parādās tādas emocijas kā pārsteigums, izziņas prieks, kauna un vainas izjūtu u.c. Pusaudžiem bieži vērojamas nepamatotas emociju svārstības. Emocijas pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem mazāk rosina uzmanību, uztveres procesus, arī atmiņu un domāšanu. Dominējošās ir zemākās jūtas, kas veidojas uz elementāro emociju bāzes un ir saistītas ar dabisko vajadzību apmierināšanu, kā arī veselības stāvokļa izmaiņām. Ar lielu novēlošanos veidojas augstākās

jūtas, jo tās ir cieši saistītas ar domāšanas procesiem, sabiedriski politisko, estētisko u.c. jēdzienu izpratni. Taču nav pamata domāt, ka neveidojas dziļas jūtas, tās ir savādākas nekā citiem cilvēkiem.

Kā savā darbā uzsver S. Liepiņa: „Gribas darbība ir cieši saistīta ar emocijām, interesēm, domāšanu” (10, 228. lpp.). Griba izpaužas spējā piespiest sevi izdarīt to, kas ir nepieciešams, tā ir vara pār sevi. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir īpatnēja gribas struktūra. Kā viena no raksturīgākajām gribas darbības īpatnībām ir mērķtieksmes trūkums. Mērķtieksmes trūkums saskatās ar to, ka bieži vien pusaudžiem grūtības sagādā izvirzīt mērķi. Viņi nevar izvēlēties darbības paņēmienus, kārtību, nespēj domās veidot plānus. Tomēr tas nenozīmē, ka pusaudži vispār sev neizvirza nekādus mērķus, viņiem dominē tuvākie mērķi, viņi spēj darboties pēc iekšējiem motīviem. „Pusaudži parasti rīkojas pēc pieaugušo, skolotāju vārdiskās, konkrētas instrukcijas. Nav tā, ka mērķi neizvirza vispār, dominē tuvākie mērķi, kas saistīti ar primāro organisko vajadzību, viņu šauru interešu apmierināšanu” (10, 229. lpp.). Pusaudžiem trūkst patstāvības, kā dēļ viņi pakļaujas apkārtējo cilvēku norādījumiem. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem bieži ir vērojama mehāniskā atdarināšana.

Strādājot speciālajā skolā darba autore secina, ka skolēni labprāt strādā dažādus fiziska rakstura darbus, nevis mācās stundās. Arī S. Liepiņa atzīmē, ka „pusaudžiem vieglāk padodas fiziskais darbs, kas prasa lielāku muskuļu piepūli, nekā garīgais, kurā nepieciešama intelektuālā spriedze” (10, 229. lpp.). Liepiņas S. minētais nosaka darbaudzināšanas lielo nozīmi pusaudžu attīstībā. Pieradināšanās pie fiziskā darba prasa no pusaudžiem mazāku gribas piepūli. Protams, ja bērnus jau no sākumskolas klasēm neradina pie fiziska darba, tad pusaudžu vecumā grūti ko iesākt.

Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem, nepieciešama savstarpējā saskarsme. Vienaudžu grupa ir svarīgs pusaudža personības veidošanās faktors, jo no saskarsmes ar apkārtējiem bērniem, no sociālās pieredzes veidojas viņa intelektuālās darbības augstākās funkcijas, t. i., abstraktā domāšana, valoda, loģiskā atmiņa.

Personības veidošanā liela nozīme ir arī saskarsmei. Tā ir verbālās (runa un klausīšanās) un neverbālās (sazināšanās bez vārdiem, izmantojot tādus līdzekļus kā mīmika, acu skatiens, žesti, poza, balss intonācija, pauzes, fiziskā distance) mijiedarbības process. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem liela nozīme ir neverbālajai saskarsmei, kas dažkārt aizstāj runu. Nereti cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem labāk uztver žestu valodu, otra cilvēka kustības. Grūtības sagādā mīmika, jo bieži vien pusaudži neizprot pieaugušā sejas izteiksmi. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem vāji attīstītas empātijas spējas. Viņi bieži neizprot partneri, domā savu domu un nespēj iedomāties sevi otra vietā. „Pusaudži nepamatoti

apvainojas nepamatoti vai aizvaino citus, dažkārt pieļauj rupjības, bet bieži arī piekrīt sarunu biedram padodas viņu ietekmei, uzskatam” (10, 249. lpp.). Saskarsmes būtība neaprobežojas tikai ar ārējo, verbālo vai neverbālo mijiedarbību starp cilvēkiem. Tās būtība atklājas savstarpējā saprašanās mehānismā. Kopš dzimšanas bērns nonāk noteiktos vides apstākļos, attiecību sfērā, kurā apgūst sociālo pieredzi. „Bērns no dzimšanas kļūst par mazās grupas – ģimenes – locekli. Vēlāk viņš iekļaujas jau vairākās grupās – pagalmā, bērnudārzā, skolā. Attieksmēs ar cilvēkiem veidojas personības īpašības, viņu tikumiskās īpašības, uzvedības normas, rakstura iezīmes un īpatnības” (10, 249.lpp.).

Pusaudžu vecumā svarīgi atrasties savu vienaudžu grupā, jo no saskarsmes ar apkārtējiem, no sociālās pieredzes veidojas intelektuālās darbības augstākās funkcijas – abstraktā domāšana, valoda, loģiskā atmiņa. Saskarsmē ar vienaudžiem notiek uzvedības sociālo formu pārvēršana individuālajā pieredzē.

Pusaudžiem svarīgi darboties ne tikai savā vidē, lietderīgi darboties garīgā ziņā atšķirīgu vienaudžu vidū. Sadarbības rezultātā vieni kaut ko dod un otri kaut ko saņem. Personības veidošanos ietekmē lietišķās un personiskās mijattiecības. Daudzi pusaudži neizprot, nepārdzīvo savu stāvokli kolektīvā. Viņiem bieži ir vienaldzīgi tas, kā pret viņiem izturas pārēji pusaudži, daļai raksturīgi vēlme izvirzīties līderos. Draugu izvēles pamatā var būt tādi kritēriji kā ārējā pievilcība, apģērbs, palīdzība kādā sadzīves situācijā. Pusaudžu vecumā lielu nozīmi iegūst arī morālie un materiālie izvēles kritēriji – skolēni labprāt draudzējas ar biedru tikai tāpēc, ka otrs labāk mācās, izpalīdzīgs, pilda sabiedriskos pienākumus, ir jautrs. Tomēr dažiem ir arī skaudība, ka otrs ir labāks par pašu, jūtas nenovērtēts. Dažkārt pusaudžu vecumā draudzība pamatojas uz negatīvu kopīgu darbību – smēķēšanu, iedzeršanu, klaiņošanu, zagšanu. Pusaudžu vecumā aktuāli kļūst dzimattiecību jautājumi. Nav noslēpums, ka atsevišķi speciālo skolu beidzēji nevar iekļauties darba kolektīvā, bieži maina darba vietas – ja tādas atrod, ir konflikti personīgajā dzīvē ģimenē. Jāatceras, ka pusaudži, apguvuši prasmes rīkoties vienā dzīves situācijā, var nesaprast kā jārīkojas citā līdzīgā situācijā, jo teorētiskās zināšanas grūti pārnest praktiskajā darbībā. Svarīgi pēc iespējas daudzpusīgi sagatavot dzīvei mūsdienu mainīgajā sabiedrībā. Speciālo skolu programmas ir vērstas uz pusaudžu un jauniešu ar garīgās attīstības traucējumiem sociālās pieredzes apgūšanu.

„Socializācija ir daudzpusīgs pusaudžu sabiedriskās dzīves pieredzes apguves process, kas veido viņu par sabiedrisku būtni” (10, 252. lpp.). Socializācijas rezultātā pusaudži iemācās, kā jāuzvedas un jāizturas sabiedrībā, kā reaģēt dažādās situācijās, kā izrādīt jūtas, kā organizēt savu dzīvi, brīvo laiku, kā piedalīties kopīgā darbībā.

### 3. DARBAUDZINĀŠANAS PAMATI SPECIĀLĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒ

Lai skolēns vispusīgi attīstītos un tiktu efektīvi izmantoti gan garīgais, gan fiziskais bērna potenciāls, ir nepieciešams harmoniski saskaņot adekvātu fizisko un garīgo slodzi. Tas nozīmē, ka nedrīkst pievērsties tikai fiziskajai vai arī tikai garīgajai sfērai. Arī intelektuāli normāli attīstīts skolēns, kurš daudzas stundas pavadījis mierīgi sēžot skolas solā, bet starpbrīdī tāpat klusi, mierīgi pastaigājoties, bieži vien pēc kāda laika vairs nespēj pilnvērtīgi izmantot savu garīgo potenciālu, lai turpinātu veikt intelektuālu darbu tieši tādos pat apstākļos. Empīriski novērojumi pārliecinoši pierāda, ka tieši pēc ievērojamas fiziskās slodzes skolēnu intelektuālā darbība kļūst ievērojami produktīvāka (26).

Speciālās izglītības iestādēs tiek domāts par to, lai iegādātos nepieciešamo inventāru skolēnu darbam. Dažkārt speciālās izglītības iestādēs audzēkņiem ir maz iespēju iepazīties ar sava darba augļu reālo pielietojumu.

Daudzi ievērojami pedagogi kā I. Rubinšteins, A. Ļeontjevs, A. Lurija, A. Ļubļinskis un citi bērnus ar garīgās attīstības traucējumiem vērtē un analizē darbībā. Darbības procesā bērni atrodas dažādās attiecībās ar apkārtējās vides elementiem – cilvēki, darbs, daba, apstākļi, kas nosaka bērnu attīstības gaitu.

Pētot folkloras un Latvijas vēstures materiālus, jāsecina, ka darba tikums, spējas un vēlēšanās strādāt mūsu zemē jau izsenis atzīti par vienu no cilvēka dzīves kvalitātes noteicošajiem rādītājiem. Atšķirībā no mūsdienām, kad pat šķietami vienkāršu darbu izpildei ir nepieciešama noteikta kvalifikācija, teorētiskās zināšanas un virkne citu prasību, agrākajos gadsimtos noteicošā loma visbiežāk tika piešķirta tieši darba tikumam.

Jau kopš speciālās izglītības attīstības pirmsākumiem Latvijā darbs ir uzskatīts kā īpaši nozīmīga dzīves sastāvdaļa cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, kam jāpievērš liela uzmanība jau no bērnības.

Par darbu kā korekcijas līdzekli bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem daudz rakstījis krievu zinātnieks A. Graborovs. Bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem apmācībā viņš uzsver divus priekšmetus – darbaudzināšanu un valodu. Darbaudzināšanas stundās bērni apgūst plašu valodas klāstu ( darba instrumentu nosaukumi, materiāli, tehniskās operācijas ).

Pedagoģijas zinātņu doktors, profesors A. Graborovs ir pierādījis darba lomu bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem audzināšanā un korekcijā, uzsverot kā galvenos ieguvumus, ka darbs šiem bērniem nodrošina:

1. Psihiskajā attīstībā:
  - sensomotoro attīstību,
  - uztveres procesu attīstību,

- atmiņas attīstību,
- domāšanas attīstību,
- emocionālo gribas sfēru attīstību,
- personību raksturojošās īpašības.

## 2. Fiziskajā attīstībā:

- biotonusa vispārēju paaugstināšanu,
- individuālu trūkumu korekciju (22, 24. lpp.).

Darba process skolā, tā saikne ar vispārējo izglītību rada labus priekšnoteikumus bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem psiholoģiskajai attīstībai. Darba procesā nosaucot materiālus, krāsu, formu, lielumu, svaru u. c. īpašības, tiek attīstīta bērnu sensorā motorika.

Jebkura darba mācīšanās bērniem ir jāsaskata konkrēts mērķis, kas bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem sagādā grūtības.

Ievērojamais krievu zinātnieks, Ļ. Vigotskis uzsver, ka darbam ir gan korigējošs, gan kompensējošs faktors. Kā savā darbā raksta F. Duļņevs, tad Ļ. Vigotskis pierādījis, ka darba process skolā, tā saikne ar vispārējo izglītību rada labus priekšnoteikumus bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem psiholoģiskajai attīstībai. Darba procesā attīstās bērnu sensorā motorika. Attīstās arī vesels komplekss gribas īpašību – iniciatīva, apdomība, patstāvība, paškontrolē, izturība. Liela nozīme darbam ir uzmanības attīstīšanā. Darba apmācības procesā veidojas personības īpašības, notiek bērnu vispusīga attīstība (23, 56. lpp.).

Lasot dažādu autoru darbus, darba autore konstatēja, ka daudzi atzīti pedagogi uzsver darba apmācību speciālajā skolā kā palīgu sagatavošanai patstāvīgai dzīvei. Lai arī gūtās darba iemaņas skolā ne vienmēr kļūst par pamatu skolēnu materiālajai un sociālajai labklājībai pēc skolas beigšanas, jo bieži vien bērni ar garīgās attīstības traucējumiem tās pilnībā nespēj izmantot bez citu palīdzības. Turklāt darba apmācība ļauj atrisināt veselu virkni sociāli sadzīvisko problēmu, piemēram, ieaudzina taupību un saudzību. Bērnu prasme patstāvīgi dzīvot ir atkarīga no skolā gūtajām zināšanām un praktiski nostiprinātām darba iemaņām.

Jau 1982. gadā Latvijā izdotajā speciālās skolas programmā bija piezīme, ka darbmācības programmai ir orientējošs raksturs, katra skola šo programmu var mainīt atbilstoši konkrētās mācību iestādes īpatnībām. Tas nozīmē, ka vienā skolā ir labi iekārtotas galdniecības darbnīca, citā – keramikas nodarbībās paredzētās iekārtas, vēl citā – kādu citu darbu veikšanai piemēroti apstākļi.

1999. gadā pieņemtais Vispārējās Izglītības likums nosaka, ka „Speciālās izglītības programma nodrošina vispārējo darba praktisko iemaņu un profesionālās ievirzes izglītību izglītojamiem ar garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem un speciālām vajadzībām.

Speciālā izglītība rada iespējas un apstākļus izglītojamiem ar speciālām vajadzībām iegūt savam veselības stāvoklim, spējām un attīstības līmenim atbilstošu izglītību jebkurā izglītības iestādē, vienlaikus nodrošinot izglītojamā pedagoģisko un medicīnisko korekciju, sagatavotību darbam un dzīvei sabiedrībā” (7, 10. lpp.).

Skolām maz iespēju organizēt mācības arodklasēs tādā līmenī, kas maksimāli nodrošinātu jauniešu iekārtošanu darbā pēc speciālās skolas beigšanas. Palielinoties konkurencei darba tirgū, speciālo skolu beidzējiem jau ar vieglu garīgās attīstības traucējumu pakāpi ir grūti atrast sev piemērotu darbu un nodrošināt minimālus iztikas līdzekļus.

„Darba iemaņu apguve skolā noris ne tikai darbmācības stundās vai atsevišķās speciāli organizētās stundās. Tas ir nemitīgs process, kas turpinās ik brīdi, kamēr bērns ir nomodā (27, 41. lpp.).

Sākumskolas posmā noteicošās iemaņas ir pašapkalpei. Tas ir smags darbs iemācīt bērniem to, ko nav saņēmuši mājās vai pirmsskolas izglītības iestādē. Taču ar laiku viņi iemācās sevi apkopt. Svarīgi iemācīties:

- personīgās higiēnas pamatus,
- gultas klāšanu,
- istabas uzkopšanu ( grīdas slaucīšana, mazgāšana, putekļu slaucīšana, vannas istabas uzkopšana ).

Dzīves mācības stundās skolēni apgūst vienkāršas prasmes un iemaņas:

- ūdens vārīšana elektriskajā tējkannā,
- tējas gatavošana,
- galda klāšanas pamati,
- vienkāršu sviestmaižu gatavošana ( arī produktu daudzuma aprēķināšana, pirkšana ),
- vienkāršu salātu gatavošana,
- prasme uzvesties pie galda.

Dzīves mācības stundās un pēcpusdienas cēlienā skolēni sakopj savas skolas apkārtni. Mācās pareizi grābt lapas, slaucīt celiņus un visus netīrumus novākt un aizvest prom. Pēc darba ir jāsakārto inventārs. Autore piekrīt ievērojamā krievu zinātnieka A. Graborova atziņai par darba apmācības un valodas nozīmi. Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem pastāvīgi jāattīsta valoda, jāpaplašina vārdu krājums. Bērni darba procesā labprāt sarunājas.

Lasot Izglītības un Zinātnes Ministrijas mājas lapas statistikas datus iepriecina tas, ka skolēnu kopējais skaits speciālās izglītības iestādēs samazinās. Ja 2000. / 2001. mācību gadā 1. – 12. klasē vidējais skolēnu skaits bija 5860 audzēkņu, tad 2004. / 2005. mācību gadā skolēnu skaits bija 5574. Savukārt palielinājies vispārizglītojošās dienas skolās integrēto

skolēnu ar garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem skaits, 2000. / 2001. mācību gadā skolēnu skaits bija 1223, 2004. / 2005. mācību gadā jau 1785 (31).

Speciālās izglītības iestādēs skolēnu mācīšanas un audzināšanas darbs saistās ar skolēnu maksimālu sagatavotību patstāvīgai darba dzīvei sabiedrībā.

Kā īpašs audzināšanas uzdevums speciālajā izglītības iestādē ir korekcijas darbs. Korekcijas darbs veicams katrā stundā, arī darbaudzināšanā. Mācot skolēnus pagatavot kādu lietu, paralēli jāstrādā arī pie izziņas procesiem.

Speciālo skolu audzēkņi var apgūt vienkāršas, saprotamas lietas, kas saistās ar praktisko darbību. Ja laimējas atrast darbu, tad speciālo skolu absolventi var strādāt vienkāršu, saprotamu darbu.

#### 4. SPECIĀLO SKOLU ABSOLVENTU IESPĒJAS IEKĻAUTIES SABIEDRĪBĀ

Pārmaiņas sabiedrībā ir saistītas ar pārmaiņām cilvēku apziņā, viņu dzīvesveidā un vērtību noteikšanā. Sabiedrības un valsts demokratizācijas procesos būtiski mainās cilvēka loma sabiedrībā, viņa vieta kultūrvidē, dabasvidē un sevis apzināšanā.

Profesore A. Špona raksta: „Demokrātiskas sabiedrības mērķis – atzīt cilvēku kā augstāko vērtību un nodrošināt ikvienam cilvēciskā potenciāla realizēšanos” (15, 9. lpp.).

Izglītība, zināšanas un mācīšanās ir šodienas svarīgākie jautājumi. Izmaiņas cilvēku domāšanā un rīcībā izvirza arī jaunas prasības izglītībai. Izglītībā ienāk jauna politika, saturs, cita attīstības virzība, kuru nosaka sabiedrības pieprasījums. Jaunajā vidē sociāli ekonomiskajos apstākļos mainījušies vecāku, skolēnu, sabiedrības vērtību kritēriji.

Vissvarīgākā skolas funkcija ir plašu zināšanu pamatu veidošana, sniedzot visu, kas nepieciešams, lai aptvertu lietu būtību, spētu saprast un radīt. Šis ir galvenais faktors, pielāgojoties ekonomikas un darba tirgus situācijai.

Mūsu attīstība ir eiropeiska, un tas iezīmējas arī izglītības politikā. Arvien pieaug humanizācijas, demokratizācijas un individualizācijas loma izglītības procesos.

Ikvienā attīstītā valstī ir padomāts par bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem izglītošanu, viņu iekļaušanu sabiedrībā. Tiesības uz izglītību ir visiem cilvēkiem. Līdzšinējā Latvijas un ārvalstu pieredze liecina, ka visi cilvēki ir spējīgi mācīties, tikai jānodrošina vajadzīgie apstākļi.

Demokrātiskā skolā ir jārada iespējas visiem skolēniem apgūt zināšanas un prasmes, piemērojot mācības skolēnu individuālajām spējām un vajadzībām.

Ir saprotams, ka tikai izglītots un augsti kvalificēts darbspēks, kurš spēj adaptēties mainīgajos tirgus apstākļos, var nodrošināt ekonomikas augšupeju. Daudz sarežģītāk ir izveidot valstī šai pamatnostādnei atbilstošu profesionālās izglītības sistēmu, kura nodrošina kvalificēta darbspēka sagatavošanu atbilstoši darba tirgus prasībām.

Latvijas Nacionālās observatorijas 2000. gada ziņojumā „Profesionālās izglītības modernizācija Latvijā” viens no secinājumiem ir: „Tā kā profesionālā izglītība ir viens no veidiem, kas nodrošina cilvēkiem pieeju darba tirgum un līdz ar to iztikas līdzekļiem, tad tās uzdevums ir iesaistīt pēc iespējas vairāk pārstāvju no dažādām riska grupām, jo tādā veidā iespējams ierobežot gan spriedzi sabiedrībā, gan sociālo izslēgšanu. Ir nepieciešams atvērt arvien jaunas profesionālās izglītības programmas sociālai un pedagoģiskai korekcijai, kā arī cilvēkiem ar speciālām vajadzībām. Šādu izglītības programmu ieviešanu kavē līdzekļu un koordinācijas trūkums starp dažādām ministrijām, piemēram, bezdarbnieku un invalīdu pamācība ir Labklājības ministrijas pārziņā, ieslodzījuma vietas – Iekšlietu ministrijas, bet

profesionālās izglītības iestādes Izglītības un zinātnes, Zemkopības, Kultūras un Labklājības ministrijas pārziņā” (29, 56. lpp.).

Korespondente A. Kalmane laikrakstā „Izglītība un Kultūra” raksta, ka Izglītības un Zinātnes ministrijas Profesionālās izglītības un tālmācības departamenta direktors Gunārs Krasts arī uzskata, ka profesionālā izglītība atrisina divus jautājumus – nodrošina darba tirgu ar kvalificētiem speciālistiem un risina sociālās problēmas (2, 6. lpp.). Darba autore piekrīt šim viedoklim.

Profesionālās izglītības attīstības programmu aģentūras (PIAPA) direktore Dita Traidās tam absolūti nepiekrīt, skaidrojot, ka profesionālās izglītības uzdevums nav risināt sociālās problēmas. „Tas ir nepareizs priekšstats, ka profesionālā izglītība ir sociālās korekcijas instruments tiem, kas mācās ar grūtībām. Esmu runājusi ar audzēkņiem, zinu, ka pēc devītās klases beigšanas viņi izvēlas profesionālo izglītību, jo savu tālāko izglītības ceļu vēlas praktiskāku. Kamēr būs nostādne, ka profesionālā izglītība ir pabērniem, tikmēr, protams, neviens neko negribēs investēt un paaugstināt atbilstošā līmenī”, tā D. Traidās komentē savu viedokli korespondentei A. Kalmanei (2, 6. lpp.).

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) ir veikusi pētījumu par Latvijas nacionālās izglītības politikas analīzi, kas tika publiskots 2001. gadā. Pusotru gadu pirms tam 11 ekspertu komanda no ārvalstīm pētīja Latvijas izglītības sistēmu un tās politikas veidošanās procesus. Pētījumā viena nodaļa ir veltīta arī profesionālajai izglītībai un attīstībai, analizējot tās politikas struktūru un pārvaldi, finansēšanu, izmaiņas profesionālajās izglītības iestādēs un programmās, audzēkņus, tālākizglītības pieaugušo apmācību un pārkvalifikāciju, reformas gaitu un politikas jautājumus, kā arī ieteikumus.

Pētījumā minētie ieteikumi ir četrus lappušu garumā. Tikai vienu apakšpunktu var attiecināt uz speciālo skolu absolventiem. „Izstrādāt īpašas atbalsta programmas cilvēkiem ar dažādām grūtībām, kam ir nepieciešama profesionālā izglītība un apmācība” (28, 111. lpp.).

No pētījumā minētiem ieteikumiem, šobrīd ir realizēts tikai viens – visu profesionālo izglītības iestāžu nodošana Izglītības un zinātnes ministrijas pārziņā.

Profesionālās izglītības iestāžu un programmu konfigurācija Latvijā veidojās saskaņā ar ļoti centralizēto Padomju Savienības politiku. Arodskolas bija cieši piesaistītas lieliem industriāliem uzņēmumiem un kolektīvizētai lauksaimniecībai. Mācību iestāžu tīklam bija raksturīgs ļoti augsts specializācijas līmenis un liels skaits mazu, viena profila skolu. Centralizētās ekonomikas sabrukums un citas pārmaiņas, kas notika pēc 1990. gada, pašos pamatos ietekmēja profesionālo izglītību. Profesiju un specializāciju skaits samazinājās no 1000 padomju laikos līdz 329 daudz plašāk definētām profesijām. Kopš 1990. / 1991. mācību

gada arodskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu skaits ir samazinājies par 14% (28, 91. lpp.).

1999. gadā Profesionālās izglītības likumā noteiktas būtiskas definīcijas, kas attiecas uz dažādām Latvijas profesionālās izglītības sistēmas dimensijām. Tas nosaka profesionālās izglītības pakāpes, profesionālo kvalifikācijas līmeņus, dažādu iestāžu nosaukumus un profesionālās izglītības programmas veidus.

Likumā definēti pieci profesionālo kvalifikāciju līmeņi:

- I kvalifikācijas līmenis – teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas dod iespēju veikt vienkāršu darbu konkrētā praktiskās darbības sfērā,
- II kvalifikācijas līmenis – teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas dod iespēju patstāvīgi veikt kvalificētu darbu,
- III kvalifikācijas līmenis – paaugstināta teorētiskā sagatavotība un profesionālā meistarība, kas dod iespēju veikt specifiskus uzdevumus, ieskaitot veicamā darba plānošanu un organizāciju,
- IV kvalifikācijas līmenis – teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas dod iespēju veikt sarežģītus darba uzdevumus, kā arī plānot un organizēt citu speciālistu darbu,
- V kvalifikācijas līmenis – noteiktas nozares speciālista augstākā kvalifikācija, kas dod iespēju arī plānot un veikt zinātniskās pētniecības darbu attiecīgajā nozarē (7, 20. lpp.).

Kā redzams pēc kvalifikāciju līmeņu apraksta, dotā darba ietvaros aktuāls ir tikai I un II kvalifikācijas līmenis.

Izglītības un zinātnes ministrijas mājas lapā minēts, ka uz 2006. gada novembri Latvijā ir 83 Izglītības un zinātnes ministrijas padotības profesionālās izglītības iestādes, no tām divas ir augstskolu (Latvijas Jelgavas Akadēmija un Rīgas Tehniskā Universitāte) un 13 koledžas.

Pētot dažādus internetā un ministriju mājas lapās pieejamos materiālus, darba autore nonāca pie secinājuma, ka ir maz arodskolu, uz kurām var doties jaunieši ar garīgās attīstības traucējumiem. Ja speciālās izglītības iestādes absolventam izdodas iestāties arodskolā iespējams iegūt metinātāja palīga, atslēdznieka palīga, šuvēju palīga, pavāra palīga, namdara palīga profesijas. Vēl speciālās izglītības iestāžu absolventi var apmācības turpināt arodapmācības un rehabilitācijas centrā „Alsviķi” vai arī „Sociālās integrācijas centrā” Jūrmalā (1. pielikums).

Valsts profesionālās izglītības politikas īstenošanu un profesionālās izglītības sistēmas darbību, vadību un attīstību Latvijas Republikā nosaka Profesionālās izglītības likums, Izglītības likums u. c. tiesību akti.

Izglītības un zinātnes ministrija un tās Profesionālās izglītības un tālākizglītības departaments organizē un koordinē valsts politikas īstenošanu profesionālajā pamatizglītībā,

arodizglītībā, profesionālajā vidējā izglītībā, profesionālajā tālākizglītībā, profesionālās pilnveides izglītībā un profesionālās ievirzes izglītībā.

Lai speciālo skolu absolventi spētu integrēties sabiedrībā jau mācību procesā tiek realizētas arodapmācības programmas. Skolēni apgūst elementāras darba iemaņas. Pēc speciālās skolas beigšanas pusaudži, kuri vēlas, ir centīgi, ar pedagoga rekomendāciju var turpināt izglītību kādā arodskolā. Vēl ir iespējas darboties kādā sabiedriskā organizācijā.

Arvien vairāk Latvijā tiek dibinātas sabiedriskās organizācijas. Nevalstiskās organizācijas (NVO) ir pilsoniskās sabiedrības pamatelements un ir uzskatāmas par svarīgu tautas attīstības resursu. Kopš neatkarības atgūšanas ir izveidojušās daudzas organizācijas, kas pārstāv gandrīz visus sabiedrības sektorus un aptver visas demogrāfiskās un sociālās grupas, risinot plaša diapazona jautājumus.

Taču vairums Latvijas nevalstisko organizāciju apsīkst drīz pēc to dibināšanas, jo tās nespēj piesaistīt brīvprātīgos un nodrošināt nepieciešamo finansējumu. „Līdz 1999. gadam Latvijā bija reģistrētas vairāk nekā 4500 NVO, bet tikai nelielai daļai ir līdzekļi, kas pārsniedz 8000 USD gadā. NVO darbojas tajās jomās, kurās valsts vēl nespēj palīdzēt. Apmēram 80% no nevalstisko organizāciju līdzekļiem ir iegūti no ārvalstu, nevis pašmāju avotiem, bet arī šis avots nav noturīgs, tāpēc pārsvarā NVO pastāv no viena projekta līdz otram” (30, 27. lpp.).

Ar bērnu un ģimeņu problēmām nodarbojas ”Latvijas bērnu fonds”, „Glābiet bērnus”, „Rūpju bērns”, daudzbērnu ģimeņu asociācija un citas organizācijas.

Sabiedriskā organizācija Latvijas asociācija „Rūpju bērns”, kas apvieno ģimenes, kurās ir bērns ar kādu hronisku saslimšanu, Latvijā darbojas no 1989. gada. 1995. gadā Asociācija nodibina jaunu sabiedrisko organizāciju „Saule” – cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem interešu un tiesību aizstāvībai. Organizācija ir jauna alternatīva līdzšinējai valsts nodrošinātajai aprūpes sistēmai (2. pielikums).

Aprūpes centrā „Saule” darbojas Atbalstītā darba aģentūra. Phare projekts ar Eiropas Savienības finansiālu atbalstu „Bērnu un pieaugušo ar garīgās attīstības traucējumiem atbalsts un integrācija Latvijā” un, kā tā sastāvdaļa, atbalstītā darba sistēmas ieviešana Latvijā, aizsākās 2000. gada martā, Pašlaik atbalstītā darba aģentūru finansē Rīgas Dome

Kā pastāstīja centra koordinatore Jolanta Krasna, atbalstītai darba sistēmai jau ir 20 gadu darba pieredze. Tā radusies 80. gados Amerikas Savienotajās Valstīs, lai risinātu cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem nodarbinātības jautājumus. Divdesmit gadu laikā tā ir sevi attaisnojusi un kļuvusi populāra Austrijā, Francijā, Somijā, kā arī bijušā Austrumu bloka valstīs. Tā ir sistēma ar ļoti augstu efektivitāti un maksimāli zemām izmaksām. Sistēmas pamats – līdzdalības un neatkarības principi. Sistēmas būtība – nodarbinātība atklātā darba tirgū, nodrošinot nepieciešamo atbalstu darba vietā. Atbalstu nodrošina darba treneris –

darbuzinātājs. Atbalstītā darba aģentūras koordinatore uzsvēra, ka atbalstītā darba būtība – atrast piemērotu darbu atklātajā darba tirgū cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, nodrošinot ar nepieciešamo atbalstu darba vietā, ko viņiem sniedz profesionāli apmācīti darbuzinātāji

Lai darba devējiem atvieglotu jauniešu ar garīgās attīstības traucējumiem pieņemšanu darbā, Atbalstītā darba aģentūras izvērtēšanas nodaļas speciālisti – psihologs, ergoterapeits un sociālais pedagogs – nodrošina jauniešu spēju, prasmju un psiholoģisko īpatnību izvērtēšanu, nosakot katram jauniešim piemērotāko darba vietu.

Darbuzinātājs meklē piemērotas darba vietas, tiekas ar darba devēju un sniedz viņam informāciju par klientu.

Atbalstītā darba aģentūrā var griezties tikai jaunieši ar garīgās attīstības traucējumiem, sākot no 22–25 gadiem, kuriem ir noteikta invaliditāte. Viens no pamatnosacījumiem – ir paša cilvēka motivācija strādāt, nevis vecāku vai radnieku vēlme. Otrs nosacījums – jauniešiem ir jābūt patstāvīgam ceļa atrašanā.

Atbalstītā darba aģentūra ir apmācījusi deviņu Latvijas pilsētu dienas aprūpes centru darbiniekus – pa vienam darbiniekam no katra – par darbuzinātājiem.

Aprūpes centrs „Saule” ir arī uzsācis metodisku darbību, lai likvidētu gadiem noraidošo sabiedrības attieksmi pret cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, izmantojot Inclusion Europe dalīborganizācijas pieredzi.

Latvijā tāpat kā daudzviet pasaulē tiek dibināti jauni labdarības fondi, lai palīdzētu cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem iekļauties sabiedrībā. Ir realizēti vairāki starptautiskas un vietējas nozīmes projekti šo cilvēku aktīvai iesaistīšanai sabiedrības dzīvē un pašreizstāvības kustības veicināšanai

Jau 2001. gadā tika sasaukta 1. Latvijas konference jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem nodarbinātības jautājuma risināšanai. Konferencē piedalījās 80 pārstāvji no sešiem Latvijas dienas centriem. Šī konference tika sasaukta, lai informētu cilvēkus ar garīgās attīstības traucējumiem par Phare projektā sasniegtajiem rezultātiem – Atbalstītā darba sistēmas uzsākšanu Latvijā.

Kopš 2003. gada beigām Latvijā ir uzsākta mērķtiecīga Pašreizstāvības organizācijas cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem veidošana (33).

Pašreizstāvības kustības mērķis ir:

1. Apzināties savas tiesības un tās aizstāvēt.
2. Apgūt iemaņas lēmumu pieņemšanā.
3. Ietekmēt un mainīt savu un savu draugu dzīvi.
4. Ietekmēt pakalpojuma kvalitāti.

5. Ietekmēt politikas veidošanu.
6. Mainīt sabiedrības priekšstatu par cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem (34).

Latvijas pašaiestāvēbas kustībā ir apvienojušies 10 sadarbības partneri:

- Aprūpes centrs „Saule”
- Aprūpes centrs „Saule” – „Ezera filiāle”
- Fonds „Kopā”
- Jelgavas dienas centrs „Integra”
- Jēkabpils Žēlsirdības fonda Dienas aprūpes centrs
- Liepājas jauniešu Dienas aprūpes un rehabilitācijas centrs
- Daugavpils Dienas centrs „Cerība”
- Jūrmalas Dienas centrs cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem
- Līvānu fonda „Baltā māja” Dienas aprūpes centrs „Saulesvece”
- Ogres sociālās aprūpes Dienas centrs „Saime”.

Par Pašaiestāvēbas organizācijas dalībnieku var kļūt katrs cilvēks ar garīgās attīstības traucējumiem, kurš vēlas uzņemties atbildību par savu dzīvi, izlemt sev svarīgus jautājumus, aktīvi iesaistīties savas organizācijas un sabiedrības dzīvē. Tā ir iespēja runāt savā vārdā un tikt uzklausītam.

2005. gada 27. aprīlī notika 2. konference, kurā bez nodarbinātības jautājumiem, tika risināti jautājumi par Pašaiestāvēbas kustību. Konferencē tika atzīts, ka joprojām valstī trūkst subsidēto darba vietu cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Pašaiestāvēbas grupas dalībnieki satiekas, iepazīst viens otru, dalās pieredzē un palīdz viens otram, jo tieši viņi ir savas dzīves eksperti. Viņi mācās izmantot un aizstāvēt savas tiesības, kā arī mainīt sabiedrības uzskatus par cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem.

2006. gada 22. septembrī notika 3. konference „Pašaiestāvēbas kustība – ceļš uz neatkarīgu dzīvi” (3. pielikums).

Interesanti bija tas, ka konferenci vadīja paši jaunieši, kuri darbojas aprūpes centrā „Saule”. Aprūpes centrs „Saule” piedalās starptautiskajā projektā „Pašaiestāvēbas kustības tīkla stiprināšana jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā” un konference notika šī projekta ietvaros. Projektā iesaistītajiem jauniešiem bija iespēja piedalīties vairākos semināros, kur mācījās strādāt grupās, uzklausīt viens otru, izteikt savas domas. Seminārus vadīja un organizēja Atbalstītā darba aģentūras koordinatore Jolanta Krasna. Konferencē uzstājās jaunieši, kuri stāstīja par savām iespējām iekļauties sabiedrībā, atrast darbu. No jauniešu teiktā darba autore var secināt, ka cilvēki, kuriem ir garīgās attīstības traucējumi vēlas, lai viņus sabiedrība pieņemtu, lai neuzskatītu par „dīvainiem”, lai varētu strādāt algotu

darbu un saņemt normālu atlīdzību par savu darbu. Izskanēja arī vēlme dzīvot patstāvīgi. Šajā sakarā daži jaunieši ir izvēlējušies dzīvot „Pusceļa mājās”, lai mēģinātu dzīvot patstāvīgi. „Pusceļa mājās” – patstāvīgai dzīvošanai piemērota māja, kurā uzturēsies vairāki jaunieši, kurus kontrolē darbaudzinātājs.

Darba autore noklausījās, ka jaunieši vairākus mēnešus sadarbojās ar centra „Saule” darbiniekiem, kuri apmācīja vienkāršākās lietas, kas jauniešiem būs nepieciešamas dzīvē: kā pareizi rakstīt iesniegumus, kā uz klausīt darba devēju, kā noklausīties instrukcijas. Jaunieši stāstīja par to, kas pašiem patīcis. No septiņiem jauniešiem, kuri uzstājās tikai viens pastāstīja, ka ir iekārtojies darbā Jelgavā un saņem darba algu. Pamatotas bija jauniešu prasības, ka pašreiz ir maz iespēju iepazīties ar darba sludinājumiem, ka maz viņiem saprotamas informācijas, kas uzrakstīta saprotamā valodā – vieglajā valodā. Daļa jauniešu stāstīja, ka drīzumā dosies dzīvot uz Visu jauniešu runā izskanēja vēlme strādāt atalgotu darbu, vēlme, lai arī viņus saprastu un pieņemtu kā līdzvērtīgus cilvēkus sabiedrībā. Nevarēja nepamanīt, ka jaunieši bija satraukušies, savu runu katrs lasīja no lapas, uz kuras rakstītais bija uzrakstīts ar pietiekami lieliem un salasāmiem burtiem. Jaunieši šajā konferencē parakstīja Pašaizstāvības kustības Deklarāciju.

Darba autore, pētot speciālās skolas absolventu iespējas darba tirgū, secināja, ka daudzi strādā sezonas un gadījuma darbus.

Sezonas darbiem ir sava niša Latvijas darba tirgū, tomēr tajā iesaistītie cilvēki bieži ir sociāli neaizsargāti. Sezonas darbi ir maz apzināti, cilvēki bieži vien strādā bez darba līguma un sociālajām garantijām. Atšķirīgi ir gadījuma un sezonas darbi, kas tiek piedāvāti pilsētās un laukos, bet darba ņēmējs visos gadījumos ir vienlīdz beztiesīgs, ja nav noslēgts darba līgums.

Pēc Nacionālās Observatorijas darbaspēka pētījumiem 3,9% no visiem pilnu laiku strādājošiem ir gadījuma darbs, bet 1,4% sezonas darbs (30,18. lpp.).

Raksturīgākie sezonas darbi ir:

- ✓ lauksaimniecības darbi pie zemniekiem,
- ✓ meža darbi (vīriešiem),
- ✓ dažādi gadījuma darbi pilsētās (remonts, uzkopšana u.c.),
- ✓ pārdevējas darbs,
- ✓ dažādi nekvalificēti darbi,
- ✓ sociāli neatzīti darbi.

S. Liepiņa raksta: „Bērni ar garīgās attīstības traucējumiem vairāk jāorientē uz profesijām, kas prasa noteiktu, iespējami vienkāršāku darbību atkārtotu izpildi. Protams, nav izslēgti varianti, kad arī šie bērni var apgūt prasmes un iemaņas un sagatavoties diezgan sarežģītām

profesijām. Jāņem vērā bērnu garīgās attīstības traucējuma dziļums un struktūra”(10, 247. lpp.).

Tiekoties ar cilvēkiem, kas palīdz jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem iekļauties sabiedrībā, darba autori iepriecina fakts, ka sabiedrība kļūst atvērtāka. Tiek domāts par cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem tālākizglītošanas un darba iespējām.

Pēdējos piecos gados Latvijā veido jaunus alternatīvās aprūpes modeļus, kas atvērti apkārtējai sabiedrībai un neizolē klientu kā tradicionālās institūcijas – slimnīcas, pansionāti.

Līdz šim no alternatīvās aprūpes formām galvenokārt ir veidoti dienas aprūpes centri personām ar garīgās attīstības traucējumiem (4. pielikums). Pagaidām šis piedāvātais klāsts nav īpaši liels, potenciālo klientu ir krietni vairāk. Lai izveidotu kompleksu pakalpojumu sistēmu, kuras mērķis ir maksimāli integrēt sabiedrībā, jānodrošina alternatīvā aprūpe ārpus institūcijām, turpinot atbalstīt šāda veida projektus.

Pilsētu un pagastu pašvaldībām saskaņā ar likumu „Par sociālo palīdzību” ir pienākums nodrošināt iespēju personām ar garīga rakstura traucējumiem saņemt dienas aprūpes centra pakalpojumus. Lai stimulētu pašvaldības un nevalstiskās organizācijas veidot dienas aprūpes centrus personām ar garīgās attīstības traucējumiem, kopš 1996. gada tiek īstenota nacionālā atbalsta programma, kuras ietvaros tiek rīkots projektu konkurss, ļaujot pretendēt uz valsts finansējumu dienas aprūpes centru atvēršanai un uzturēšanai.

Šobrīd Latvijā ir deviņi šāda tipa dienas aprūpes centri; trīs no tiem ir Rīgā, pārējie – Kuldīgā, Tukumā, Jēkabpilī, Ilūkstē, Saldū un Kandavā. 2000. gadā piešķirts finansējums trīs jaunu dienas aprūpes centru izveidei Rīgā, Engurē, Liepājā (35).

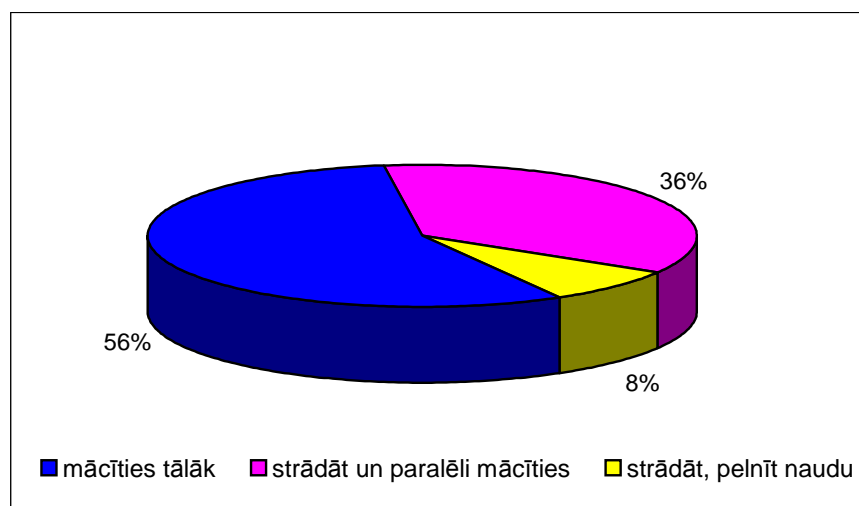
Darba autore secina, ka speciālo izglītības iestāžu absolventi ne vienmēr spējīgi patstāvīgi atrast dabu un veidot savu dzīvi. Absolventu vidējais vecums ir apmēram 20 – 23 gadi, tomēr arī šajā vecumā cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir nepieciešama palīdzība un atbalsts izdarot izvēli. S. Liepiņa raksta: „Līdzās pārliecināšanai, skaidrojumiem nepieciešami pastāvīgi saskarsmes vingrinājumi visdažādākajās dzīves situācijās. Jāatceras, ka šie bērni, apguvuši prasmes rīkoties, uzvesties kādā vienā dzīves situācijā, var nespēt patstāvīgi rīkoties citā līdzīgā situācijā, teorētiskās zināšanas viņiem grūti „pārnest” praktiskajā darbībā. (10, 252. lpp.)

## 5. SPECIĀLO SKOLU ABSOLVENTU IZVĒLES IESPĒJAS

### 5.1. Pusaudžu plāni turpmākajā dzīvē

Lai uzzinātu pusaudžu vēlmes un plānus turpmākajā dzīvē pēc skolas beigšanas, darba autore veica aptauju, kurā aptaujāja skolēnus vecuma grupā no 14 līdz 18 gadiem vispārējās izglītības un speciālās izglītības iestādēs. Tika aptaujāti 50 skolēni ar dažādām interesēm un vēlmēm. Pusaudži labprāt iesaistījās sarunā par saviem turpmākajiem plāniem, iespējām iegūt izglītību un plāniem dzīvē. Interesanti tas, ka vispārējās izglītības iestādēs no 50 respondentiem bija 27 meitenes un 23 zēni. Savukārt speciālās izglītības iestādēs no 50 aptaujātajiem respondentiem vairums bija stiprā dzimuma pārstāvju – 34 zēni, 16 meitenes. Darba autore izdalīja anketas, kurās skolēni, pārdomājot savu nākotni, atbildēja uz anketas jautājumiem (5. pielikums).

Jautājumi bija veidoti tā, lai tos saprastu gan pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem, gan vispārējās izglītības iestādes audzēkņi (sk. 5. 1. attēlu).



5. 1.attēls. Vispārējās izglītības iestādes skolēnu domas par nākotni.

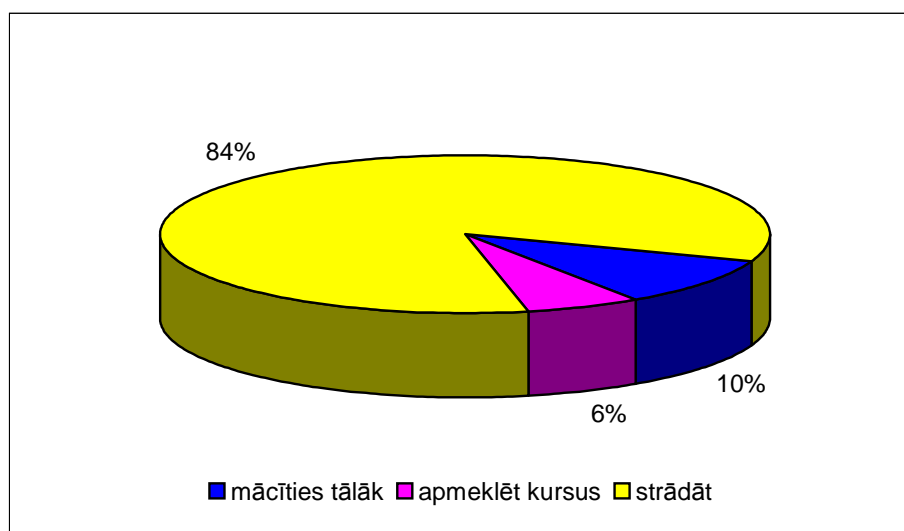
Uz jautājumu vispārējās izglītības iestādes pusaudžiem ko viņi domā darīt pēc skolas absolvēšanas, visvairāk skolēnu (28 skolēni) atbildēja, ka plāno turpināt mācības kādā no augstskolām vai arodskolām, vai koledžām. No tā var secināt, ka jau pamatskolā pusaudži apzinās izglītības lielo nozīmi savas karjeras veidošanā.

Bija arī skolēni (18 skolēni), kas izteica vēlmi mācīties tālāk un šīs studijas apvienot ar darbu, bet kā galveno prioritāti izvirzot mācības. Tas tikai liecina to, ka jaunieši vēlas būt patstāvīgi un materiāli nodrošināti.

Bet vismazāk no aptaujātajiem skolēniem (četri skolēni) atzina, ka pēc skolas absolvēšanas dosies strādāt, lai pēc iespējas ātrāk kļūtu materiāli neatkarīgi un izlemtu, ko īsti savā dzīvē viņi vēlas sasniegt

Lai noskaidrotu pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem plānus un vēlmes turpmākajā dzīvē, tika aptaujāti 50 skolēni vecuma grupā no 14 līdz 19 gadiem, kas mācās speciālās izglītības iestādē, uzdodot tos pašus jautājumus, kurus atbildēja vispārējās izglītības iestādes skolēni.

Jautājot, ko viņi domā darīt pēc skolas pabeigšanas, lielākā daļa pusaudžu (42 skolēni) izteica vēlmi strādāt, tai skaitā 15 meitenes un 27 zēni, bet tikai daži no aptaujātajiem skolēniem ar garīgās attīstības traucējumiem atbildēja, ka vēlas turpināt mācības kādā arodskolā (pieci skolēni), divas meitenes un trīs zēni, vai iegūt vajadzīgo izglītību, apmeklējot kādus kursus (trīs skolēni), meitenes (sk. 5. 2. attēlu).



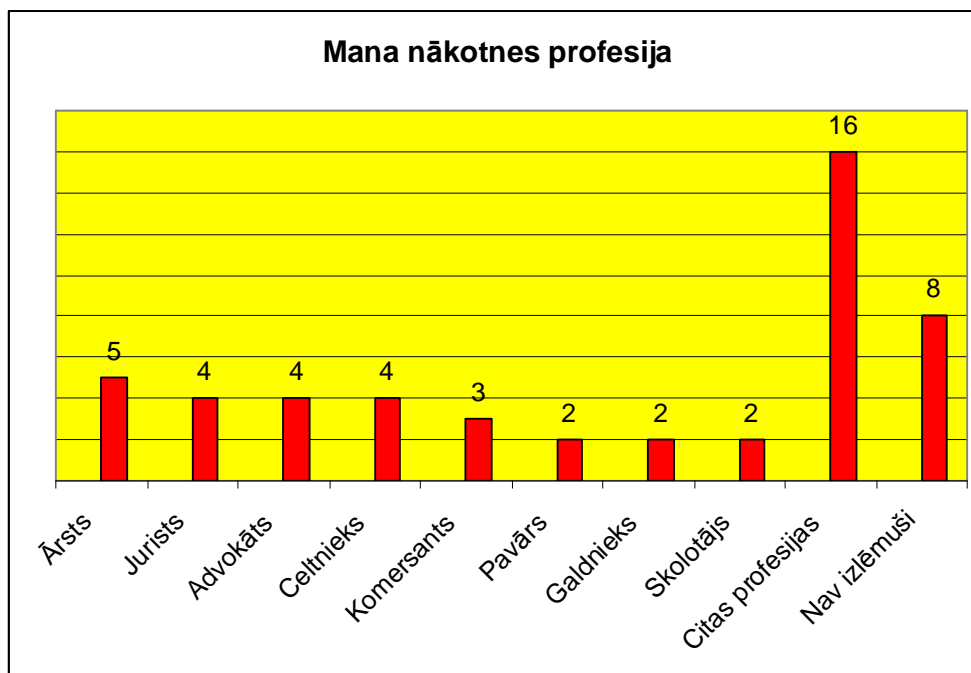
5. 2. attēls. Speciālās izglītības iestādes pusaudžu domas par nākotni.

Salīdzinot pirmajā un otrajā attēlā apkopotās atbildes, redzams, ka vispārējās izglītības iestādes pusaudži vairākums vēlas turpināt izglītību pēc skolas beigšanas, bet speciālās izglītības iestādes pusaudži pēc skolas beigšanas lielākā daļa izteica pārliecību, ka dosies strādāt. Pārrunās ar pusaudžiem noskaidrojās, ka speciālās izglītības iestādes skolēni darbu

uzskata par galveno, jo ir vēlme pašiem pelnīt. Ja ir nauda, tad var iegādāties sev vēlamās lietas, ko nespēj sagādāt vecāki. Darba autore izsaka savu subjektīvo vērtējumu, ka tas varētu būt tāpēc, ka jauniešiem ir smagi ģimenes apstākļi, kur izjūt lielu materiālo trūkumu.

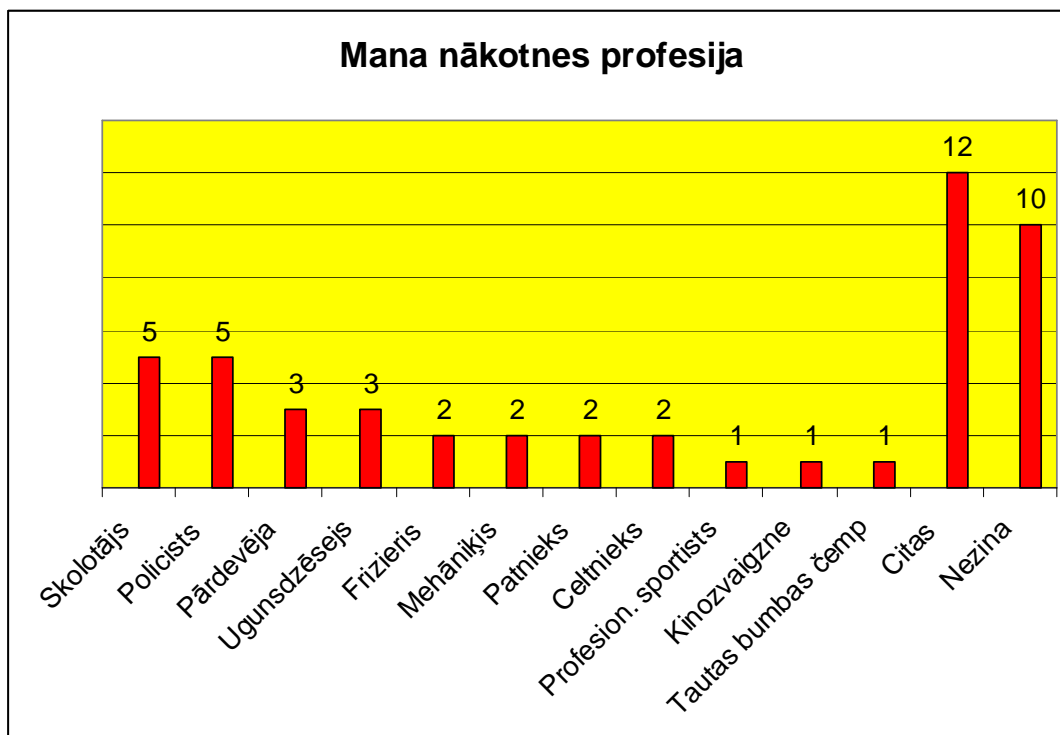
Vispārējās izglītības iestādes pusaudžu ģimenes apstākļi lielākai daļai ir labi. Pusaudži neizjūt materiālās grūtības, tāpēc vēlas turpināt izglītību, jo zina, ka no vecākiem saņems materiālo atbalstu.

Jautājot, ar ko tu vēlētos nākotnē nodarboties, vispārējās izglītības iestādes skolēni atbildēja, ka vēlas strādāt un minēja savas sapņu profesijas. Vislielāko pusaudžu piekrišanu guva tādas profesijas, kā, piemēram, ārsts – piecas meitenes. Jurista profesiju apgūt vēlējās trīs zēni un viena meitene. Par advokātu vēlējās mācīties četras meitenes. Zēni izvēlējās tādas profesijas kā celtnieks (četri skolēni), komersants (trīs skolēni), pavārs (divi skolēni), galdnieks (divi skolēni). Par skolotāju vēlējās kļūt divas meitenes. Sešpadsmit pusaudži minēja citas profesijas, piemēram, automehāniķi, šoferi un citas. Bet astoņi skolēni no 50 tomēr atbildēja, ka vēl nav to izlēmuši (sk. 5. 3. attēlu).



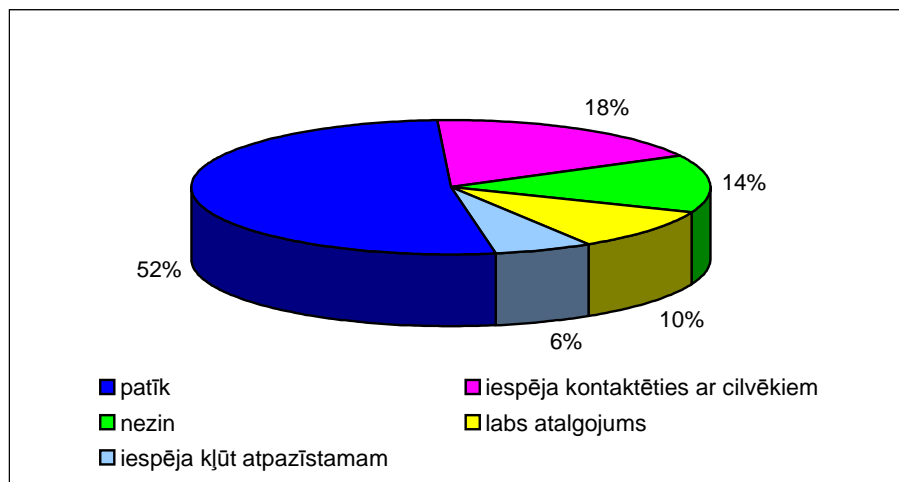
5. 3. attēls. Vispārējās izglītības iestādes pusaudžu sapņu profesijas.

Savukārt, jautājot speciālās izglītības iestādes skolēniem, ar ko vēlētos nākotnē nodarboties, lielākā daļa pusaudžu atbildēja, ka vēlas strādāt un minēja sev vēlamās profesijas. Visvairāk izteiktās profesijas bija skolotājs – četras meitenes un viens zēns, policists – četri zēni, pārdevējs kādā no lielveikaliem - trīs meitenes, ugunsdzēsējs – trīs zēni, frizieris – divas meitenes, mehāniķis – divi zēni, pastnieks – divas meitenes, celtnieks – divi zēni, profesionāls sportists – viena meitene un viens zēns, abi skolēni veiksmīgi piedalās skolas sporta aktivitātēs un ir guvuši panākumus ārpus Latvijas. Divpadsmit pusaudži minēja citas profesijas, piemēram, sētnieks, mājsaimniece un citas. Astoņas meitenes un divi zēni vēl nebija izlēmuši, ko vēlētos strādāt. Visinteresantākās un negaidītākās atbildes bija kino zvaigzne un tautas bumbas čempions. (sk. 5. 4. attēlu).



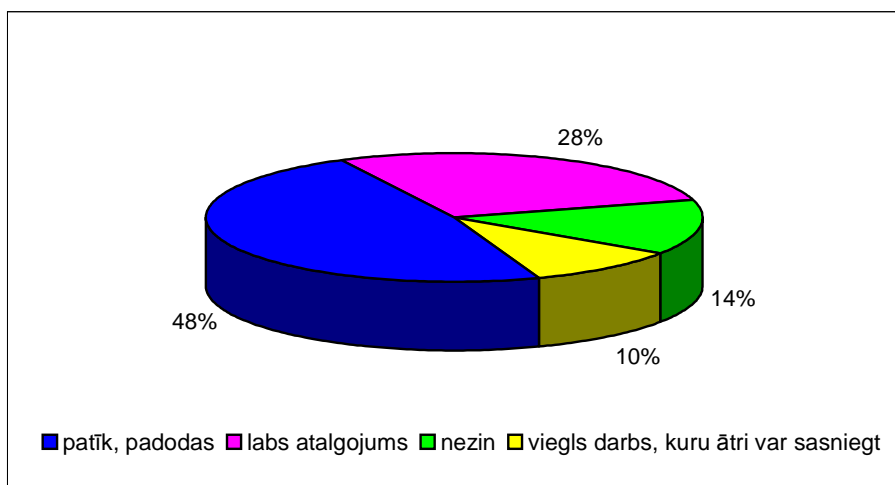
5. 4. attēls. Speciālās izglītības iestādes pusaudžu sapņu profesija.

Jautājot, kāpēc tika izvēlēta tieši šī profesija, no vispārējās izglītības iestādes skolēniem visbiežāk tika saņemtas tādas atbildes, kā interesants darbs, patīk, labs atalgojums, saskarsme ar cilvēkiem, iespēja kļūt atpazīstamam un slavenam, bet daži no aptaujātajiem pusaudžiem atbildēja, ka nezina īsto iemeslu, kas viņiem lika izvēlēties attiecīgo profesiju (sk. 5. 5. attēlu).



5. 5. attēls. Noteicošie faktori profesijas izvēlē vispārējās izglītības iestādes skolēniem.

Salīdzinoši interesantas atbildes bija arī no skolēniem, kuri mācās speciālajās skolās. Jautājot, kāpēc tiek izvēlēta tieši šīs profesijas, galvenokārt saņemtu tādas atbildes, kā labs atalgojums, viegls darbs, patīk, padodas ( sk. 6. attēlu ).



5. 6. attēls. Noteicošie faktori profesijas izvēlē speciālās izglītības iestādes skolēniem.

Vispārējās izglītības iestādes skolēnu domas stipri atšķiras par jautājumu, kādas rakstura īpašības, tavuprāt, ir nepieciešamas tevis izvēlētajam darbam. Aptaujātie skolēni uzskatīja, ka jābūt sabiedriskam, mērķtiecīgam, pašpārliecinātam, pacietīgam, izturīgam, godīgam,

strādīgam, uzticamam un elastīgam, lai varētu pielāgoties dažādiem apstākļiem un spētu objektīvi rīkoties jebkurā situācijā.

Skolēni, kuri mācās speciālās izglītības iestādēs uz jautājumu, kādas rakstura īpašības, tavuprāt, ir nepieciešamas tevis izvēlētajam darbam, galvenokārt tika minētas šādas īpašības: pacietība, gribasspēks, mērķtiecība, drosme, apdomība, čaklums. Ir jūtama atšķirība skolēnu izteicienos, domu gājienā, vārdu krājuma ziņā.

Kā pēdējo jautājumu uzdevu, kas tad īsti jā dara, lai šo sapni, respektīvi, sev vēlamu amatu, sasniegtu. Gandrīz katrs skolēns par svarīgāko atzina atbilstošu un konkurētspējīgu izglītību, kas ir visa pamatā un tikai pēc tam sekoja tādas atziņas, ka jā cenšas strādāt, jā dara viss iespējamais, jā turpina iesāktais, nedrīkst padoties, kārtīgi jā strādā un pašam jā cenšas, jā dara viss iespējamais, jā turpina iesāktais, nedrīkst padoties, kārtīgi jā strādā un pašam jā cenšas sasniegt savus mērķus, jo neviens cits to viņa vietā nedarīs.

Atbildot uz pēdējo jautājumu, proti, kas jā dara, lai sasniegtu savu mērķi, 96% no aptaujātajiem skolēniem ar garīgās attīstība traucējumiem atzina, ka ir jā mācās. Vēl izskanēja atbildes, ka jā cenšas, daudz jā strādā, jā būt informētam par sabiedrībā aktuāliem jautājumiem un jā dara viss, lai sasniegtu savus mērķus.

Apkopojot vispārējās izglītības iestāžu pusaudžu sniegto informāciju, var secināt, ka lielākais vairums skolēnu jau pamatskolā sāk domāt par savu nākotni. Viņiem ir svarīgi iegūt labu, konkurēt spējīgu izglītību, lai varētu strādāt to, ko vēlas. Kā galveno kritēriju savas profesijas izvēlē viņi min savas vēlmes un piedāvāto atalgojumu.

Apkopojot pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem sniegtās atbildes var secināt, ka pusaudži lielākoties vēlas strādāt algotu darbu uzreiz pēc skolas beigšanas. Pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem vēlas būt pilntiesīgi sabiedrības locekļi, kuriem ir iespēja atrast tādu darbu, kas patīk. Taču jāņem vērā, ka ne visi skolu beidzēji var realizēt ieceri sākt strādāt, jo ne visus izvēlētos var veikt savas veselības stāvokļa dēļ var strādāt.

## 5. 2. Speciālo skolu absolventu tālākizglītības iespējas

Speciālo skolu skolēni profesionālās iemaņas var apgūt arodklasēs speciālajās skolās, arodskolās, kurās iespējams iestāties, vai turpināt mācības kādā vakarskolā.

Lai iegūtu vairāk informācijas par arodapmācību un tālākizglītības iespējām pusaudžiem, darba autore apmeklēja trīs Rīgas speciālās skolas un intervēja Rīgas 5. speciālās internātskolas direktora vietnieci mācību darbā Dinu Krocāni, Rīgas 3. speciālās skolas arodapmācības skolotāju Marutu Kriķi un Rīgas 1. speciālās internātskolas direktora vietnieci mācību darbā Indru Vilni.

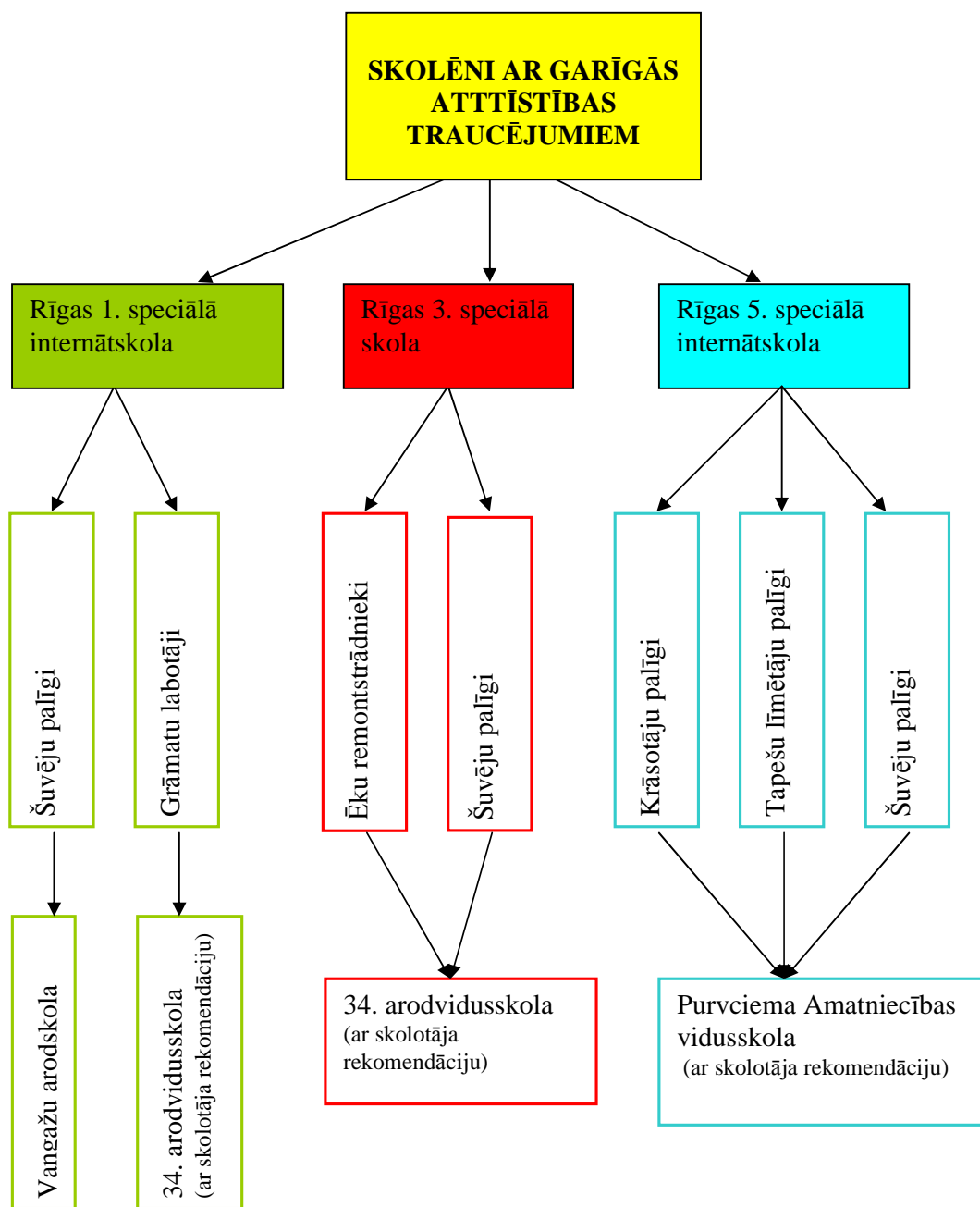
Sarunās ar Rīgas speciālo skolu pedagogiem izdevās noskaidrot, ka absolventu vidējais vecums ir 18 – 23 gadi. Devīto klašu beidzēju vidū vairākums ir zēnu, bet divpadsmitās klases absolventi pārsvarā ir meitenes. Rīgas 5. speciālās internātskolas direktora vietniece mācību darbā Dina Krocāne pastāstīja, ka jaunieši mācību laikā apgūst krāsotāja, tapešu līmētāja palīga specialitāti, meitenes mācās par šuvēja palīgiem. Absolventi saņem Latvijas amatniecības kameras amatnieka karti. Mācību laikā skolēni apmeklē atvērto durvju dienas profesionālās izglītības iestādēs, kopīgi ar arodapmācības pasniedzējiem domā, kāds darbs būtu piemērots konkrēti katram jauniešim. Veiksmīga sadarbība ir izveidojusies ar Purvciema Amatniecības vidusskolu. D. Krocāne pastāstīja, ka Purvciema Amatniecības vidusskolā uzņem jauniešus pēc speciālās mācību iestādes beigšanas ar skolotāja rekomendāciju. Amatniecības vidusskolu veiksmīgi beigušas dažas meitenes un iekārtojušās darbā par šuvējām individuālajā uzņēmumā. Iepriekšējos gados Rīgas 5. speciālās skolas skolēni ieguvuši ādas apstrādes specialitāti un strādā tipogrāfijā.

Rīgas 3. speciālajā skolā skolēni apgūst ēku remontstrādnieku un palīgšuvēju profesiju. Skola sadarbojas ar Rīgas 34. arodskolu. Mācību gada otrajā pusgadā skolēni strādā praksi. Līgums paredz, ka skolēniem jāstrādā divdesmit stundas nedēļā, bet ņemot vērā izglītojamo spējas, intereses un veselības stāvokli daži nespēj nostrādāt paredzēto laiku. Praktiskās iemaņas skolēni var nostiprināt arī skolā, kur pašiem jāremontē telpas. Noslēgti līgumi arī ar uzņēmumiem, bet jaunieši nevēlas strādāt. Speciālās skolas beidzēji kārto eksāmenus profesionālās izglītības centrā un iegūst 1. kvalifikācijas līmeni. Kā pastāstīja Maruta Kriķe eksāmenus nokārto visi, jo mācību laikā apgūst nepieciešamās zināšanas un praktiskās iemaņas. Uz jautājumu vai visi skolēni atrod darbu savā specialitātē, skolotāja pastāstīja, ka tikai daži iekārtojas darbā celtniecībā un ir apmierināti ar savu darbu, arī atalgojums apmierina. Savukārt meitenes, kuras ieguvušas šuvēju palīgu kategoriju nevēlas strādāt savā specialitātē, jo ir zems atalgojums, vajadzīga pacietība, kuras jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem nav. Ne visi darba devēji vēlas ņemt darbā speciālo skolu absolventus.

Rīgas 1. speciālās skolas direktora vietniece mācību darbā Indra Vilne pastāstīja, ka skolā iegūst šuvēja palīga un grāmatu labotāja 1. līmeņa kvalifikāciju. Skolēni teoriju un praksi apgūst tikai skolā. Jautāta par sadarbību ar Rīgas 34. arodskolu, I. Vilne pastāstīja, ka sadarbības pašreiz nav, bet ir projekts par sadarbību un cerība, ka iecerēto varēs realizēt.

Mācību laikā skolēni apmeklē Ķīpsalā notiekošās izstādes, kur gūst informāciju par tālāko izglītību vai iespēju strādāt.

Zīmējumā 5.2.1. parādītas minētajās Rīgas speciālajās skolās realizējamās arodapmācības programmas 10.–12. klašu skolēniem un iespējas turpināt mācības kādā arodskolā.



**5.2.1. zīmējums. Rīgas 1. speciālās internātskolas, Rīgas 3. speciālās skolas, Rīgas 5. speciālās internātskolas arodapmācības programmas un tālākizglītības iespējas.**

Daži jaunieši pēc devītās klases beigšanas mācības turpina vakarskolā, lai iegūtu vispārējās izglītības iestādes diplomu. Taču šādu jauniešu ir maz, jo ne visi, kuri iestājas vakarskolā to pabeidz. Iemesli ir dažādi – jauniešu mājas apstākļi, nevēlēšanās mācīties, iekārtojas darbā un nespēj savienot mācības ar darbu, nodibina ģimenes.

Vēlreiz pārdomājot un analizējot dzirdēto, darba autore secina, ka speciālo izglītības iestāžu absolventu likteņi ir līdzīgi. Zināšanas iegūst visi skolēni, dažam tās ir noturīgākas, citam nē. Pēc skolas beigšanas daļai jauniešu izdodas sameklēt algotu darbu. Citi sameklē darbu, bet nespēj ilgstoši strādāt vienā vietā – mazs atalgojums, jauniešus izmanto un nemaksā nopelnīto.

Apkopojot uzzināto, darba autore secina, ka labākas izredzes pēc speciālās izglītības iestādes beigšanas ir A līmeņa skolēniem. Viņu prasmes un iemaņas ir labākas nekā B līmeņa skolēniem. A līmeņa skolēniem ir labākas saskarsmes prasmes un integrēšanās sabiedrībā norit veiksmīgāk. Grūtāk ir C līmeņa skolēniem. Ja ģimenei ir saimniecība, tad šie skolēni palīdz piemājas saimniecībā. Daži apmeklē dienas centrus, vēl citi iesaistās Atbalstītā darba aģentūrā, ar kura palīdzību izdodas atrast algotu darbu.

### 5. 3. Atbalstītā darba sistēma Rīgas reģionā un Latvijā

Latvijas likumdošana, politika un prakse vēl arvien dod maz iespēju cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem izzināt izglītības un nodarbinātības iespējas. Praktiski gandrīz visiem cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem nav darba piemērotu nodarbinātības programmu trūkuma dēļ. Tāpēc daudziem nav iespēju dzīvot patstāvīgu dzīvi, viņi spiesti paļauties uz valsts pabalstiem.

Situācijā, kad Latvijā trūkst atbildīga un motivēta darba spēka, cilvēki ar invaliditāti kļūst par būtisku, līdz šim nepamatoti maz izmantotu darba spēka resursu. Pieredze rāda, ka cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem veiksmīgi var strādāt atklātajā darba tirgū, ja vien viņiem tiek dota šāda iespēja un sniegts nepieciešamais atbalsts:

- sistēmas pamats – līdzdalības un neatkarības princips,
- sistēmas būtība – nodarbinātība atklātā darba tirgū, nodrošinot nepieciešamo atbalstu darba vietā. Atbalstu nodrošina darba treneris – darbaudzinātājs,
- sistēmas saturs – atbalstītā darba aģentūra un darbaudzinātājs.

Fundamentālie pieņēmumi:

- darba vieta ir labākā vieta, kur iemācīties darbu,
- atbalstītais darbs vēršas pret negatīvo sociālo attieksmi, ierobežojošo politiku un praktiskām barjerām, kas izslēdz grupas no algota darba iespējas,
- darbs ir reāls darbs integrētā darba vietā.

Sekmīgs atbalstītā darba pakalpojums ir sniegts, ja :

- personai ir darbs, kas atbilst viņa vēlmēm un spējām,
- darba pozīcija ir ar skaidri definētiem uzdevumiem, tā izpilde ir novērtējama tāpat kā citiem darbiniekiem,
- darba vieta atbilst indivīda vajadzībām, sniedzot gandarījumu par padarīto darbu, veicina personīgo un sociālo izaugsmi, darba devējs nodrošina drošu un veselībai nekaitīgu aprīkojumu,
- dod iespēju personas un karjeras progresam.

Atbalstītais darbs Latvijā

Atbalstītais darbs Latvijā (ADL) ir starptautiski atzīts kā vissvarīgākais veids, kur cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem var iekļauties darba tirgū. Atbalstītais darbs dod cilvēkiem iespēju strādāt atklātā darba tirgū diendienā saņemot darbaudzinātāja atbalstu. Tomēr Latvijā atbalstītais darbs vēl nav definēts normatīvajos dokumentos. Atbalstītā darba aģentūras pašlaik darbojas Rīgā, Jūrmalā, Ogrē, Jelgavā, Daugavpilī, Liepājā un Liepājas rajonā un Valmierā (6. pielikums).

Atbalstītā darba sistēma Latvijā tika ieviesta 2000. gadā ar Phare LIEN programmas atbalstu, sadarbojoties Asociācijai „Rūpju bērns”, sabiedriskajai organizācijai „Saule” un Somijas Asociācijai cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem (FAMR). Jau sesto gadu aprūpes centrā „Saule” darbojas Atbalstītā darba aģentūra, kas palīdz iekārtoties darbā Rīgā dzīvojošiem cilvēkiem ar viegliem un vidēji smagiem garīgās attīstības traucējumiem. Pašlaik atbalstītā darba aģentūru finansē Rīgas Dome.

ADL veic šādus pasākumus:

- izvērtēšanas nodaļas speciālisti – psihologs, ergoterapeits un sociālais pedagogs – nodrošina jauniešiem spēju, prasmju un psiholoģisko īpatnību izvērtēšanu, lai noteiktu katram jauniešim piemērotāko darba vietu,
- darbaudzinātāji palīdz jauniešiem atrast piemērotu darba vietu, adaptēties jaunajā darba vietā un uzsākt darba pienākumus,
- apkopo informāciju par brīvajām vietām darba tirgū.

Darbaudzinātājiem ir viena no galvenajām lomām atbalstītā darba sistēmā.

Darbaudzinātāja uzdevumi:

- darboties kā kontaktpersonai starp cilvēku ar garīgās attīstības traucējumiem un darba devēju un citiem darbiniekiem,
- sniegt nepieciešamo atbalstu darba vietā cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem,
- uzņemties atbildību par darba kvalitāti līdz brīdim, kad darbinieks spēj nodrošināt to patstāvīgi.

Atbalstītā darba aģentūras koordinatore Jolanta Krasna darba autorei intervijā pastāstīja, ka atbalstītā darba būtība – atrast piemērotu darbu atklātajā darba tirgū cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, nodrošinot ar nepieciešamo atbalstu darba vietā, ko viņiem sniedz profesionāli apmācīti darbaudzinātāji.

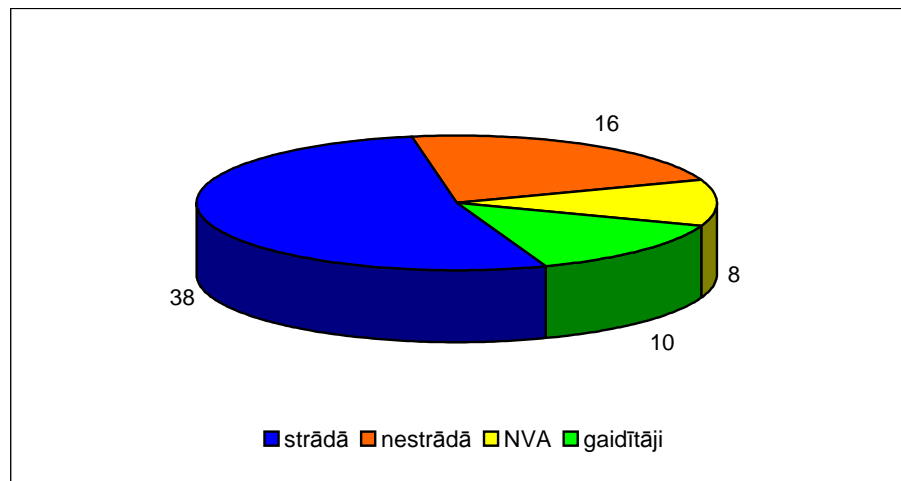
Pašlaik, kā to pastāstīja darbaudzinātāja Irēna Jēkabsons, atbalstītā darba aģentūrā strādā četras darba audzinātājas. Darbaudzinātājs iepazīstina klientu ar darba vietu, kolēģiem, palīdz veikt darba pienākumus tik ilgi, kamēr klientam palīdzība vairs nav vajadzīga – parasti vienu mēnesi, ja nepieciešams - darbu sāk ar četrām stundām dienā. Pēc tam divus līdz trīs mēnešus apmeklē darba vietu vienu reizi nedēļā. Nepieciešamības gadījumā, kaut vai pēc diviem gadiem, atkal tiek vienu nedēļu sniegts atbalsts. Visu laiku darbaudzinātājiem ir kontakts gan ar darba devēju, gan jaunieša ar garīgās attīstības traucējumiem vecākiem.

Arī darba devējiem ir jāievēro divi noteikumi. Viens no tiem – darbinieka pienākumi ir stingri noteikti un nedrīkst mainīties. Jauna pienākuma uzlikšanas gadījumā atkal nepieciešams darbaudzinātāja atbalsts. Otrs noteikums – jāmaksā tikpat liela alga par nostrādātajām

stundām kā jebkurai citai dotajā amatā. 2005. gadā ar Atbalstītā darba aģentūras palīdzību darba vietās veiksmīgi tika iekārtoti 12 jaunieši ar garīgās attīstības traucējumiem

#### Atbalstītā darba 2006. gada septembra statistikas rādītāji

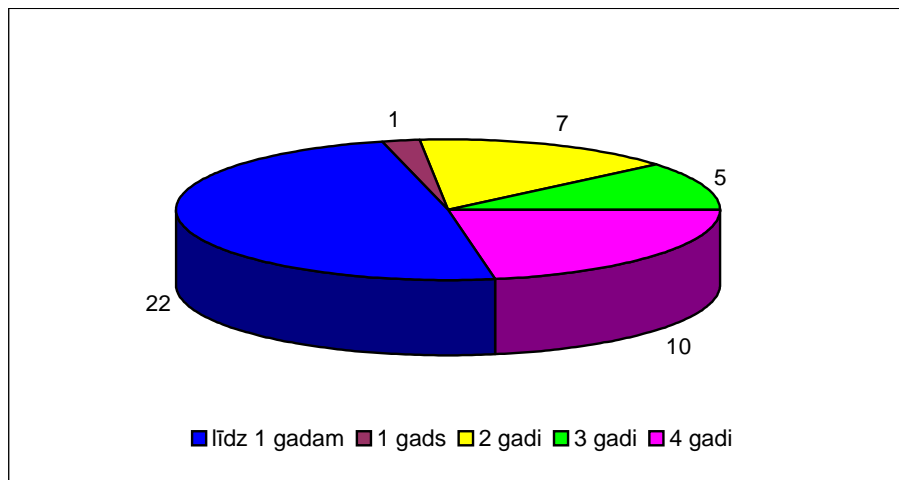
Darba autorei runājot ar J. Krasnu izdevās noskaidrot, ka kopš 2000. gada septembra līdz 2006. gada septembrim ar Atbalstītā darba aģentūras palīdzību strādā 38 cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem, 10 – gaida piemērotu darbu, 16 – nestrādā, jo pagaidām vēl nav tam gatavi, bet astoņi – reģistrēti NVA . ( sk. 5.3.1. attēlu )



5.3.1. attēls. Atbalstītā darba klienti

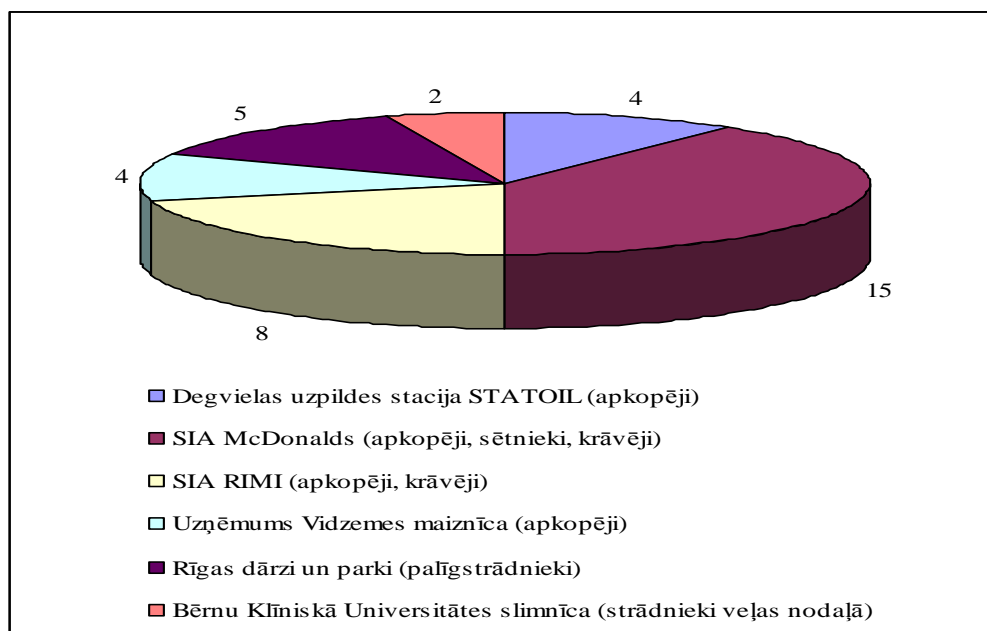
Interesanti bija uzzināt, cik ilgs darba stāžs algotā darbā ir dienas centra „Saule” jauniešiem. J. Krasna pastāstīja, ka visvairāk ir jauniešu , kuri strādā mazāk par gadu – tie ir 22 jaunieši. Viens jaunietis nostrādājis gadu. Septiņi jaunieši darbā strādā divus gadus. Trīs gadus algotu darbu strādā pieci jaunieši un 10 jaunieši strādā jau četrus gadus.

(sk. 5.3.2. attēlu)



5.3.2. attēls. Atbalstītā darba klientu darba stāžs

Nepārtraukta sadarbība ir izveidojusies ar „McDonald’s” – šeit strādā 15 jauniešu. Degvielas uzpildes stacijā „Statoil” strādā trīs cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem. Darba vietas ir atrastas arī „Vidzemes maiznīcā”, kur strādā pieci jaunieši ar garīgās attīstības traucējumiem. „Bērnu klīniskās universitātes” slimnīcas veļas nodaļā strādā divi jaunieši. Uzņēmumā „Rīgas dārzi un parki” par palīgstrādniekiem strādā pieci jaunieši ar garīgās attīstības traucējumiem. Veikalos RIMI strādā astoņi jaunieši. (sk. 5.3.3. attēlu)



5.3.3. attēls. Atbalstītā darba klientu amati dažādos Latvijas uzņēmumos.

Darbaudzinātāji regulāri seko jauniešu darba gaitām. Pagaidām nav gadījies dzirdēt, ka jaunieši būtu slikti veikuši darbu. Ir atsevišķi gadījumi, kad darbinieks neesot īsti sapratis darba devēja teikto. Parasti visi konflikti tiek risināti ar darbaudzinātājiem un dažreiz arī ar vecākiem.

Pēc sarunām ar J. Krasnu darba autore var secināt, ka Atbalstītā darba aģentūra ir radījusi cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem iespēju justies kā pilntiesīgiem sabiedrības locekļiem, kā arī realizēt dzīvīgo valsts koncepciju – „vienādas iespējas visiem”.

Atbalstītā darba aģentūra sadarbojas ar lielveikaliem, kuros jaunieši var uzsākt darbu.

## SECINĀJUMI

Darba mērķis bija iegūt plašāku informāciju par pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem vēlmēm un reālajām iespējām iekļauties darba tirgū. Darba autore centās noskaidrot pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem vēlmes pēc skolas beigšanas. Darbā nedaudz salīdzinātas vispārējās izglītības iestādes un speciālās izglītības iestādes pusaudžu nākotnes plāni pēc skolas beigšanas. Vispārējās izglītības iestādē skolēniem ir daudz skaidrākas nākotnes vīzijas, viņi jau skaidri zina ko vēlētos darīt pēc skolas beigšanas. Zina, kāda izglītība nepieciešama nākotnes karjeras veidošanai. Savukārt speciālās izglītības iestādēs daudziem pusaudžiem vēl nav skaidrs mērķis, ko gribētu sasniegt.

Studējot speciālo literatūru, veicot pedagoģiskos eksperimentus un novērojumus, intervējot speciālo skolu pedagogus un Atbalstītā darba aģentūras „Saulē” darbiniekus, salīdzinot un analizējot iegūtos aptauju rezultātus, darba autore secina:

- darbā ar pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem jāzina pusaudžu attīstības īpatnības un vecumposmam raksturīgās īpatnības, lai izvēlētos atbilstošākos mācību un audzināšanas paņēmienus un metodes,
- speciālās izglītības iestāžu skolēnu apmācība vērsta uz vispusīgas personības attīstību un iekļaušanu sabiedriski lietderīgajā darbā,
- pusaudžu spēja komunicēt nodrošina veiksmīgāku iekļaušanos darba kolektīvā,
- speciālo izglītības iestāžu arodapmācības programmās ir vienkārša rakstura specialitātes – apdares darbu strādnieks, galdnieka palīgs, palīgšuvējs, pavāra palīgs,
- lielākai daļai pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem nepieciešams pieaugušo atbalsts arī pēc skolas absolvēšanas,
- Latvijā nodibināta Pašaizstāvības kustība, kur jaunieši mācās izmantot un aizstāvēt savas tiesības, kā arī mainīt uzskatus par cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem,
- jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem, kuriem noteikta invaliditāte, ir iespēja kļūt par Atbalstītā darba aģentūras klientiem, kur gūst atbalstu darba meklējumos,
- Atbalstītā darba aģentūra nodrošina jauniešiem patstāvīgu darbaudzinātāja atbalstu, kurš palīdz atrast darbu, uzrauga darba kvalitāti, palīdz risināt konfliktsituācijas un nodrošina drošu un atbilstošu darba vidi,
- Atbalstītā darba aģentūra sadarbojas ar lielveikaliem, kuros jaunieši var uzsākt darbu,
- arodapmācībai speciālās izglītības iestādēs ir svarīga nozīme skolēnu sagatavošanai tālākai aroda izvēlei,
- svarīgi, ka Latvijā tiek domāts par invalīdu nodarbinātības veicināšanu, viņu dzīves un darba apstākļu uzlabošanu, kā arī sociālās aizsardzības nodrošināšanu.

## NOBEIGUMS

Vācot materiālus diplomdarbam, autore iepazinās ar vairāku ievērojamu, pasaulē un Latvijā atzītu autoru atziņām par bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem. Sabiedrības attieksme pret atšķirīgajiem nebūt nav viennozīmīga jau kopš seniem laikiem. Visu autoru atzinums ir, ka bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ir nepieciešama viņu spējām atbilstoša izglītība

Bērni, kam ir diagnosticēti garīgās attīstības traucējumi, nav vienādi, jo CNS bojājumi ir dažādas lokalizācijas, plašuma un smaguma. Šie faktori nosaka bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem fizioloģiskās īpatnības, gribas darbības īpatnības, emocionālo sfēru un personības veidošanās īpatnības. Pusaudžu personības veidošanās norit savdabīgi.

Speciālās izglītības iestāžu pedagogu uzdevums piemērot izglītības saturu katra skolēna attīstības līmenim. Svarīgi veidot un nostiprināt darba un sadzīves iemaņas. Speciālā pedagoga darba rezultāti bieži vien nav saskatāmi darba laikā ar skolēniem, tie atklājas krietni vēlāk, vai pat pēc daudziem gadiem. Speciālās izglītības uzdevums ir skolēnu sagatavošana patstāvīgai, aktīvai, iespējami labai, mērķtiecīgai dzīvei. Svarīgi ir iemācīt skolēnus reāli pieiet dzīvei, nelolot mērķus un iespējas, kuras varbūt šiem jauniešiem nekad nebūs lemts piepildīt, jo viņu dzīves iespējas zināmā mērā atšķirsies no citu vienaudžu dzīves iespējām.

Jauniešu panākumus dzīvē vairāk ietekmēs viņu prasmes, ieradumi, attieksmes nekā informācijas un zināšanu trūkums. Speciālā pedagoga uzdevums dot skolēniem zināšanas, kuras iespējams pielietot praktiski, kuras viņiem būs dzīvē vajadzīgas. Nebūs vajadzīgas nekādas grandiozas teorijas, ja tās nevarēs pielietot praktiski pēc skolas beigšanas, patstāvīgās dzīves meklējumos. Svarīgi, lai viss mācītais skolā, tiktu iemācīts reālās dzīves situācijās. Protams, nevarēsīm iemācīt rīcību pilnīgi visās dzīves situācijās, jo tas nav iespējams.

Strādājot pie diplomdarba autorei bija interesanti uzzināt pusaudžu domas par savu nākotni vispārējās izglītības iestādēs un speciālās izglītības iestādēs. Visas skolēnu atbildes bija interesantas. Runājot ar skolēniem vispārējās izglītības iestādē varēja just, ka skolēni savā domāšanā un rīcībā ir daudz patstāvīgāki nekā skolēni speciālās izglītības iestādēs. Toties pusaudži speciālās izglītības iestādēs savos izteikumos bija daudz vienkāršāki un atklātāki. Skolēnu vēlmes uzskatāmi parādītas attēlos.

Darba autore uzskata, ka izvirzītos uzdevumus ir sasniegusi. Izzinātas pusaudžu personības veidošanās īpatnības, kā izpaužas attīstības traucējumi pusaudžu vecumā. Izpētītas skolēnu nākotnes vīzijas. Intervijās ar speciālo izglītības iestāžu pedagogiem noskaidrotas skolēnu arodapmācības iespējas speciālās izglītības iestādēs, kā arī tālākizglītības iespējas.

Daļēji izdevies noskaidrot, kādas patiesībā ir speciālo izglītības iestāžu absolventu tālākās dzīves gaitas pēc skolas absolvēšanas. Speciālās izglītības iestādēs ne vienmēr ir atgriezeniskā informācija par skolēnu tālāko likteni. Daļa skolēnu gan paši atnāk un pastāsta par sevi un saviem vienaudžiem, bet šīs ziņas ne vienmēr ir patiesas. Skolas gan cenšas vēl kādu laiku sekot savu bijušo audzēkņu dzīves gaitām, bet ne jau visu laiku to var un vajag darīt.

Darba autore uzskata, ka izvirzītā hipotēze par pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem perspektīvām dzīvē ir pierādīta. Lielākas perspektīvas tālākajās dzīves gaitās speciālo izglītības iestāžu skolēniem ir tad, ja atrod piemērotu darbu un spēj iekļauties jaunajā darba kolektīvā. Vēl veiksmīgākas dzīves gaitas ir tiem skolēniem, kuri turpina izglītību kādā no pieejamām profesionālās izglītības iestādēm. Dzīves īstenība gan ir tāda, ka profesionālās izglītības iestādēs iestājas tikai tie absolventi, kuri speciālās izglītības iestādē uzrāda labas sekmes mācībās un praktiskajā darbā un saņem darbaudzinātāja rekomendāciju tālākizglītības turpināšanai.

Liela nozīme ir Latvijā izveidotajai Atbalstītā darba aģentūrai, kur jaunieši no 22 gadu vecuma var kļūt par aģentūras klientiem. Atbalstītā darba aģentūra palīdz darba meklējumos, nodrošina darbaudzinātāja palīdzību jauniešiem patstāvīgā dzīves ceļa meklējumos.

Darba autore pateicas Rīgas 1. speciālās internātskolas, Rīgas 3. speciālās skolas, Rīgas 5. speciālās internātskolas direktora vietniekiem mācību darbā par sniegto informāciju. Paldies dienas centram „Saule”, kur ļoti laipni uzņēma un sniedza plašu informāciju par centra darbību un jauniešu iespējām. Savukārt neveiksmīgs bija Nodarbinātības Valsts aģentūras darba informācijas kabineta apmeklējums un Salaspils sociālā dienesta apmeklējums, kur atteicās sniegt informāciju par darba meklētājiem un iespējamām darba vietām cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem.

Darba autore uzskata, ka pētījums par speciālo izglītības iestāžu absolventu perspektīvām ir iesākts, bet to varētu turpināt, vēl plašāk pētot iespējamās tālākizglītības un darba iespējas skolēniem ar garīgās attīstības traucējumiem.

## IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. **Antīņa I.** Dievam visi ceļi mīļi. // Vēstis skolai. 1999. janvāris.
2. **Kalmane A.** Profesionālajai izglītībai pievērsta pārāk maza uzmanība. //Izglītība un Kultūra. 2005.– Nr.5 (2924) 1,6,20.lpp.
3. Izglītība Latvijā (Nacionālais ziņojums UNESCO). // Izglītība un Kultūra.– 1996. – Nr. 7. pielikums
4. **Āboltiņa M.** Kā aug mūsu bērns. Datorzinību centrs, 1998.- 189 lpp.
5. **Baka A., Grunevalds K.** Grāmata par aprūpi. Preses nams, 1998.– 326 lpp.
6. **Eglīte B.** Atstumtie. – R.: Zvaigzne ABC, 2002.– 251 lpp.
7. Izglītības likums. R.: RaKa, 1999.
8. **Komenskis J. A.** Lielā didaktika. R.: Zcaigzne 1992. – 231lpp.
9. **Kravalis J.** Latvijas speciālās skolas (1840. – 1996.) R.: Mācību grāmata, 1996. – 143 lpp.
10. **Liepiņa S.** Speciālā psiholoģija. R.: RaKa, 2003.– 312 lpp.
11. **Liepiņa S.** Garīgi atpalikušo bērnu psiholoģija. R.: Zvaigzne, 1991.– 145 lpp.
12. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. R.: Zvaigzne ABC, 2000.– 248 lpp.
13. **Roge J. Ū, Mēlere B.** Citādi bērni. Jumava, 2003.- 116 lpp.
14. **Svence G.** Attīstības psiholoģija. R.: Zvaigzne ABC, 1999.– 158 lpp.
15. **Špona A.** Audzināšanas teorija un prakse. R.: RaKa, 2001.– 162 lpp.
16. **Tūbele S. Šteinberga A.** Ievads speciālajā pedagoģijā. R.: RaKa, 2004.– 112 lpp.
17. **Zelmenis V.** Īss pedagoģijas kurss. R.: Zvaigzne, 1991.– 213 lpp.
18. **Zelmenis V.** Pedagoģijas pamati. R.: RaKa, 2000.– 191 lpp.
19. **Winzen Margret.** Children with exceptionalitūs. 1990.- 72 lpp.
20. Школы для умственно отсталых детей. / Под.ред. Власовой Т. А., Шиф Ж. И. М.: Просвещение 1996.– 234 стр.
21. **Гуровец Г. В.** Клинические основы дошкольной педогогике и специальной психологии. М.: Владос, 2002.– 38 стр.
22. **Граборов А. Н.** Очерки по олигофренопедогогике. М.: Учнедгиз, 1961.– 34 стр.
23. **Дульнев Ф. М.** Коррекционная роль обучения во вспомогательной школе. М.: Педагогикв, 1971.– 120 стр.
24. **Лебединский В.В.** Нарушение психического развития в детском возрасте. М.: АСАРЕМ, 2003.– 140 стр.

25. **Лангмейер И.б Матейчик З.** Психическая депривация в детском возрасте. А.: Прага, 1984.– 297 стр.
26. **Мачихина В. Ф., Павлова Н. П.** Организация работы вспомогательной школы – сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, по подготовке учащихся к самостоятельной жизни и труду, //Дефектология 1988. Но 5.
27. **Матюшкин А.М.** Психологические проблемы трудового воспитания школьников. // Вопросы психологии, 1985.–Но 4.
28. OECD Nacionālo izglītības politiku analīze Latvijā. Materiāls ir izstrādāts un publicēts Es Phare programmas „Profesionālā izglītība 2000” un Profesionālās izglītības programmu aģentūras atbalstu. 169 lpp.
29. Profesionālās izglītības modernizācija Latvijā. Latvijas Nacionālās Observatorijas 2000. gada ziņojums. Rīga, 2001.– 81 lpp.
30. Profesionālā izglītība pret sociālo izslēgšanu. Nacionālās Observatorijas ziņojums Eiropas Izglītības Fondam. Rīga, 2000.– 40 lpp.
31. IZM Statistikas nodaļas dati . Pieejams: <http://www.izm.gov.lv>
32. ANO Latvijā . Pasaules Veselības organizācija. Pieejams: <http://www.ano.deac.lv>
33. Nodarbinātība un komunikācija – ceļš uz neatkarību. Pieejams: <http://www.saule-rb.lv>
34. Pašreizstāvības kustība Latvijā. Pieejams: <http://www.pasaizstaviba.lv>
35. Izglītība un nodarbinātība. Pieejams: <http://www.politika.lv>
36. Latvijas Nacionālās Observatorijas ziņojums. Pieejams: <http://www.unesco.lv/speciala>

# **PIELIKUMI**

## **ARODAPMĀCĪBAS UN REHABILITĀCIJAS CENTRI**

**Arodapmācības un rehabilitācijas centrs "Alsviķi"** piedāvā arodapmācības un sociālās rehabilitācijas pakalpojumus. Šeit apgūst arodu jaunieši ar dažāda veida veselības traucējumiem gandrīz no visiem Latvijas rajoniem.

Pašlaik Alsviķu muižā atrodas **Arodapmācības un rehabilitācijas centrs "Alsviķi"** jauniešiem - invalīdiem.

Centrā mācās audzēkņi no 15 līdz 30 gadiem gandrīz no visiem Latvijas rajoniem. Centrā var apgūt sekojošos arodus: apavu remontētājs, šuvējs, mājsaimniece, mājas amatnieks un datoroperators.

Mācību gads notiek no septembra līdz jūnijam un sastāv no diviem semestriem. Visa mācību gada laikā Centra audzēkņiem ir nodrošināta trisreizēja bezmaksas ēdināšana un izmitināšana dienesta viesnīca, kā arī audzēkņi var izmantot bibliotēkas, trenāžieru un sporta zāles, fizioterapijas kabineta, masiera, psihologa, terapeita pakalpojumus.

Brīvajā laikā centra audzēkņi nodarbojas zīmēšanas, floristikas, teātra, datora pulciņos.

Audzēkņi vēl papildus var mācīties vakarskolā..

### ***Arodapmācības un rehabilitācijas centrs „Alsviķi,”***

Alsviķu pag., Alūksnes raj., LV-4333  
Direktore Anita Palma  
*Tel.: 43 67648*

Arodapmācības un rehabilitācijas centrs „Alsviķi,” (ARC „Alsviķi,”) ir Labklājības ministrijas arodizglītības iestāde, kurā uzņem mācībām aroda apguvei 1., 2., 3. grupas invalīdus sekojošās specialitātēs:

- *šuvēji (3 gadi),*
- *mājkalpotājas (rokdarbi, mājas, bērna un slimnieka kopšana un aprūpe,*
- *šūšana un 3.gadā kulinārija),*
- *mājas amatnieki (3 gadi),*
- *kurpnieki (2 gadi).*

Arodapmācības un rehabilitācijas centrā uzņem audzēkņus sākot ar 9.klašu izglītību, vecumā no 16 līdz 35 gadiem.

### **Sociālās integrācijas centrs Jūrmalā**

2004. gadā zem viena jumta apvienojās Koledža RRC, Jūrmalas profesionālā vidusskola un bijušais Valsts veselības centrs "Jaundubulti", izveidojot Valsts aģentūru "Sociālās integrācijas centrs". Iestādes pamata uzdevums paliek iepriekšējais - nodrošināt gan 1. līmeņa profesionālās augstākās, gan profesionālās vidējās izglītības iegūšanu. Mūsu absolventu kvalifikācija ļauj viņiem sekmīgi atrast savu vietu darba tirgū. Sociālās integrācijas centrā cilvēkiem ar invaliditāti ir iespējas ne tikai apgūt izglītību bez maksas, bet arī izmantot medicīniskās rehabilitācijas pakalpojumus. Katrs pie mums var atrast savu nākotnes profesiju, jo pirms mācību uzsākšanas piedāvājam profesionālās piemērotības noteikšanas kursus.

#### **Dienas centrs**

Dienas centrs personām ar garīga rakstura traucējumiem ir VA "Sociālās integrācijas centrs" struktūrvienība, kas sniedz pakalpojumus personām no 16 gadu vecuma, kurām ir noteikta invaliditāte un kuras neapmeklē speciālās izglītības iestādes, arodapmācības vai profesionālās rehabilitācijas centrus, kuras nav nodarbinātas un nav ievietotas sociālās aprūpes institūcijā un neatrodas šo iestāžu pilnā apgādībā.

#### **Dienas centra darbības mērķi ir palīdzēt:**

- attītīt fiziskās un intelektuālās spējas,
- apgūt nepieciešamās zināšanas un iemaņas,
- palielināt pašnoteikšanās spējas, lai sekmīgi integrētos sabiedrībā.

#### **Dienas centra uzdevumi ir:**

- veicināt sociālās funkcionēšanas spēju uzlabošanu vai atjaunošanu,
- iesaistīt aprūpējamās personas profesionālo iemaņu apguvi veicinošos pasākumos atbilstoši viņu fiziskajām un garīgajām spējām,
- organizēt pašaprūpes iemaņu apgūšanu,

- konsultēt ģimenes locekļus par pedagoģiskajiem, sociālajiem un tiesiskajiem jautājumiem,
- nodrošināt aprūpējamo personu ēdināšanu.

### **Dienas centrs**

Vadītāja Dace Riņķe  
Dūņu ceļš 2, Ķemeri,  
LV – 2012,  
Tālrunis 7765090  
e-pasts: [kemerudc@sveiks.lv](mailto:kemerudc@sveiks.lv)

### **Sociālās integrācijas centrs**

Direktore Regīna Simsone  
Dubultu prospekts 71, Jūrmala  
LV-2015  
Tālrunis 7769890  
Fakss 7769495  
e-pasts [sic@sic.gov.lv](mailto:sic@sic.gov.lv)

Direktores vietniece Ingrīda Misūna  
Dubultu prospekts 71, Jūrmala  
LV-2015  
Tālrunis 7769672  
Fakss 7769495  
e-pasts: [ingrida.misuna@sic.gov.lv](mailto:ingrida.misuna@sic.gov.lv)















## INFORMĀCIJA PAR DIENAS CENTRIEM

Dienas aprūpes centrs "[Cerību māja](#)"

Dienas aprūpes centrs "[Cerību ligzda](#)"

Dienas aprūpes centrs "[Cerību tilts](#)"  
Specializētās galdniecības darbnīcas „[Skaida](#)”

Grupu māja „[Mēness māja](#)”  
Dienas aprūpes centrs „[Mēness māja](#)”

Grupu dzīvokļi bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem „[Šūpoles](#)  
Īslaicīgās uzturēšanās mītne „[Dzīves skola](#)”  
Atbalsta centrs bērniem ar funkcionāliem traucējumiem un to ģimenēm „[Asniņš](#)”  
[Gimenes atbalsta centrs](#)  
Starptautiskais māksliniecišķās pašdarbības festivāls „[SOLIS](#)” 1999., 2001., 2003., 2005.  
gadi.

Cerību māja, „**Cerību māja**”  
Dienas aprūpes centrs  
Rēzeknes iela 2<sup>a</sup>, Rīga LV-1073, Latvija  
Tālrunis 7241209  
Fax: 7241209  
e-pasts [ievapik@yahoo.lv](mailto:ievapik@yahoo.lv)

Dienas centra mērķis ir nodrošināt sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, sociālo prasmju attīstību, izglītošanu un brīvā laika pavadīšanas iespējas personām ar garīgās attīstības traucējumiem, lai radītu pēc iespējas lielāku personas pašnoteikšanos un pēc iespējas pilnīgāku integrāciju sabiedrības dzīvē. Centra darbībai ir jāveicina personu ar garīga rakstura traucējumiem dzīvošanu ārpus stacionāra tipa iestādēm, atbalstot tās ģimenes, kuras vēlas pašas uzturēt un aprūpēt šādas personas.

### **Uzdevumi:**

- organizēt nodarbības, kas veicinātu pieņemamu saskarsmes iemaņu apgūšanu;
- organizēt pašaprūpes iemaņu apgūšanu nodarbībās (personīgā higiēna, uzvedības kultūra, ēdienu gatavošana, u.c.), iesaistot Centra darbības nodrošināšanā (darbs virtuvē, telpu uzkopšana u.c.);
- organizēt nodarbības, kas veicinātu intelektuālo spēju saglabāšanu un attīstību;

- ☒ veidot radošās darbnīcas, kas ar mākslas, mūzikas, kustību un runas terapijas palīdzību veicinātu personas garīgo attīstību un spēju pilnveidošanu;
- ☒ organizēt nodarbības, kas veicinātu amata prasmju apguvi;
- ☒ sniegt saprotamu informāciju par sabiedrībā notiekošajiem procesiem, veicināt izpratni par sabiedrības dzīvi;
- ☒ apmācīt un veicināt izpratni par ikdienā nepieciešamo pakalpojumu sistēmas izmantošanas iespējām;
- ☒ sniegt konsultācijas klientu ģimenēm par pedagoģiskajiem, sociālajiem un tiesiskajiem jautājumiem, nepieciešamības gadījumā nodrošinot (vai organizējot) sociālā darbinieka, psihologa pakalpojumus;
- ☒ sniegt pēc iespējas plašāku informāciju ģimenēm par klienta, reālo un prognozējamo stāvokli, uzlabošanas, sekām un iespējām saņemt nepieciešamo palīdzību;
- ☒ organizēt savstarpēju regulāru aktuālās informācijas apmaiņu starp centra darbiniekiem un ģimeni.

Adrese: Rīgā, Balvu ielā, LV-1003  
 Tel.: 7112725  
 Fakss: 7142104  
 e-pasts: [ievapik@yahoo.com](mailto:ievapik@yahoo.com)  
 Direktore: Ieva Pikšena  
 Vecākā sociālā darbiniece: Inese Levāne

Dienas centra klienti ir personas ar garīgās attīstības traucējumiem no 15 gadu vecuma, kas neapmeklē speciālās izglītības iestādes, arodapmācības vai profesionālās rehabilitācijas centrus un nav nodarbinātas vairāk par 16 stundām nedēļā.

Dienas centrā ir 30 klientu vietas.

#### Uzdevumi

organizēt nodarbības, kas veicinātu pieņemamu saskarsmes iemaņu apgūšanu;  
 - organizēt pašaprūpes iemaņu apgūšanu nodarbībās (personīgā higiēna, uzvedības kultūra, ēdienu gatavošana, u.c.), iesaistot Centra darbības nodrošināšanā (darbs virtuvē, telpu uzkopšana u.c.);

- organizēt nodarbības, kas veicinātu intelektuālo spēju saglabāšanu un attīstību;
- veidot radošās darbnīcas, kas ar mākslas, mūzikas, kustību un runas terapijas palīdzību veicinātu personas garīgo attīstību un spēju pilnveidošanu;
- organizēt nodarbības, kas veicinātu amata prasmju apguvi;
- sniegt saprotamu informāciju par sabiedrībā notiekošajiem procesiem, veicināt izpratni par sabiedrības dzīvi;
- apmācīt un veicināt izpratni par ikdienā nepieciešamo pakalpojumu sistēmas izmantošanas iespējām;
- sniegt konsultācijas klientu ģimenēm par pedagoģiskajiem, sociālajiem un tiesiskajiem jautājumiem, nepieciešamības gadījumā nodrošinot (vai organizējot) sociālā darbinieka, psihologa pakalpojumus;
- sniegt pēc iespējas plašāku informāciju ģimenēm par klienta, reālo un prognozējamo stāvokli, uzlabošanos, sekām un iespējām saņemt nepieciešamo palīdzību;
- organizēt savstarpēju regulāru aktuālās informācijas apmaiņu starp centra darbiniekiem un ģimeni.

#### Ikdienas nodarbības

rokdarbi;

- radošās nodarbības (zīmēšana, aplicēšana, stikla apgleznošana, kartiņu gatavošana u.c.);
- mājturība
- skolā apgūto prasmju saglabāšana un attīstīšana;
- datoru nodarbības;
- konditoreja;
- klūgu pīšana;
- balets;
- mūzika;
- sporta aktivitātes;
- drāma;
- Bībeles stunda;
- Dzīves mācība;
- grāmatu un avīžu lasīšana;
- peldēšana;
- integratīvie pasākumi (ekskursijas un izstāžu, muzeju, kino u.c. apmeklēšana);
- brīvā laika aktivitātes;

- centrā ir iekārtota “Baltā istaba” – telpa atpūtai, pārdomām, relaksācijai un mierīgām sarunām divatā. Telpa tiem, kas pēc nodarbībām jūtas noguruši, vēlas pabūt vienatnē, sakārtot domas, atgūt spēkus vai uzticēt savas “sirdsāpes” kādam. Patīkamās emocijas šajā telpā papildina mierīgais askētiskais interjers, krāsainās lampiņas un relaksējoša mūzika.
- klientiem ir iespējas piedalīties dažādos sporta pasākumos, teātra un mūzikas festivālos.

## **„Cerību tilts”**

Dienas aprūpes centrs

Ieriķu iela 2<sup>b</sup>, Rīga 1084, Latvija

Vecākā sociālā darbiniece *Aneta Gricaičuka*

Tālrunis 7562191

Nodaļas direktore *Ārija Vītoļiņa*

Mobilais 9196922

Fax 7562191

e-pasts [ceribu.tilts@navigator.lv](mailto:ceribu.tilts@navigator.lv)

### Mērķi

Iesaistīt cilvēkus ar garīgās attīstības traucējumiem sabiedrībā, sagatavojot klientus sociālajām darbnīcām attiecīgajos amatos, nodrošinot pilnvērtīgu amatu apguvi.

### Uzdevumi

1. Centra darbībai ir jāveicina personu ar garīga rakstura traucējumiem no 18 gadu vecuma dzīvošanu ārpus ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijas.
2. Centra galvenais uzdevums ir dienas laikā nodrošināt personu ar garīga rakstura traucējumiem aprūpi un sociālo rehabilitāciju, kas ietver pašaprūpes iemaņu apguvi, fiziskās un intelektuālās attīstības veicināšanu, amata prasmju apguvi, lai radītu pēc iespējas lielāku personas pašnoteikšanos un pēc iespējas pilnīgāku integrāciju sabiedrības dzīvē. Centra darbībai ir jāveicina personu ar garīga rakstura traucējumiem dzīvošanu ārpus stacionāra tipa iestādēm.

Dienas centra darbības virzieni:

1. organizēt nodarbības, kas veicinātu pieņemamu saskarsmes iemaņu apgūšanu;

2. organizēt pašaprūpes iemaņu apgūšanu nodarbībās (personīgā higiēna, uzvedības kultūra u.c.), iesaistot Centra darbības nodrošināšanā (telpu uzkopšana u.c.).
3. apmācīt un veicināt izpratni par ikdienā nepieciešamo pakalpojumu sistēmas izmantošanas iespējām;
4. sniegt saprotamu informāciju par sabiedrībā notiekošajiem procesiem, veicināt izpratni par sabiedrības dzīvi;
5. organizēt nodarbības, kas veicinātu intelektuālo spēju saglabāšanu un attīstību;
6. organizēt nodarbības, kas veicinātu amata prasmju apguvi;
7. veidot radošās darbnīcas, kas ar mākslas, mūzikas, kustību un runas terapijas palīdzību veicinātu personas garīgo attīstību un spēju pilnveidošanu;
8. sniegt konsultācijas klientu ģimenēm par pedagoģiskajiem, sociālajiem jautājumiem, nepieciešamības gadījumā nodrošinot (vai organizējot) sociālā darbinieka, psihologa pakalpojumus centra iespēju robežās;
9. sniegt pēc iespējas plašāku informāciju ģimenēm par klienta, reālo un prognozējamo stāvokli, uzlabošanas, sekām un iespējām saņemt nepieciešamo palīdzību;
10. organizēt savstarpēju regulāru aktuālās informācijas apmaiņu starp centra darbiniekiem un ģimeni.

Klienti brīvi izvēlas sev piemērotu nodarbi;

2. Nodarbības attiecīgajā jomā pārskata katru mēnesi rēķinoties ar to, ka uzsāktais rokdarbs jāpabeidz;
3. Pēc klientu vēlēšanās, klientiem tiek dota iespēja nodarboties izvēlētajā jomā arī ilgāk par mēnesi (ja nodarbību telpa spēj nodrošināt darba vietu klientam);
4. Vienlaicīgi atsevišķā nodarbību jomā nedrīkst nodarboties vairāk kā 8 klienti.

## II

1. Katrā nodarbībā tiek sagatavoti arodu iemaņu testi, pēc kuriem katras nedēļas beigās tiek novērtētas klientu apgūtās iemaņas un izaugsme;
2. Pēc testa tiek izstrādāta programma tālāko iemaņu apguvei;
3. Uzsvars tiek likts uz vienas iemaņas pamatīgu apguvi, tikai pēc tam pārejot uz nākamo iemaņu apguvi.

### III

1. Amatu apmācības procesu apspriešana piedalās klients, amata mācības skolotājs un sociālais darbinieks;
2. Vecāku sapulcēs katra mēneša pēdējā piektdienā, piedaloties klientam un centra darbiniekiem, tiek apspriestas klienta amatu prasmes, tiek uzklausīts klienta viedoklis un vecāku atsauksmes un ierosinājumi.

#### **Jūrmalas dienas centrs**

Vadītāja Dace Riņķe  
Dūņu ceļš 2, Ķemeri,  
LV – 2012,  
Tālrunis 7765090  
e-pasts: [kemerudc@sveiks.lv](mailto:kemerudc@sveiks.lv)

#### **Sociālās integrācijas centrs**

Direktore Regīna Simsone  
Dubultu prospekts 71, Jūrmala  
LV-2015  
Tālrunis 7769890  
Fakss 7769495  
e-pasts [sic@sic.gov.lv](mailto:sic@sic.gov.lv)

Direktores vietniece Ingrīda Misūna  
Dubultu prospekts 71, Jūrmala  
LV-2015  
Tālrunis 7769672  
Fakss 7769495  
e-pasts: [ingrida.misuna@sic.gov.lv](mailto:ingrida.misuna@sic.gov.lv)

#### **”Mēness māja”**

Komplekss – grupu dzīvokļi un dienas aprūpes centrs

Direktore *Sanita Laurena*

Putnu ielā 6 , Rīga, LV -1004,Latvija

Tālrunis 7607557

e-pasts [menessmaja@inbox.lv](mailto:menessmaja@inbox.lv)

## Mērķi

Dienas centra mērķis ir nodrošināt sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, sociālo prasmju attīstību, izglītošanu un brīvā laika pavadīšanas iespējas personām ar garīgās attīstības traucējumiem, lai radītu pēc iespējas lielāku personas pašnoteikšanos un pēc iespējas pilnīgāku integrāciju sabiedrības dzīvē. Centra darbībai ir jāveicina personu ar garīga rakstura traucējumiem dzīvošanu ārpus stacionāra tipa iestādēm, atbalstot tās ģimenes, kuras vēlas pašas uzturēt un aprūpēt šādas person

## Uzdevumi

1. Apgūt ikdienas dzīvei nepieciešamās pašaprūpes iemaņas (ēdienu gatavošanu, personīgo higiēnu, uzvedības kultūru, telpu uzkopšanu, darbs pagalmā un dārzā), kurām liela nozīme sociālās funkcionēšanas uzlabošanā.
2. Nodrošināt audzēkņu tālāko attīstību, balstoties uz individuālās rehabilitācijas plāniem un nodarbībām, kas veicinātu amata prasmju apguvi (izšūšana, adīšana, aušana u.c.). Tas dod iespēju audzēkņiem apliecināt savu varēšanu, atrast savu vietu dzīvē, konkurēt darba tirgū.
3. Nodrošināt iespēju piedalīties sabiedriskajā dzīvē, apmeklējot dažādus pasākumus (izstādes, ekskursijas, svētkus), ejot ciemos, uzņemot ciemiņus, iepērkoties, braucot uz baseinu, piedaloties televīzijas pārraidēs, sniedzot informāciju un intervijas laikrakstiem un citiem masu medijiem utt.
4. Audzēkņiem sniegt saprotamu informāciju par sabiedrībā notiekošajiem procesiem, veicinot izpratni par sabiedrības dzīvi. Audzēkņiem ir iespēja vērot un mācīties uzvedību no pārējiem cilvēkiem sabiedrībā, savukārt sabiedrība saņem plašāku informāciju par personu ar garīga rakstura traucējumiem dzīvi un problēmām, kas ir nozīmīgs faktors, lai mainītu cilvēku attieksmi pret viņiem.
5. Nodrošināt un veicināt izpratni par ikdienā nepieciešamo pakalpojumu sistēmas izmantošanas iespējām.
6. Nodrošināt intelektuālo spēju saglabāšanu un attīstību, organizējot atbilstošas nodarbības.
7. Nodrošināt radošās nodarbības, kas ar mākslas, mūzikas, kustību un runas terapijas palīdzību veicina personas garīgo attīstību un spēju pilnveidošanu.
8. Sniegt konsultācijas klientu ģimenēm par pedagoģiskajiem, sociālajiem un tiesiskajiem jautājumiem, nepieciešamības gadījumā nodrošināt sociālā

darbinieka, psihologa un citu nepieciešamo pieaicināto speciālistu pakalpojumus, kā rezultātā ceļas ģimenes locekļu aktivitāte un darbaspējas.

#### Nodarbības

Centrā būs divas nodarbību telpas, kurās katrs indivīds pēc savas izvēles varēs piedalīties sekojošās nodarbībās: aušana, izšūšana, zīmēšana, datornodarbības, darbs virtuvē u.c. kvalificētu sociālā darba speciālistu uzraudzībā. Dienas centra audzēkņi ikdienā tiks sadalīti 2 grupās pa 7 cilvēkiem katrā.

Šis centrs ir plānots arī kā vecāku un aizbildņu atbalsta centrs, kur viņi varēs saņemt gan teorētisku informāciju par visiem viņus interesējošiem jautājumiem, kas saistīti ar invalīdu sociālo aprūpi, gan arī praktisku palīdzību no sociālā darba speciālistu puses. Ir plānots rīkot vecāku tikšanās gan kā savstarpēju iepazīšanos, gan arī organizēt informatīvas pēcpusdienas, kurās katram būs izdevība iepazīties gan ar pašu centru, gan arī ar tā darbiniekiem un plāniem par centra labiekārtošanu un racionālu izmantošanu.

### **Section 1.01**

### **Section 1.02 Grupu dzīvokļi**

#### **„Šūpoles”**

Grupu dzīvokļi bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem jauniešiem ar garīgās attīstības traucējumiem

Platā iela 9 , Rīga LV- 1016 ,Latvija  
Tālrunis +371 7433501  
Fakss +371 7142104  
e-pasts - [supoles13@inbox.lv](mailto:supoles13@inbox.lv)

#### Mērķi

Grupu dzīvokļu darbības mērķis ir veicināt personu ar garīga rakstura traucējumiem no 18 gadu vecuma dzīvošanu ārpus ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijas, īstenojot klientu sociālo aktivizāciju: stimulējot klienta interesi, vēlmi un gribu patstāvīgi un pilnvērtīgi dzīvot.

#### Uzdevumi

Grupu dzīvokļu galvenais uzdevums ir diennakti nodrošināt sociālās rehabilitācijas

pakalpojumus bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem jauniešiem ar garīga rakstura traucējumiem, kuri ir sasnieguši 18 gadu vecumu:

1. novērtēt klientu sociālās funkcionēšanas prasmes: sociālās barjeras, sociālās vērtības, sociālo prasmju līmeni, sociālo aktivitāšu līmeni, noskaidrot klienta vēlmes un sociālās vajadzības;
2. mācīt klientiem prasmi identificēt vajadzības, prasmi identificēt savām vajadzībām atbilstošu pakalpojumu sniedzēju un atrast to, mācīt prasmi orientēties savā sociālajā apkārtnē;
3. veicināt klientu sociālo prasmju pilnveidi un jaunu prasmju veidošanos: mācīt klientam adekvātas sociālās lomas un veidot prasmi nodrošināt to pilnvērtīgu funkcionēšanu, mācīt klientam kā rīkoties riska/krīzes situācijās;
4. īstenot klientu sociālo aktivizāciju: stimulēt klienta interesi, vēlmi un gribu patstāvīgi un pilnvērtīgi dzīvot, attīstīt spēju uzņemt atbildību par saviem lēmumiem un rīcību.

ANKETA

*Lūdzu padomā un atbildi uz šādiem jautājumiem!*

1. Ko Tu domā darīt pēc skolas beigšanas?
2. Ar ko Tu vēlētos nākotnē nodarboties? Kāpēc?
3. Kādas rakstura īpašības, Tavuprāt, nepieciešamas Tevis izvēlētajam darbam?
4. Kas ir jādara, lai sasniegtu šo savu sapni?

*Paldies, Tu esi veiksmīgi ticis galā ar uzdevumu!*

## **ATBALSTĪTĀ DARBA PAKALPOJUMI LATVIJĀ**

### **Atbalstītā darba aģentūra Rīgā**

Ventspils ielā 29,

Rīga, LV – 1002, tālr: 7626000

Darbaudzinātāji: Irēna Jākbsone, Nijole Veselova, Lolita Višņevska, Līga Ivdre –  
Bluka

### **Daugavpils dienas aprūpes centrā „Cerība”**

Arhitektu iela 21,

Daugavpils, LV – 5401, tālr.: 5441244

Darbaudzinātājs – Nikolajs Ņikuļins

### **SIC Jūrmalas dienas centrā**

Dūņu ceļš 2, Ķemeri,

Jūrmala, LV – 2012, tālr.: 7765090

Darbaudzinātājs – Roberts Vaišļa

### **Liepājas jauniešu ar garīgās attīstības traucējumiem dienas aprūpes un rehabilitācijas centrā**

T. Breikša iela 16/20,

Liepāja, LV – 3401, tālr.: 3425314

Darbaudzinātājs – Maira Bite

### **Sociālajā aprūpes centrā „Ilģi”**

Liepājas rajons, Grobiņas pagasts,

Ilģi, LV – 3430, tālr.: 3491118

Darbaudzinātājs – Dace Guseva

### **Specializētajā valsts aprūpes centrā „Rūja”**

Valmieras rajons, Jeru pagasts,

Endzele, LV – 4234, tālr.: 4207623

Darbaudzinātāji – Ligita Kāsena – Doināte, Valentīna Švalbe

**Ogres sociālās aprūpes centrā „Saime”**

Parka ielā 1,

Ogre, LV – 5001, tālr.: 5055197

Darbaudzinātājs – Silvija Dimante

**Sociālās aprūpes centrā „Jelgava”**

Kalnciema ceļš 109,

Jelgava, LV – 3002, tālr.: 3049232

Darbaudzinātājs – Elīna Krastiņa

**(a)**

Diplomdarbs „Speciālo skolu absolventu turpmākās dzīves perspektīvas” izstrādāts LU Speciālās izglītības skolotāja fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmatoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegta elektroniskā kopija atbilstoši izdrukai.

Autors :                      Vija Lipska

**LATVIJAS UNIVERSITĀTE**

**DIPLOMDARBS**

**RĪGA 2006**

